

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF
THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARTS

КОМ И Т А С
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ТОМ ОДИННАДЦАТЫЙ
МУЗЫКАЛЬНО – ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ
НАСЛЕДИЕ

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ
ПЕСНИ
КНИГА ТРЕТЬЯ

"ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ СБОРНИК"
Часть первая

Составление, редакция и комментарии
Р. Атаяна

КОМ И Т А С
The Complete Works
Volume Eleven
MUSICAL-ETHNOGRAPHIC HERITAGE
ARMENIAN FOLK SONGS
Book 3

"Ethnographic Collection"
Part one

Edited by R. Atayan

Издательство "Гитутюн" НАН РА, Ереван
"Gitutjun" Publishers, Yerevan
2000

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս
ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
ՏԱՄՆՄԵԿԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ-ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅ
ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ
Գիրք Գ

«ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ»
Մաս առաջին

Կազմեց, խմբագրեց և ծանոթագրեց
Ռ.Աթայան

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն
Երեվան 2000

ԴՏՀ 78(479.25)
ԳՄԴ 85.313(2Հ)
Կ - 685

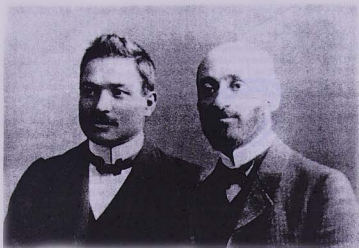
*Հրատարակության ծախսերը հոգացել է Լիսաբոնի
Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկությունը, որի համար
Արվեստի ինստիտուտը իր երախտագիտությունն է
հայտնում այդ հիմնարկությանը և նրա հայկական բաժնի
վարիչ՝ պատվարժան դոկտոր Զավեն Եկավյանին*

*The Institute of Arts expresses deep gratitude
to the Calouste Gulbenkian Foundation in Lisbon,
Portugal for its financial support
to carry out the publication of this volume.*

Տպագրության պատրաստեց
Գ. Գյուլակյան
Подготовил к печати
Г.Геодакян
Prepared for publication by
G.Geodakyan

Կ 4905000000
703(02) -2000
ISBN 5-8080-0465-9

ԳՄԴ 85.313(2Հ)

Կոմիտասը և Սպիրիդոն Մելիքյանը

ՆԱԽԱԲԱՆ

Կոմիտասի երաժշտա-ազգագրական ժառանգության կենտրոնական հատվածը նրա Վեցերորդ ժողովածուն է^{*}։ Իր ժամանակային ցուցամիջնետով (այն սկսվում է 1900-ին) այդ ժողովածուն զրեթե համընկնում է նախորդի՝ «Ժամրայինի» հետ։ Եթե ժամրային ժողովածու կազմելը հեղինակի համար մի արտակարգ, «հերթից դուրս» ծրագրված խնդիր էր, ապա Վեցերորդ ժողովածուն պարզապես հերթականն էր։ Դրանում, մի շարք հին գրառումներ մաքրագրելուց հետո, Կոմիտասն ի մի էր քերում իր մոր ուղևորությունների ընթացքում հավաքվող երգերը՝ որոշ քացառություններով։ Վերջիններս հենց այն երգերն էին, որ նա հավաքում էր հատկապես «Ժամրայինում» զետեղելու համար (օրինակ, վիպական և ծիսական երգերը, որոնցից Վեցերորդում միայն հատուկնետ, «պատահական» մնուշներ կան)։

Վեցերորդ ժողովածուի մշանակայից մասն արդեն ծանոթ է երաժշտական հասարակայնությանն այն հրատարակությամբ, որ դեռևս 1927-ին ձեռնարկեց Հայաստանի Գիտության և Արվեստի ինստիտուտը՝ 1904 թվականին Կոմիտասի բնագրից Մալիխոջոն Մելիքյանի արտագրած նյութերով։ Այն լույս տեսավ 1931-ին և հայտնի դարձավ ինստիտուտի Երրորդ բաժնի կողմից (գիտ. քաղտուղար՝ Դերենիկ Դեմիրճյան)՝ «Ազգագրական ժողովածու» անվանումով^{**}։

1931-ին տպագրված «Ազգագրական ժողովածուի» մասին բավականաչափ զրվել է և ըստ արժանատյան քարձր գնահատվել։ Հիրավի, մեծ է դրա թե՛ գիտական և թե՛ գեղարվեստական կշիռը։ Գեղարվեստական առումով մեկը մյուսից արժեքավոր, ազգային ոգի տեսակետից՝ մեկը մյուսից յուրահատուկ, ժամրային լայն ընդգրկումով, ծայրակարգային հիմքի ու մեղեդային-կառուցային պատկերների դասական հստակությամբ, քաղաքանության մասին տարբերակներով՝ «Ազգագրական ժողովածուի» մեղեդիները կարծես հայ գեղեկական երաժշտության ընտրանին են ներկայացնում և ավելին, հատկապես մեղեդիակերտման վարպետության («տեխնիկայի») առումով, ժողովածուն ընկալվում է որպես հայ գեղջուկ երաժշտության մի *անբողոքիս*^{***} կարծես հատուկ այդ մպատակով կազմված։

«Ազգագրական ժողովածուից» ցաղված շատ երգեր հենց իր՝ Կոմիտասի անգուզական մեներգերի ու խմբերգերի հիմքն են դարձել, շատ մնուշներ, որպես ազնիվ ատաղձ, օգտագործված են այլ հայ (ի դեպ՝ մասամբ նաև այլազգի) կոմպոզիտորների կամերային, սիմֆոնիկ և օպերային ստեղծագործություններում։ Միաժամանակ, ժողովածուն հսկայական մյուս է պարունակում երաժշտագիտական հետազոտությունների համար և արդեն օգտագործված է ոչ միայն Կոմիտասի, այլև նորագույն հեղինակների ուսումնասիրություններում։ Այսպիսով, «Ազգագրական ժողովածուն» արդեն իսկ 1931-ին տպագրված իր տարբերակով հայ նորագույն երաժշտության և երաժշտագիտության զարգացման գործին ևս մեծ նպաստ է բերել, որի համար տարբեր սերունդների հայ երաժիշտները խորհրդապես երախտապարտ կմնան ոչ միայն քաղաքական հեղինակին, այլև Մալիխոջոն Մելիքյանին, որ պահպանել էր իր ուսուցչի երաժշտա-ազգագրական ժառանգության այդ կարևոր հատվածը և, ընդհանրապես, այն ժամանակների Գիտության ու Արվեստի ինստիտուտին (նախագահ՝ Մանուկ Աբեղյան), որ ծրագրել ու իրականացրել է դրա հրատարակությունը։

Երկար տարիներ 1931-ին տպագրված «Ազգագրական ժողովածուի» բնագիրն

^{*} Կոմիտասի ձեռագիր ժողովածուների ըմբռնող մկաբագրությունը բերված էր երկերի ժողովածուի 9-րդ հատորի նախաբանում։

^{**} Կոմիտաս, Ժողովրդական երգեր, Ազգագրական ժողովածու. հայերեն մոտագրությունից փոխադրեց նվերականի, առաջաբանով և դիտողություններով՝ Մալիխոջոն Մելիքյան։ (Մոսկվա-Երևան), 1931։

ամուլյա կորած էր համարվում: Մ.Մելիքյանը 1904-ի աշնանն իր արտագրած երգերի մասին դրանց հրատարակության առիթով գրել է. «Վերոհիշյալ երգերը արտագրել են մի սովոր ու մեծադիր կազմած տետրից, որի 1/10-րդ մասը հազիվ էր լցում այս հայկական մոտամերով գրված 255 երգերի ժողովածուն: Հետագայում այդ տետրի մեջ են մտել թերևս էլի մոտամեր հարյուրավոր երգեր, քայքայ այդ տետրը, ինչպես Կոմիտասի փառիկյան բարեկամները հայտնում են, չկա ու չկա ...»:

1950-ական թվականներին Կոմիտասի դիվանում Փարիզից ստացված ձեռագրերի մեջ մեծ հայտնաբերելիք մաս «Ազգագրական ժողովածուի» բնագիրը (այդ մասին գրել ենք «Մովեսական արվեստի» ամսագրի 1955թ. հ.4-ում, ապիլի մամրամասնություն՝ «Կոմիտասական» ժողովածուի Ա և Բ գրքերում, 1969, 1981): Դա հայկական մոտամերով միաձայն եղանակներ գրանցելու համար հատուկ պատրաստված, ամուր կազմով, ք.709-ի մասն (ԵԺՊ) տետր է, որ ներկայումս դիվանում կրում է 302 թվահամարը:

Առաջին իսկ ծանոթությունից պարզվեց, որ Մ.Մելիքյանի հիշատակած «1/10-րդ մասը» փոքր-ինչ չափազանցված է եղել, թերևս մոտացության արդյունք: 255 երգը գրադրեցած է եղել տետրի գրեթե կեսը: Իսկ հետագայում, մինչև տետրի լրացվելը, դրա շատ թերթեր էլ պոկված, համված են եղել: Եվ, այնուամենայնիվ, Մելիքյանի արտագրելից հետո, մինչև 1905-ի ամռան վերջը (երբ տետրում գրվել են վերջին երգերը) այն իրոք լրացվել է, քայքայ ոչ «հարյուրավոր» երգերով:

Բնագրի հայտնաբերումով տպագրված «Ազգագրական ժողովածուի» թե՛ խոսքային տեսքներում և թե՛ մոտամերում, երևան եկան մաս և՛ արտագրելիս, և՛ տպագրության ընթացքում բոլոր տրված էական վրիպումներ և բացթողումներ:

Զանի՝ երգ է արտագրել Մելիքյանը Կոմիտասի տետրակից, և քանի՞սն են տպագրվել: Բնագրի հայտնաբերումից հետո մնալից հարցադրումը կարող է անմիջապես թվալ: Մակայն, այդպես չէ: «Ազգագրական ժողովածուի» առաջաբանում և այլ աղբյուրներում Մելիքյանի բերած տվյալները (տե՛ս, օրինակ, նրա «Կոմիտասի ստեղծագործությունների ամառիկը» գրքույկը, Ե. 1932) հակասածան են: Ուստի, այդ հարցը պետք է պարզաբանել՝ հետագա հիմարավոր բյուրիմագություններից խոստովելու միատևակով:

Տպագրված ժողովածուի ստուգումից և բնագրի հետ համեմատությունից, ինչպես և նրանում Մ.Մելիքյանի գտնեղած դիտողություններից պարզվեց, որ իր մոտ եղած 255 երգերից Մելիքյանն արտագրել է 234 երգ: Չեն արտագրվել 57, 58, 65, 68, 69, 72, 115, 117, 119, 126, 134, 135, 182, 189, 190, 208, 218, 232, 234 և 243, այս երգերի մեծ մասից մա իր մոտ մշել է միայն վերնագրերը: Հետագայում ժողովածուն տպագրության պատրաստելիս դրանցից 9-ը վերաշարադրել է հիշողությամբ՝ 58, 59, 68, 69, 72, 189, 232, 234 և 243: Չորս երգ՝ 57, 117, 119, 126, շարադրել է Մ.Արեղյանի մոտ պահպանված կոմիտասյան այլ բնագրերից, երկու երգ՝ 134 և 135, վերցրել է Կոմիտասի մշակումներից: Արտագրված 234 երգի հետ սրանք կազմել են 249-ը: Բնագրի վեց երգերը՝ 65, 115, 182, 190, 208, 218, այդպես էլ դուրս են մնացել տպագրված «Ազգագրական ժողովածուից» (սրանցից երկուսի վերադարձը պատճառով մշել է, թե Կոմիտասի մոտ էլ չեն եղել): Այս ժողովածուի վերջում Արեղյանի մոտ պահպանված բնագրերից հավելել է ևս չորս երգ, որոնք Կոմիտասի տետրակում իրոք չեն եղել, դրանք են՝ ք.256, 257, 258 և 259 (ալիլի ստույգ՝ սրանցից մեկը՝ 258, եղել է այլ խոսքերով), ուրեմն, բնագրից արտագրած 234-ը հասցրել է 253-ի՝ այն բանակությունը, որ պարունակում է տպագրված «Ազգագրական ժողովածուն», թեև համարակալումն այնտեղ հասնում է մինչև 259-ի:

«Ազգագրական ժողովածուի» առաջաբանում Մելիքյանը մշել է մաս ժողովածուի թերությունները՝ «գիտական տեսակետից», որոնց մուլյախե անհրաժեշտ է անդրադարձալ: Մելիքյանի պատկերմամբ դրանք են՝ տեմպային ցուցիչների բացակայությունը, բնական լեզվի սակավությունը ու անբավարարությունը, երգերի դասավորման պետք սկզբունքի պահպանումը, «համարյա կեսը»՝ տակտերի քաժանված չլինելը:

Ինչ վերաբերում է երգերի «որևէ սկզբունքով դասավորմանը» (Մելիքյանը մշել է հիմարավոր սկզբունքները՝ «գամայական, տեղագրական, ժամանակագրական» թեկուզև ձայնագրելու հերթականության տեսակետից), ապա ժողովածուի մեջ դրանք գրանցվել են հենց գրառման հերթականությամբ: Օրինակ, 1904-ին Նախու (Նահապետ) Արրահամ-

յամի և մրա հարազատների երգածներից գրառած Մոկքի «Կինեկանց» (Գնեկան) գյուղի երգերին (տես ԵԺԽ) հաջորդում են 1905-ին Հաղթում գրառվածները, որ ժողովածուի վերջին երգերից են: Դիշտ է՝ քականներ գրված չեն:

Երգերի բնավայրերը կամ «հայրենիքը» տեսրի առաջին 22 էջում, փոքր քաղաքություններով, իրոր մշված չեն (սրամբ վաղ հավաքված երգեր են), քայց կանոնավոր մշված են 23 էջից (թ.88 երգից) մինչև վերջ: Մական Մեկիքյանն այս նշումներն ամբողջաբար է համարել: Ըստ մրա՝ «Իզդիթ, Կողպ, Աբարան և այլն դեռ երեք չեն այդ երգերի բուն հայրենիքը որոշելու համար, որովհետև Իզդիթում կարող էր երգել և մի մշեցի գաղթական կամ մի իզդիթցի կարող էր երգել մշեցուց տվորածը»:

Դա իրոր այդպես է: Քայց եթե Մեկիքյանի դատողություններն իր իսկ ըմբռնումով շարունակենք, կարող է պարզվել, որ բուն իզդիթցու երգածն էլ կարող էր Մշո երգ լինել, քանի որ մրա ապուպապերը կարող էին մշեցի վերաբնակիչներ լինել: Այսպես հարցը կամոյվի հայ ժողովրդի պատմության խիստ յուրօրինակ և տարաբախտ այն համագամանքին, երբ մրա առանձին գանգվածները ստիպված են եղել երբեմն մեկից ավելի անգամ գաղթել տարրեր կողմեր: Այսու քաջարժեակ ճշգրտության երբեք չենք հասնի, ուստի, ըստ Մեկիքյանի մոտեցման, խնդիրն ընդհանրապես անուծելի կդառնա:

Նկատենք, սակայն, որ բոլոր դեպքերում երգը կենդանի օրգանիզմ է և, մի տեղից երկար ժամանակի ընթացքում մի այլ տեղ տեղափոխված մնալով, ենթակա է վերաստեման իր նոր հրմանկալարի՝ պահանջների համաձայն: Այն վայրերը, որտեղից Կոմիտասը հավաքել է այդ երգերը, հայ գյուղական երգաստեղծության կարևոր կենտրոններն են: Անկախ իրենց հնարավոր ավելի հին, «սկզբնական» հայրենիքից այդպիսի երգերը Կոմիտասին էական տվյալներ էին տալիս նույն այդ կենտրոնների ռճակն առանձնահատկություների մասին, որը մա նույնպես եռամիտն ուսումնասիրում էր: Մական, անկախ դրանից, երգերի բնավայրի հարցին Կոմիտասն իր ժողովածուում մոտեցել է բավականաչափ զգուշորեն. այսպես, մրաում կան Վանի նշումով երգեր, երբ Կոմիտասը Վանում երգեր չի հավաքել, կամ, օրինակ, նույն Նախտ Աբրահամյանի երգած երգերը, թեև զրի է առել Էջմիածնում՝ քայց բնավայրը մշել է Մոկք, այսինքն՝ մկատի է ունեցել ոչ թե սոսկ գրառման վայրը, այլ «բուն հայրենիքը»:

Ժողովածուի թերությունները Մեկիքյանը քաջատրել է այն համագամանքով, որ իր (Մեկիքյանի, Ռ.Ա.) արտագրության պահին Կոմիտասը դեռ «աւբողջացրած և վերացրած չի եղել այս երկը որպես մի գիտական աշխատանք»։ Դիշտ է, ավարտած չի եղել, որովհետև, ինչպես պարզվում է բնագրի ուսումնասիրությունից, 1904 թվականի աշնանից մինչև 1905-ի աշուն քաղցին անդրադառնալով ժողովածուին, հեղինակը ոչ միայն հարստացրել է այն նոր երգերով, այլև շարունակել է մեղեդիների մոտ ավելացնել նոր գրառված տարբերակներ, որոնց է տակտաբաժանումը, երբեմն՝ խոսքերը, զրել է առանձնաբերի մասին մասնավոր տեղեկություններ և այլն: Տեսնվի ցուցիչներ այդպես էլ չեն գրվել և գուցե այս պարագայում դրանք առանձնապես չեն կարևորվել: Արդ, ուրիշ ի՞նչ մապտակ է ունեցել ժողովածուն, քացի մրանից, որ ծառայել է որպես առօրյա աշխատանքային տետր:

Ինչպես հասկանալով ենք ժողովի հեղինակային գանազան նշումները, ժողովածուն այդ «աշխատանքային» վիճակում ավարտում «գիտական երկ» լինելու կամ դառնալու հավանություն չի ունեցել: Կոմիտասի համար այն ծառայել է իբրև գեղեցիկ երգերը գիտական որոշակի մոտեցումով մախանկանորեն համակարգելու մի հիմնանյութ: Այդ առումով, թե՛ 1904-1905-ին և թե՛ դրանից առաջ մրա ուշադրության առարկան են եղել մեղեդիների տարբերակային փոխհարաբերությունը և հենց ժողովրդի մեջ մեկից մյուսը տեղի ունեցող զարգացումը: Ժողովածուում Կոմիտասը համարային հղումներով մշել է եղանակների ելևէջային տարրերի, մետրի և կշռույթի, ծավալի ու կառուցվածքի առումով բոլոր մոտավոր և հետախոր մնամությունները, այլ կերպ առած՝ մախապատրաստել է գեղեկական երգերի և երգաստեղծության պրոցեսի՝ ժողովրդի ընդերքում տեղի ունեցող զարգացման ապագա հետազոտություն և հետագայում իրականացրել է այդ խնդիրը (կամ դրադառնալով հաջորդ հատորներից մեկում): Այլ հարց է, թե այդպիսի մասնավոր մապտակ հետապնդելով, Կոմիտասն իր ժողովածուով «ականաչից» իրականացրել է և մի ընդհանուր, ոչ պակաս կարևոր ու ավելի մեծ խնդիր՝ սերունդներին է թողել հայ գեղեցուկ երաժշ-

տակամ ստեղծագործ մտքի մի ամբողջ զանձարամ:

Մի քանի խոսք «Ազգագրական ժողովածուի» 1931թ. հրատարակության թերթյունների վերաբերյալ: Երգերի մի մասը ոչ բնագրային ձևով մատուցելու և մի քանի երգեր դուրս թողնելու մասին ասացինք: Տպագրված ժողովածուում կան այլ թերթյուններ, որոնք մեծ մասամբ բխել են գործի օրյակների դժվարություններից: «Ազգագրական ժողովածուի» քննադիրն ընդիմադրող առումներ Կոմիտասի դուրսին կարողացվող բնագրերից է, քայքայ աստեղ էլ կան շտապ գրության հետևանքով կամ տեղի սղության պատճառով խառը գրված, դժվարըմբռնելի հատվածներ: Առաջին դեպքում մեր խոսքը գլխավորապես երգերի քառերի մասին է: Դեռևս Մանուկ Աբեղյանը «Ժողովրդական խաղիկների» առաջաբանում (էջ 115) այդ ժողովածուի 1931թ. հրատարակության առթիվ գրել է, թե «քառերը երբեմն խիստ աղճատված են»²:

Երկրորդ դեպքում մկատի ունենք բուն մոտային տեքստը. ընթերցելու համար որոշակի դժվարություն են առաջ բերել հիմնական տողերից վեր, մանր ծայրամիջերով գրված որևէ առանձին հինչյունի, ելևելի կամ մի դարձվածքի գաճազանակերպ տարբերակումները, ինչպես և սկզբից համեմատաբար լայն դասավորված երգերի միջև ազատ մնացած տարածություններում («սպիտակ լուսանցքներ») հաղվելալ գետնոված մանրագիր ամբողջական երգերը:

Կոմիտասյան տարբերակների կապակցությամբ պետք է հիշեցնել, որ դրանք ոչ թե պատահական գուգադիպությունների հետևանք են (այսինչ երգը պատահաբար նրա համար երգեցին և՛ այնտեղ, և՛ այստեղ), այլ մպատկանելու, համառ փնտրումների արդյունք: Հենց միևնույն կամ մման երգերի գաճազան վայրերում արմատացած և տեղական գունավորում ստացած տարբերակների միջոցով էր, որ (ինչպես վերը էլ ակնարկեցինք) մա ուսումնասիրում էր մեղեդիակերտման մասնավոր, տեղային ոճերը, կերպերը, մախասիրությունները:

«Ազգագրական ժողովածուում» տարբերակների առատությունը Մ.Ս.Սիլյանին ինքը մատնանել է որպես ժողովածուի էական դրական հատկանիշներից մեկը և ավելացրել իրավիցիորեն, որ այդ տեսակետից «քանասերի զգույշ մոտեցումը պետնտիգմի է հասնում»: Գնայած դրան, հեղինակի գրառած տարբերակներից մի քանիսը տպագրված «Ազգագրական ժողովածուից» դուրս են մնացել, քանի որ դրանք ևս գլխավորապես դժվարըմբռնելի կամ դժվար մկատելի են:

«Ազգագրական ժողովածուի» 1931թ. տպագրության մեջ կարելի է գտնել և այլ, մասնավորապես տպագրական թերթյուններ (այսպես, քանալու մշամներում կան «ճակատագրական» վրիպումներ): Ըտապենք, սակայն, ավելացնել, որ դրանք չեն մետնացրել այդ հրատարակության մեծ մշամակությունը, որ այն ունեցել և պահպանել է երկար տասնամյակների ըմբացքում:

«Ազգագրական ժողովածուի» քննադիր հայտնաբերումով ծագեց մաև դրա ամբողջականությունը խնդիր: 302 տետրում վերջին երգերը գրված են կազմելի վրա: Դա տեղի է ունեցել 1905-ի իունիսին: Կոմիտասը ամմիջապես հետտ: Մինչև 1906-ի գրությունը, երբ Կոմիտասը մեկնեց արտասահման, մա մի քանի ամիս ուներ և ոգևորությամբ սկսած գործը, ամկական, պետք է շարունակած լիներ:

Նոր ստացված մյութերի մեջ հայտնաբերվեց և այդ շարունակությունը: Դա 317-ն է՝ տվողական աշակերտական տետր, գրված մույն սկզբունքներով (տասերի հակիրճ շարադրություն, տարբերակների մույնպիսի մշում, երգերի փոխադարձ հղումներ և այլն), քայքայ երգերի համարակալումը սկսվում է 1-ից (վերջին հանգամանքը մեզ ամիթ է տվել այդ տետրը դիտել մաև որպես առանձին միավոր՝ Զոթերորդ ժողովածու):

² Թերեք Աբեղյանի դիտողության իրավիցիությունն ապացուցող մի քանի օրինակ. 1931թ. հրատարակության 52-րդ երգում և դրա վերնագրում կարդում ենք՝ «Ջաղաես մա մանի-մանի», որը, քննադիր համաձայն, պետք է լինի «Ջաղաես մանի-մանի». 173 երգի խոսքերում և վերնագրում՝ «Պարտադրվ կես մե ծախեցին»-ը պետք է լինի «Պարտադրվ կուլը ծախեցին». մույն երգում «Լաղրու մտոն եկավ իմ բարը չելու»-ն պետք է լինի «Լաղրապլանոն եկավ՝ իմ բարը չելավ»: 139-ի տեքստում և վերնագրում «Մինեմ մալն ինչ անեմ»-ն պետք է լինի «ՄԵ ձին մալն ինչ անեմ», 191- 199 երգերում դրանք բնավայրը Դուրդուդուլի փոխարեն գրված է Դարադալի (Դ) և այլն:

Այդ փորձառական տեղերի պարունակությունը իր թեմատիկ բովանդակությամբ մույնպես բավականին հարուստ է՝ սիրո քնարական զանազան խաղիկներ, վիճակի, զինվորագրությամբ, պանդխտի, սայլի ու գութանի և, վերջապես, հարսանեկամ երգեր և պարերգեր: 302 տեղերի մեծամասամբ 317-ը ևս պարունակում է բացառիկ արժեքավոր մեղանքներ: Դրանցից են, օրինակ, Կողբ գյուղում գրառված «Ազգազ քարձր սարին» դրամատիկական մշամավոր երգ-մեղանքությունը, որն իր խոսքերի բովանդակային հագեցվածությամբ ու պատկերավորությամբ, լայնաշունչ մեղեդու խոր արտահայտչականությամբ և ձևի կատարելությամբ ընդհանրապես հայ ժողովրդական երգաստեղծության լավագույն մեղանքներից կարող է համարվել: Բացառիկների թվում է մաս «Հարո, գրե չոմ սիրի» հարսանեկամ երգը: Կոմիտասի այն դիտողությունը, թե հարսանեկամ երգերն իրենց ելնչով ու ոլորումներով տարբերվում են արդի ժողովրդական երգերից, և որ դա բացատրվում է նրանց խոր հնությունը, կարծես ամենից ավելի վերաբերում է հենց այս երգին, որից բացի հնամենիությունից, յուրատեսակ պոեզիայությամբ տպավորություն էլ ենք ստանում՝ այդ երգը ավանդական կենցաղի առանձնահատուկ պայմաններում միայն կարող էր հնչած լինել: Հարսանեկամ մույնքան մշամավոր մեղանքներից է մաս խորունկ հուզականությամբ օժտված «Օյ, էյ, յաման դարիպա» երգը: Գիտական առանձնահատուկ և անարժեքություն է հարուցում հայ հոգևոր երգերի հետ որոշ խմամուրթյուն պահպանող «Հո, եզը» գութաներգը և այլն: Երաժիշտական է եղել արդյոք 317-ը ևս: Ամենայն հավանականությամբ՝ ոչ: Արտասահմանից վերադառնալով, գիտական գործունեության մեր ամենիցնեղ ծրագրած՝ Կոմիտասն ամենապարզ աճել է իր հավաքած հարուստ նյութերը իիմնովին լավակարգելուն և ուսումնասիրելուն:

Այսպիսով, «Ազգազական ժողովածուն» իր ամբողջական վիճակում բաղկացած է դիվանի 302 և 317 միավորներից: Դրանք միասին պարունակում են հեղինակի համարավայրում 377 և 45-422 երգ, իսկ գրառված տարբերակների և չհամարակալված երգերի հետ միասին՝ 408 և 53-461 երգ:

Մի քանի խոսք «Ազգազական ժողովածուն» կատարված հավելումների մասին:

Իր «Մուշաբարանում» Մելիքյանը գրել է՝ «Պետք է հայտնեն, որ Աբարանի երգերից մոտ 15 հատ են են տվել Կոմիտասին և այդ պատճառով էլ արտագրելիս այդ համարները բաց են թողել, բավականաճախ միայն վերագրելով կամ սկզբի մի երկու տակտը հիշատակելով: Այժմ այդ համարներից շատերը, ինչպես ընթերցողը դիտողությունների բաժնից կարող է տեղեկանալ, լրացրել են հիշողությամբ»:

Մենք վերը բերեցինք Մելիքյանի թվարկած, հիշողությամբ գրված երգերը: Եթե նկատի առնենք մաս այն երգերը, որ ժողովածուից դուրս են մնացել, միասին դրանք հենց տասնհինգ մեղանք են: Մյուսներից 2-ը հաստատապես Ռշտունյաց երգեր են: Երկուսը Մ. Մելիքյանի կարծիքով Կոմիտասի բնագրում ընդհանրապես չեն եղել: Մնացած 11-ից՝ 6-ը քննադրում, և՛ Մելիքյանի տպագրածում որպես Աբարանի երգեր նշված են միայն 5-ը (մյուսները նշում չունեն): Ուստի, ցավոք, լրիվ չի պարզվում, թե որոնք են Մելիքյանի՝ Կոմիտասին տված Աբարանի երգերը:

Այնուհետև Մելիքյանը գրել է. «Մի կարևոր հավելում ևս կատարել են Կոմիտասի ժողովածուի վրա, օգտվելով հենց իր՝ Կոմիտասի ձեռքով գրված 13 երգերից, որոնք գտնվում են Գիտության և Արվեստի ինստիտուտի մասնաճյուղի Ա.Աբեղյանի մոտ»:

Մելիքյանը այդ 13 երգի պատմությունը դարձյալ ոչ շատ հստակ է բացատրել, որպես Կոմիտասի «նվերը» Աբեղյանին ի «գործածություն»: Իրական պատմությունը փորձինչ ավելի էակամ է եղել:

Կոմիտասը և Մ.Աբեղյանը «Հազար ու մի խաղ» ժողովրդական երգարանի հիմնադիրները կազմելու շրջանում և այդ գործին զուգահեռ փայփայում էին մի այլ ծրագիր ևս. ստեղծել գեղեցիկ երգերի խոսքերի ու մեղեդիների առանձին-առանձին ուսումնասիրություններ պարունակող մի փոքրածավալ, հավանաբար համերաժատչելի «գիտական ժողովածու» (տե՛ս Ա.Չոպանյանին Կոմիտասի գրած 1904, հունվարի 7-ի նամակը): Նկատի էին առնվում հենց «Հազար ու մի խաղ»-ում ներառված երգերը: Այս ծրագիրն այն ժամանակ զանազան պատճառներով չիրականացավ: Դրա իրականացման նյութերից էին «Հազար ու մի խաղ»-ի Ա հիմնական թերթիկների վրա Կոմիտասի ձեռքով գրված այդ 13 երգը,

որ պահպանվել են Մ.Արեղյանի մոտ, և Մ.Մելիքյանը «Ազգագրական ժողովածուն» հավելել է իրրև այդտեղ եղած մույն երգերի տարբերակները:

Ժամանակին այդ երգերն իրենց քանակով ավելին են եղել: Դիվանում պահվող «Հազար ու մի խաղ» երգարանի Ա հիսնյակի մի այլ օրինակում հայտնաբերեցինք ժիշտ Արեղյանի մոտ պահպանված երգերի մեմա գրված ևս 12 երգ և Բ հիսնյակի մի օրինակում՝ 2 երգ: «Հազար ու մի խաղ»-ից մեկ երգ էլ հայտնաբերվեց Կոմիտասի կողմից Մ.Արեղյանին այս անգամ բառացիորեն մվիրված իր լուսանկարի շրջերեսին⁶: Քանի որ հավաքված այդ 28 երգը (իսկ սրանց կարելի էր ավելացնել մեկ «Հազար ու մի խաղ»-ում չընդգրկված, բայց 302 ժողովածուին պատկանող «Մարալ գոմեշ» երգի գրառման մի հնագույն տարբերակ) մույն ժամանակների արժանիք է, ինչ «Ազգագրական ժողովածուի» քննադիրը, ուստի հիմնավորված պետք է համարել դրանք ժողովածուին կից հրատարակելը, ինչպես վարվել է Մ.Մելիքյանը առաջին 13 երգի նկատմամբ: Մենք ևս այդ երգերը զետեղել ենք մերկա հատորի վերջում՝ որպես «Հավելում»: Դրանցից միայն երկուսն են «Ազգագրական ժողովածուի» նույնանուն երգերի բառացի կրկնություններ (սրանք մենք թողնում⁷ վերնակարգված «զխտական ժողովածուի» պարունակությունը ևս հնարավորին չափ լրիվ ներկայացնելու մտահոգությամբ), 3-ը «Ազգագրական ժողովածուում» կան մույն եղանակներով, բայց տարբեր խոսքերով, 16-ը ժողովածուի երգերի այս կամ այն չափով զանազանվող տարբերակներ են, իսկ 8-ը ժողովածուում չեն եղել:

Դրանցից բացի, հավաքված են 15 այլ տարամբառ տեղեր, որոնք վերնակարգված գիտական ժողովածուի հետ կապ չունեն, բայց Կոմիտասի ազգագրական ժառանգության մեջ ըստ ամենայնի կարևոր միավորներ են և դարձյալ մույն ժամանակների արժանիք՝ ինչ «Ազգագրական ժողովածու» (մասնավորապես դրա վերջին հատվածը կազմող 317 տետրեր): Ներկա հրատարակության մեջ մույն հիմնավորված մենք այդ 15 երգը ևս հավելել ենք ժողովածուին: Այս հավելումներով «Ազգագրական ժողովածուի» երգերի ընդհանուր քանակը հասնում է 505-ի: Այդ ծավալում մյուսը զետեղված է երկերի ժողովածուի երկու գրքերում. սկզբից մինչև 255-րդ երգը ներառյալ (հեղինակի համարակալումով), համապատասխան հավելումով կազմում են մերկա Տասնմեկերորդ հատորի պարունակությունը, իսկ մնացածն իր հավելումով դրված է Տասներկուերորդ հատորում:

«Ազգագրական ժողովածուի» քննադիրը մերկա հրատարակությանը պատրաստելու համար կատարել ենք մեկ հետևյալ խմբագրական աշխատանքը:

Երգերի հեղինակային *համարակալումը* պահպանվել ենք և այդ համարակալման սահմաններում տարբերակները մշել այդուրեմով, ինչպես Կոմիտասն ինքը ևս արել է: Մակայն մերկա հրատարակության կանոններով ամեն մի հատորի երգերը, անկախ քննադրեցի, ունեն մեկ ընդհանուր անընդմեջ համարներ: Այս դեպքում անընդհանուր տարբերակները տառացի են ինքնուրույն համարներ. մպատակն այն է, որ պարզ երևա, թե ամեն մի հատորում ազգագրական բանի միավոր կա: Այստեղ կիրառված կրկնակի համարներից երկրորդները հեղինակային համարներն են:

Երգերը *վերնագրված* են: Բնագրում վերնագրեր չկան, 1931 թ. հրատարակությամբ երգերի արված են տարբեր սկզբունքներով ընտրված կամավոր վերնագրեր: Այստեղ վերնագրերը մշված են ողջ հրատարակության համար ընդունված կանոնով՝ խոսքերի առաջին բառերով: Բացառիկ դեպքերում, երբ որևէ երգ տարածվել է ճանաչվում է կրկնորդի որևէ բնորոշ արտահայտությամբ («Շողեր ցամ», «Լորիկ», «Բորիկ մի քելե» և այլն), վերնագրի տակ վանկազներում գրված է մեկ այլ անվանումը, և այդպիսի երգերը ցամկերում մշված են երկու վերնագրով, առանձին-առանձին՝ համապատասխան հղումով: Ըստ դեպքերում մերկա հրատարակության վերնագրերը տարբերվում են 1931-ին հրատարակված ժողովածուում մույն երգերին տրված վերնագրերից (այնուհետ գործածված տարբերվող վերնագրերը հիշատակված են ծանոթագրություններում):

Երգերի *քննադարձի մշումները* բնագրում գրված են երգի առաջին տողի ձախ

⁶ Այդ լուսանկարը, ինչպես և Մ.Մելիքյանի հիշատակած 13 երգերի քննադրող պահվում են Մ.Արեղյանի տանը: Երգերը հրատարակելու մպատակով ընդօրինակելու համար մեզ սիրահոծադ տրամադրեց Մ.Արեղյանի որդին՝ Տկարի Միքե Արեղյանը, որի համար մեզն հայտնում ենք մեր երախտագրությունը:

հատվածում, համարանիշի տակ: Մենք բերել ենք վերնագրի տակ: Այս տեղանունների առումով, քննարկում մի առանձնահատկություն ևս կա. միևնույն վայրի հաջորդական երգերի պարագայում հեղինակը հաճախ տեղանունը նշել է միայն դրանցից առաջինի մոտ, իսկ մյուսների վրա գրել է՝ «նույնը»: Բայց այդպիսի նշումն էլ երբեմն մոտացված է կամ պարզապես դրան կարևորություն չի տրվել: Նման դեպքերից մեկում տեղանունը մենք կրկնել ենք, մյուսները բոլոր առանց նշման, ինչպես քննարկում է: Ուշիղ փակագծերում են գրված այն տեղանունները, որոնք քաղված են ոչ թե 302 քննագրից, այլ կոմիտասյան այլ քննագրերից զետեղված նույն երգերից:

Երգերի սկզբում հեղինակի *համարային հղումները*, որոնց մասին վերև աղյուսն թեթևակի ակնարկվեց, քաղված են առատ են: Դրանց ընդհանուր բնույթի վերաբերյալ ավելի որոշակի հասկացություն տալու նպատակով բերենք մի երկու օրինակ. այսպես, 154-ի մոտ նշված է 179 (նշանակում է՝ համեմատելով 179-ի հետ): Հեղինակի պատկերացմամբ այդ եղանակներից մեկը մյուսի զարգացումն է, որ ժողովրդական կենցաղավարման պայմաններում ի կատար է ածվել, այս դեպքում եղանակի *ծավալը փոփոխվելու միջոցով (ծավալի փոփոխությունը):* 44-ի մոտ նշված են 112 և 256. Ուշիղի է ունեցել *նույն երգային կազմի բարդացումը:* Փոխարարած հղումներ ունեն 271 և 308, 89 և 292. Ուշիղի ունի *չափովը՝ հոսքի աղբյուրի տարբերակումները:* 12ա և բ՝ նկատի ունի *երանակի զարգացումը ծայրամասերի (դիապազոնի) ընդարձակման* միջոցով և այլն: Այդ հղումները թեև տակ մայրնակն, ուրվագծային վիճակում են, բայց քննադատում են ժողովրդական երգերի կոմիտասյան վերլուծության եղանակներից մեկը և այլ ժողովածուներից քաղված երգերի համեմատությունների հետ միասին փաստական հիմք են դարձել նրա ուսումնասիրությունների համար: Այդ հղումներն այստեղ չեն բերվում, կցետեղվեն կամ ավելի մանրամասն կընդնարկվեն Երկերի ժողովածուի առաջիկա հատորներից մեկում:

Երգերի խոսքերը 302 տետրակում որպես կանոն գրված են միայն նոտաների տակ՝ միատող, քացառիկ դեպքերում երկտող կամ ավելի, առավելագույնը մեկ քառատողի և կրկնակի սահմաններում: Այն դեպքերում, երբ դրանք քառատող խաղիկի րովանդակության մասին բիշ քե շատ լրիվ հասկացություն չեն տալիս, անհրաժեշտ ենք գտել ծանոթագրություններում (քացառիկ դեպքերում՝ նոտաների տակ, ուշիղ փակագծերում) քառատող լրացնել: Օգտվել ենք կոմիտասյան այլ քննագրերից կամ Կոմիտասի և Մ.Արեղյանի «Ժողովրդական խաղիկներ» հատորից, որ նույն ժամանակի և նույն պայմանների երևույթ է:

Չնչին քացառություն մեզ հաջողվել է վերծանել խոսքերի բոլոր դժվարությունների տեղերը և դրանով ուղղել 1931-ի տպագրության սխալները:

Ժողովածուի քննարկում, ինչպես ասված է, կան առանձին հենյույնների, մոտիվների կամ ամբողջական մեղեդիների *տարբերակումներ:* Այն դեպքում, երբ դրանք մի երկու տեղ են և զանազանություն ունենում են, գրել ենք համապատասխան տակտի նույն գծի վրա կամ նրանցից վեր՝ առանձին գծի վրա: Երբ տարբերակումը ծավալում է, նպատակահարմար ենք համարել ամբողջ երգը գրել երկրորդ անգամ, ինչպես հաճախ հեղինակն է արել: Մրա հետ կապված է երգերի համարակալումը, որի մասին ասվեց վերը: Եթե որևէ երգի տարբերակներ կան ներկա հատորում կամ Կոմիտասի ազգագրական-երաժշտական ժառանգության այլ հատորներում (ներառյալ հաջորդ հատորները), որպես կանոն դրանք, զանազանության հակվոր նկարագրությանը հանդերձ, նշված են ծանոթագրություններում:

Բանալում նշանները դրված են ողջ հրատարակության համար ընդունված կանոններով (տե՛ս Երկերի ժողովածուի 9-րդ հատորի նախաբանը):

Տեմպային ցուցիչներ այստեղ չենք հավելել, այլ խիստ անհրաժեշտ դեպքերում, միայն ծանոթագրություններում, զետեղել ենք առանձին դիտողություններ:՝ Խոսքը գլխավորապես այն երգերի մասին է, որոնց մեղեդիները պարտադիր կատարվում են ազատ

* Այնուամենայնիվ, մենք նպատակահարմար համարեցինք հավելել ուշիղ փակագծերում տեմպային ցուցիչները: Դրանով պահպանվում է այն սկզբունքը, որը իր իսկ՝ Ռ.Արայանի կողմից, կիրառվել է նախորդ հատորների մեջ: Այսպես նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ տեմպային նշաններն օգտվում են ընթերցողին ավելի ստույգ պատկերացնել երգի բնույթը, կատարման եղանակը: Դա հատկապես վերաբերում է օտարազգի՝ հայ ժողովրդական երաժշտությանն անծանոթ ընթերցողներին: Տեմպային ցուցիչները հավելել է Գ.Վրդապետյանը (Ավագի ինստիտուտի կողմից):

չափով ու ռիթմով, rubato:

Տակտաբաժանումը թեև քնագրի հիմնական մասում նշված է, բայց խայտաբղետ պատկեր ունի, ձգտել ենք հասնել հմարավոր միատեսակության: Այն դեպքերում (երգերի մեծամասնության մեջ), երբ սովորական ուղղաձիգ գծերով կամ որևէ այլ, պայմանական եղանակով տակտերը նշված են, բայց չկա չափացույց՝ դա ևս հավելել ենք: Մի շարք առավելապես պարզ, «որևէ առարկություն չվերցնող» դեպքերում, երբ տակտագծեր չկան, չափացույցը գրված է կամ գրված չէ, բայց գրությունից (տևողությունների խմբավորումից) հեղինակի տակտաբաժանումը պարզ երևում է, գրաֆիկորեն մենք իրականացրել ենք՝ չափացույցը դնելով ուղիղ փակագծերում, որպեսզի այս դեպքերը տարբերվեն մախորդներից:

302 տետրակից հեղինակը հետագայում մի ամբողջ շարք երգեր մեջբերել է իր «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» հոդվածում («Մերքյուր մոզիկայ» համդես, Փ., 1907, էջ 472-490): Այստեղ դրանց տակտավորումը միատեսակ է՝ երկար և կարճ տրոփաններով և առանց չափացույցի, և դա, մեր պատկերացմամբ, մետրի գրանցման Կոմիտասի ընտրած վերջնական եղանակն է (տե՛ս այս մասին էժ9 մախարանը): Այդ երգերից մի քանիսում (p.2 և Հառիճի գրառումների) մնան գրությունը պահպանել ենք:

Այն մեղեդիները, որ կարող են հարուցել մետրական թեկուզև չնչին չափով միմյանցից զամազանվող մեկնություններ և քննադրում տակտագծեր ու չափի նշում չունեն կամ թերի են գրված, թողել ենք մույլ վիճակում, սոսկ ծանոթագրություններում անդրադառնալով դրանց մետրի հարցին: Ազատ կամ խիստ փոփոխական չափով ընթացող մեղեդիներում հեղինակը սկզբունքորեն տակտագծեր չի կիրառել: Այդպիսի մեղեդիները մենք ևս թողել ենք առանց չափավորման, ամիրաժեշտության դեպքում կիրառելով տաղաչափական միավորները միմյանցից զատող կոմիտասյան կարճ տրոփաններ:

302 տետրի սկզբում մի շարք երգեր հեղինակի ծեռքով թեք *գծերով խազած են*: Այն երգերն են, որ Կոմիտասն իր մի քանի ժողովածուներից քաղված այլ մեղեդիների հետ ի մի է բերել ուսումնասիրելու մպատակով ստեղծված 325 հավաքածուում: Դրանք են p.1-4, 6, 7, 13-19, 22-27, 32-36: Այստեղ այդ երգերը թողնված են իրենց տեղերում, քանի որ «Ազգաբաժանական ժողովածուին» իր գիտական և պատմական նշանակությունը որպես մի ամբողջություն է պահպանում:

Ինչպես «Ալմա երգեր» ժողովածուն (Եժ9), այս «Ազգագրական ժողովածուին» 1931 թվականի տպագրությունը ևս հայ երաժիշտների մի զգալի մասին ծանոթ է ամենայն մանրամասնությամբ: Ուրպեսզի այդ տպագրությունից *մերկա հրատարակության տարբերությունները* (որոնք քննադիլը ճշգրիտ ներկայացնելու արդյունք են) ըմբերցողի մեջ տարակուսանք չառաջացնեն, հարկադրված ենք եղել ծանոթագրություններում նշել նախկին հրատարակությունից մեջ խոսքերում և նուսաններում տեղ գտած բոլոր ամճշտությունները: Ծանոթագրություններում տեղ են գտել մաս խմբագրի առանձին, գլխավորապես երգի ժանրը կամ կոմպոզիցիոն ինչ-ինչ առանձնահատկությունները պարզաբանող վերլուծական բնույթի դիտողություններ. որպես կանոն, նշված են մաս Կոմիտասի այն ստեղծագործությունները, որոնց համար հիմք են ծառայել «Ազգագրական ժողովածուին» զետեղված ժողովրդական երգերը:

Ռ.ԱԹԱՅԱՆ

PREFACE

Collection Six, entitled "Ethnographic", occupies a central place in the musical-ethnographic heritage of Komitas. Begun in 1900, it coincides with the so-called "genre" collection in time. However, if compiling the genre collection was an intention somewhat unusual and "extraordinary", Collection Six is orderly and drafted. Komitas included therein all the records made during new expeditions, though there were also exceptions: the songs he intended to include in the genre collection (e.g. epic and ritual songs which are almost absent or appear by chance in Collection Six).

Most of the songs in Collection Six are already familiar to our musical public at large, as they were published in 1931 under the name of "Ethnographic Collection", edited by Spiridon Melikian^{*}.

The history of this publication is interesting. In 1904, Spiridon Melikian, a pupil of Komitas, had to leave for Germany to continue his musical education. "Komitas, as my teacher and supervisor," wrote S. Melikian, "being worried that I had not submitted to the German influence gave me the whole collection of songs to copy and take with me as an inexhaustible source of Armenian themes". Owing to this chance event, the collection survived and was then published in 1931.

Much has been written about the "Ethnographic Collection" and the role of S. Melikian, its first editor. They have been highly appreciated for their true worth. Indeed, the scientific and artistic significance of the collection is indisputable: the brightness and artistic peculiarity of folk melodies, the purity and genuineness of their national style, a rather wide genre embracement, classic clarity of their primordial modal and metre-rhythmic organization coming from the depths of centuries, the richness and diversity of versions. All this imparts special value to the "Ethnographic Collection" which is perceived as a peculiar anthology of Armenian peasant songs.

Many of the songs in the "Ethnographic Collection" served as a basis for Komitas himself to create remarkable chorus and solo pieces. Many Armenian (and not only Armenian) composers made use of the melodies of this collection in their chamber, symphonic and opera works. At the same time the collection contains a wealth of material for scholarly studies extensively used by Komitas and subsequent generations of researchers. Thus, published in 1931, the "Ethnographic Collection", as it was, played a most significant role in the development of Armenian music and musicology.

For many long years the original manuscript of the "Ethnographic Collection" was considered despairingly lost. It was discovered only in the 1950s, when Komitas' Parisian archives were received in Yerevan. When publishing the collection, S. Melikian wrote: "I copied these songs from a thick, bound notebook. The present collection of 255 songs, written down in Armenian notation, occupied hardly one-tenth of it. Later still hundreds of other new songs were probably included in this notebook, but it can be found nowhere, according to Komitas' friends in Paris"^{**}.

^{*}Komitas. Folk Songs. Ethnographic Collection. Transcription from Armenian notation into the European, preface and commentaries by Spiridon Melikian. Moscow-Yerevan. Musical section of the USSR Publishing House of Armenia, 1931.

^{**}From the Preface to the "Ethnographic Collection", p. X.

The discovered manuscript (kept in Komitas archives, under the number 302) happened to be that same large notebook, S. Melikian had written about. His information that the 255 songs he had copied comprised one-tenth of the notebook turned out to be incorrect. In reality they comprise half of the notebook. As Melikian supposed, the notebook was supplemented with new songs after 1904 (however, not by "hundreds" as he wrote in the Preface, but with a considerable number).

The last record made in this notebook is dated Autumn, 1905. As known, Komitas went to Europe in the Spring of 1906. In this period of time (from Autumn, 1905, to Spring, 1906) he worked intensively, systematizing the material collected, and undoubtedly went on recording new folk songs. Notebook No. 317, available in the archives, is in all probability a confirmation of this fact. The nature of the records of folk songs here is absolutely identical to those in the "Ethnographic Collection" (brevity of verbal texts, identical marking of versions, etc.), but a new numeration is taken up, starting with one, which enabled us to distinguish these records as Collection Seven. However, the interconnectedness between manuscripts 302 and 317 is discernible.

The extensive folk material, contained in manuscripts 302 and 317, generated a need to divide it into two volumes (Volume 11 - "Ethnographic Collection", Part One; Volume 12 - "Ethnographic Collection", Part Two). Each of these volumes contains supplements as well. The supplement to Volume 11 includes Komitas' records in the margins of the book of poetical texts entitled "Thousand and One Songs", published by expert in literature M. Abeghian and Komitas in 1903-1905 (kept in M. Abeghian's archives). It also includes the records of folk songs, made on separate sheets that belong to the period of creating the "Ethnographic Collection".

The present edition is based on original manuscripts of Komitas. This gave us an opportunity to supplement the collection with songs that, for some reason were left out of the 1931 edition. It also enabled us to make necessary corrections (especially in the 1931 edition many errors slipped in the lyrics of the songs). In the present volume double numeration has been used: the first figure points to the subsequent number of the song (this principle was likewise used in previous volumes), while the second figure in brackets preserves the numeration made by Komitas.

ПРЕДИСЛОВИЕ

В музыкально — этнографическом наследии Комитаса Шестой сборник — "Этнографический" занимает центральное место. По временным рамкам (он начат с 1900 — го года) этот сборник совпадает с предыдущим, так называемым "жанровым". Однако, если составление жанрового сборника для автора было чем — то необычным, в известной степени замыслом "внеочередным", то Шестой сборник — сборник очередной, "рабочий". В него Комитас включал все записи, сделанные им во время новых экспедиций. Правда, были и исключения. Этим исключением являлись те песни, которые он полагал включить в жанровый сборник (к примеру, песни эпические и обрядовые, — в Шестом они почти отсутствуют или носят "случайный" характер).

Большая часть песен Шестого сборника уже знакома нашей музы — кальной общественности: под названием "Этнографического сборника" он был издан в 1931 году под редакцией Спиридона Меликяна.*

Интересна история этого издания. В 1904 году, будучи учеником Комитаса, Спиридон Меликян для продолжения музыкального образования должен был уехать в Германию. "Комитас, как учитель мой и руководитель, — вспоминал С.Меликян, — будучи весьма озбочен тем, чтобы я не поддался немецким влияниям, дал мне переписать и взять с собой весь сборник собранных им песен как неисчерпаемый источник армянских тем". Благо — дая этой случайности сборник уцелел и затем уже в 1931 году был издан.

Об "Этнографическом сборнике" и роли его первого редактора С.Меликяна уже много написано. Они по достоинству оценены очень высоко. И действительно, научное и художественное значение сборника неоспоримо. Яркость и художественное своеобразие народных мелодий, чистота и естественность их национального стиля, довольно широкий жанровый охват, классическая ясность их исконной, из глубины веков идущей ладовой и метро — ритмической организации, богатство и разнообразие вариантов, — все это придает особую ценность "Этнографическому сборнику", который воспринимается как своеобразная антология армянской крестьян — ской песни.

Многие песни из "Этнографического сборника" послужили основой для создания самим Комитасом его замечательных хоровых и сольных произ — ведений. В своих камерных, симфонических и оперных произведениях к мелодиям сборника обращались и многие другие армянские (и не только армянские) композиторы. В то же время сборник содержит огромнейший материал для научных исследований и уже широко использовался не только Комитасом, но и последующими поколениями исследователей. Таким образом, уже в опубликованном в 1931 году виде "Этнографический сборник" сыграл

* Комитас. Народные песни. Этнографический сборник. Перевод с армянских нотных знаков на европейские, предисловие и примечания Спиридона Меликяна. Москва — Ереван. Муз. Сектор Госиздата ССР Армении, 1931 г.

важнейшую роль в развитии армянской музыки и музыкознания.

Долгие годы авторская рукопись "Этнографического сборника" считалась безнадежно утерянной. Она была обнаружена только в 1950-е годы, когда в Ереване был получен парижский архив Комитаса. В момент издания сборника С.Меликян отмечал: "Эти песни я списал из большой толстой переплетенной тетради, в которой настоящий сборник из 255 песен, записанных армянскими нотами, занимал едва ли 1/10 часть. В дальнейшем в эту тетрадь, вероятно, были внесены еще новые и новые сотни песен, но самой тетради, как заявляют парижские друзья Комитаса, нигде нет".

Обнаруженная рукопись (она хранится в архиве Комитаса под номером 302) и была той большой тетрадью, о которой писал С.Меликян. Его сведения о том, что переписанные им 255 песен занимали десятую часть тетради, оказались явно неточными. В действительности они занимают половину тетради. Как и предполагал Меликян, тетрадь после 1904 года пополнялась новыми песнями (правда, не "сотнями", как он писал в предисловии, но все же значительным числом).

Последняя запись в этой тетради помечена осенью 1905 года. Весной 1906 года Комитас, как известно, выехал в Европу. В этот промежуток времени (с осени 1905 г. до весны 1906 г.) он интенсивно работал над систематизацией собранного материала и, несомненно, продолжал записывать новые народные песни. Имеющаяся в архиве тетрадь под номером 317 является, по всей вероятности, подтверждением этого. Характер записей народных песен здесь совершенно идентичен записям "Этнографического сборника" (краткость словесных текстов, идентичное обозначение вариантов и т.д.), но нумерация принята новая и начинается с единицы, что позволило нам выделить эти записи в качестве Седьмого сборника. Тем не менее преемственная связь рукописей 302 и 317 очевидна.

Обширный фольклорный материал, содержащийся в рукописях 302 и 317, вызвал необходимость его распределения в двух томах (том 11-ый — "Этнографический сборник", Часть первая, том 12-ый — "Этнографический сборник", Часть вторая). Каждый из томов включает в себя и Приложения. Приложение к 11-му тому включает записи Комитаса на полях книги поэтических текстов "Тысяча и одна песнь", вышедшей под редакцией литературоведа М. Абеяна и Комитаса в 1903—1905 гг. (хранится в архиве М.Абеяна), а также записи народных песен, сделанные на отдельных разрозненных листах и относящиеся к периоду создания "Этнографического сборника".

Настоящее издание основывается на подлинных рукописях Комитаса. Это дало возможность не только дополнить сборник песнями, которые по тем или иным причинам не вошли в издание 1931 года, но и сделать необходимые исправления (в издании 1931 года особенно много ошибок вкралось в словесные тексты песен). В данном томе использована двойная нумерация: первая указывает на очередной порядковый номер песни (этот принцип использован и в предыдущих томах), во второй же — в круглых скобках — сохранена нумерация Комитаса.

* Из предисловия к "Этнографическому сборнику", с. X.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ

ԵՐԳԵՐ

«ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ»

ՄԱՍ Ա

1 (1). ԸՆԿԵՐՈՎ ԿԱՅՆԱԾ ՔՈՒՉԵՆ
(Կարմիր վարդ)

[Շափավոր. Moderato] *ՔՉ և ԱՉ ծաղկանք*

Ըն - կե - թով կայ - նաճ քու - չեն,
կար - միր վարդ, կար - միր վարդ,
աղ - ցի, բա՛հ տուր եղ քե - չեն մա - լալ,
հեյ մա - լալ յար, ան - քախտ յար:

2 (2). ԿԱՅՆԵԼ ԵՄ, ԳԱԼ ՉԵՄ ԿԱՐԱ

[Գնայուն. Andante cantabile] *ԱՉ և ԱՉ ծաղկանք*

կայ-նել եմ գալ չեմ կա - ռա,
ԱՉ-վել եմ լալ չեմ կա - ռա, ոնց որ
դու գը - մա - ցել ես, յար քան, ա - մու -
մըղ տալ չեմ կա - ռա:

3 (3). ՉՈՒՆ ԴՆԵՄ ԹԱՎԵՆ, ԽԱՇԵՄ

[Ծափալսող. Moderato]

ՐԶ և ԴԿ ցայտկանք

Չու՛ն դը - մե՛ծ թա - վե՛ն, խա - շե՛ծ,
 ու - մե՛ծ տա - մի - թո՛ւ ա - շե՛ծ:
 Բո՛ւ քի՛չ մի՛ քե - լե, փու՛շ է,
 սի - րու - մի՛կ, պազդ ա - մու՛շ է:

4 (4). ՀՈՅ, ՅՄԻՐ

[Հուզված. Commosso] ՐԶ

Հոյ, Հոյ, յա՛ր, յա՛ր, հոյ, հոյ, յա՛ր, յա՛ր,
 ա - զի՛զ յա՛ր ջա՛ն, դու՛ս ո՞ր քա՛ղ,
 ուտ - մե - լըս ջը՛ր տու՛մ զ՞ր մա՛ց,
 ուտ - մե - լըս ուտ - մե - լըս ջը՛ր տու՛մ զ՞ր մա՛ց:

5 (5). ՀՈՐՈՐԱՎ, ՍԱԼԱԹ

[Միջակ. Allegro non troppo] 9/4

Հո - թո - թա՛, Սա - լաթ, շո - թո - թա՛,
 Ես - վակն Ար - շա - կին Կո - թո - թա:
 Ար - շակն ե - լավ ծո - վը զը - նաց,
 խեղճ Աս - լա - քին ցա - վեր մը - նաց,
 խա-բար տա - լերք խեղճ Թա - մա - մին՝
 Ար - թե - ի տուն աս - վեր մը - նաց:
 Հո - թո - թա՛, Սա - լաթ, շո - թա - թա՛,
 Ես - վակն Ար - շա - կին Կո - թո - թա:

6 (6). ԼԵՋՈՒՄ ԶԻ ԽՈՍՍՈՒՄ

[Հուզախորով. Agitato] ԲԶ & ԱԶ ուղղակիաճ

Լե - զում չի խոսում, լավ եմ, խի,
 Ա - լա զազ թի զու Լե - զում, հո յա - թո,
 ես պաղ քու աղ ձե - ռից հո յա - թո,
 Լե - զում, հո յա - թո, Լե - զում, հո յա - թո:

7 (7). ՀՈՎ, ՀՈՎ, ՀՈՎՆ ԸՆԿԱՎ

[Ծանր-Չափավոր. Lento] ԳՉ բարձրագույն

Զով, հով, հովն ըն - կավ,
 ջուխ - տակ մա - թալ ծովն ըն - կավ:

8 (8). ԾԻՐԱՆԻ ԾԱՌ, ԲԱՐ ՄԻ ՏԱ

[Ծորում. Lento. Con affetto]

Ծի-րա - նի ծառ, բար մի՛ տա, վալ, ճղ-նե -
 լող ի - բար մի՛ տա, վալ,
 ես քա - նի քա - ղին ման գամ
 քա - վե ընտ ի - բար
 մի՛ տա:

9 (9). ՀԱ ՏՎԵՔ, ՀԵՏ ՏՎԵՔ

[Հանդարտ]
[Tranquillo]

Հա՛ տղ - վագ, հետ տղ - վագ, սա -
գը - նա էլ հետ հետ չը - գա, ես

ընդ տար - հովն ըն - կալ, սըր - տիտ խըն մըր
վան տա - լիմ, առ դառն

դուժ ծովն ըն - կալ:
վը - զովն ըն - կալ:

10 (10). ՀՈՎ, ՀՈՎ, ՀՈՎՆ ԸՆԿԱՎ

[Հանդարտ. Tranquillo]

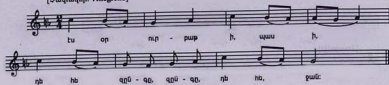
Հով, հով, հովն ըն - կալ

Հախապես եղե՛ք՝

սըր - տիտ խըն - դուժ ծովն ըն - կալ:

11(11). ԷՍ ՕՐ ՌԻՐԱՅԻ

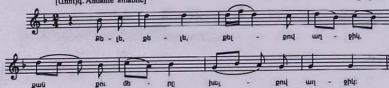
[Ծափալոր. Allegretto]

12 (12ա). ԶԵԼԵ, ԶԵԼԵ, ԶԵԼՔՈՎ ԱՂՋԻԿ

[Անույզ. Andante amabile]

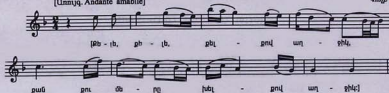
Օղակամ

13 (12բ). ԶԵԼԵ, ԶԵԼԵ, ԶԵԼՔՈՎ ԱՂՋԻԿ

[Անույզ. Andante amabile]

Կողք

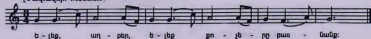
14 (13). ԳԻՆԱՐ ԵՍ, ԿԵՌԱՆԱԼ ՄԻ

[Ծափալոր. Andante sostenuto]

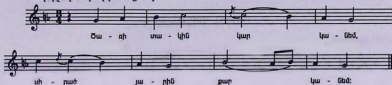
15 (14). ԵՆԵՔ, ԱՂՔԵՐ

[Զափալոր. Moderato]

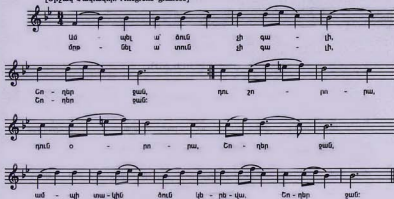
16 (15). ԾԱՌԻ ՏԱԿԻՆ ԿԱՐ ԿԱՆԵՍ

[Միջակ-Զափալոր. Allegretto]

17 (16). ԱՄՊԵՆ Ա՛ ԶՈՒՆ ՉԻ ԳԱՆԻ

[Միջակ-Զափալոր. Allegretto grazioso]

18 (17). ԳԱՐՈՒՆ Ա, ՉԻՆ Ա ԱՐԵԼ

[Չափավոր-Միջակ. Sostenuito]

Գա - րուն ա ծին ա ա - րել,
 փա՛յ, լե՛, լե՛, փա՛յ, լե՛, լե՛, փա՛յ, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛:

19 (18ա). ՄԻՐՈՒՆ ԶԱՆ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto]

Մի - րուն քան, մի - րուն քան, մի - րուն քան,
 մի - րո՞ղ մի՛ քա - նա, մը - շա - նած զին -
 վոր եմ, ես չեմ դի - մա - նա:

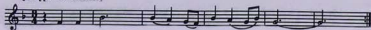
20 (18բ). ՄԻՐՈՒՆ ԶԱՆ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto]

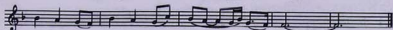
Մի - րուն քան, մի - րուն քան, մի - րուն քան,
 մի - րո՞ղ մի՛ քա - նա, մը - շա - նած զին -
 վոր եմ, ես չեմ դի - մա - նա:

21 (19). ԿԱՊՊՈՒՏ ԶՈՒՈՒՄԷ ՀԵՐԵԼ ԵՄ

[Հուզված. Commosso]

Կապուտ ջու - րակ հե - ծել ես, յար,
Ա - լա - զին ժո - տե - ցել եմ, յար:

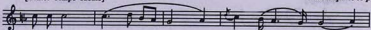

Այս, ջա՛ն Ա - լազ, վախ, ել - ծա՛ն Ա - լազ:

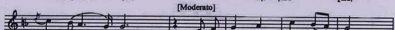
22 (20). ՈՏԻՏ ԱՐԱ, ԾԻՐԱՆ ՋԱՆ

[Lento. Tempo rubato]

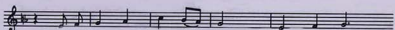
Մամանին 1905 թ.

Ուտիտ ա - լա, Ծի - լան ջան,

ժան ա - լի: Չա-չա - նը դար - ժան ա - լա,

հաս-կե - լը դար - ժան ա - լա, պե - թե, հոմ,

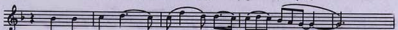
պեթ, պեթ - թե, հոմ, պեթ, պեթ - թե ջա՛ն:

23 (21). ԱՐՈՐԱ ԱՄԱՑ ՏԱՏԻՄԷ ՀԱՎԶՈՐԱ

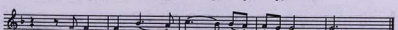
[Գնայուն. Andante sostenuto]

Ա - լորն ա - տաց տառտ - լակ հազ - ջուն
ին - չո՛ւ կու - լառ կուց - կուց ա - լուն,

վայ լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե,

վայ լո, լո, լո, լո, լո, լո, լո:

Լրացացիչ ուրվագրումներ

Ձը-նաց ա - շուն, ե - կավ զա - րուն,
աղ - րումց ա - րուն մեջ քա - ռե - րուն,
դե - դին սո - սուն վեր սա - ռե - րուն...

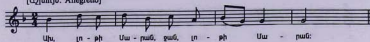
24 (22). ՅԱՐ, ԱՐԻ, ՅԱՐ

[Քեկրալից. Andante. Amorevole]

Յար, ա - ռի, յար, ա - ռի, յար, ա - ռի, յար,
մութն ըն - կավ, տուն ա - ռի, ա՛յ ան - սիրտ յար:
ան - ջի - զյար յար:
Աա - ռե - ռը ման եմ ե - կել,
դաշ - տե ըր քան եմ ե - կել,
կան - չում եմ, կան - չում եմ, յար, ա - ռի, յար,
[մութն ըն - կավ, տուն ա - ռի, ա՛յ ան - սիրտ յար:]
[ան - ջի - զյար յար:]

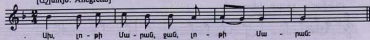
25 (23ա). ԱՆԻ, ԼՈԹԻ ՄԱՐԱՆ

[Աշխույժ. Allegretto]

26 (23բ). ԱՆԻ, ԼՈԹԻ ՄԱՐԱՆ

[Աշխույժ. Allegretto]

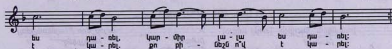
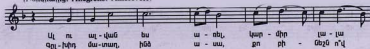
27 (24). ԻՄ ՀԵՐԸ ՔԵՋ ԱՂՋԻԿ ԴԻ ՏԱ

[Աշխույժ. Allegretto]

28 (25). ԱՆ ՈՒ ԱԼՎԱՆ ԵՄ ԱՌԵԼ

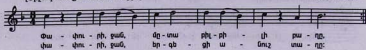
[Փոփոխալից. Allegretto. Amorevole]

29 (26). ՓԱՓՈՒԻԻ ԶԱՆ

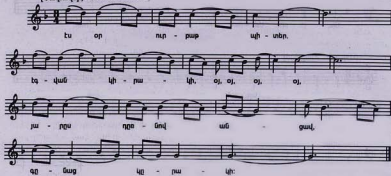
[Միջակ, Allegro ma non troppo]

Մարտիրոսյան

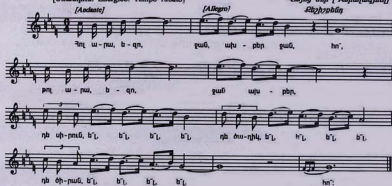
30 (27). ԷՄ ՕՐ ՈՒՐԱԾ ՊԻՏԵՐ

[Ծանխալոթ, Andante doloroso]

31 (28). ՀՈՒ ԱՐԱ ԵԶՈ

[Եռամղում, Energico. Tempo rubato]

Հայրը ծոր [Դարպազույտ]
Զեշխրեմը

32 (29). ՄԱՐԱԼ ԳՈՍԵՇ

[Աշխույժ. Moderato con moto. Tempo rubato] [Հայրոց ճոր]

Մա - րալ գո-մեշ, նազ կա - նե, դե ել, ել,
 դե ել, ել, դե ել, ել, պո - չո պո-տո-տե թոզ կա - նե,
 դե ել, ել, դե ել, ել, հո՛:

33 (30). ԶԻԳ ՏՈՒ, ԶԱՇԻ

[Աշխույժ. Vivace] [Հարամնդա]

Զիգ տու, ջա - շի, այ ե - զո, ա - րա
 հո՛, հո՛, ա) լու-ծող
 ծա - շի, այ ե - զո, ա - րա հո՛,
 ա - րա հո՛, ա - րա հո՛:

34 (31). ՀՈՌՈՒԼՈ, ԼՈ, ԼՈ

[Եռամիջամ, ազատ ասեղցով. *Energico, tempo rubato*]

Գո - ու-լի, լի, լի, լի, լի, ա' - բի, ա' - բի, քե ճա -

տառ, հո ե - զը քան, հո - ու - վել

հո, հո - ու - վել հո:

35 (32). ՄԵՐ ՏՈՒՆ ԶԵՐ ՏՈՒՆ

[Բերկրալից. *Con allegrezza*]

Մեր տուն ձեր տուն մո - տիկ, մո - տիկ,

տես-մենք որ յաղմ է խո - բո - տիկ, տիկ:

1. 2.

36 (33ա). ՅԱՄԱՆ ԱՄԻ

[Ծափավոր. *Larghetto*]

Յա - ման ա - մի, յա - ման

եա ե'րբ ա - բի, մա - լին

ա - մի, յուրդ ու

դա - վի, մա - լի

յու - վել

քա - մին տա - մի:

փո - ղը ին - ձի:

37 (33բ). ՅԱՄԱՆ ԱՄԻ

[Ծափավոր. *Largetto*]

[Յա - ման ա - մի, յա - ման ա - մի,
 յուրդ ու յու - վեղ քա - մին
 տա - մի]

38 (33գ). ՅԱՄԱՆ ԱՄԻ

[Ծափավոր. *Largetto*]

[Յա - ման ա - մի, յա - ման ա - մի,
 յուրդ ու յու - վեղ քա - մին տա - մի]

39 (34). ՅԱՅԼԻ ԾԱՂԻԿ ԳՅՈՒԼԻ ՋԱՆ

[Բերկբայից. *Con allegrezza*]

Յայ - լի ծա - ղիկ Գյու - լի Ջան,
 յայ - լի ծա - ղիկ Գյու - լի Ջան:

40 (35). ԱՂՋԻ, ՀԱՐՄԱՆՌԻ ԵՎԱՎ

[Աշխույժ. Moderato con moto.]

Աղ - ջի, հարմ - անոյ ե - վավ
 վե - րիմ կա - լե - րեմ,
 քե - զի խի - նա քե - րեք
 քոյ - քի ծա - լե - րեմ:

41 (36). ԷՍ ՅԱՆԸ ՈՒԼՔԻ

[Աշխույժ. Vivace]

Էս յա - նը ուլ - քի, Էս յա - նը ուլ - քի,
 քաղ - քը - ցուն կառ - նեմ, հա - զի - նը չուլ - քի:

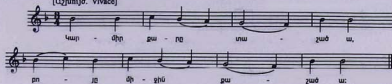
42 (37). ՀՈՎ, ՀՈՎ, ՀՈՎՆ ԸՆԿԱՎ

[Հանդարտ. Tranquillo]

Հո՛վ, հո՛վ, հովն ըն - կավ,
 ցուխ - տակ շա - ճամ ծովն ըն - կավ:

43 (38). ԿԱՐՄԻՐ ՔԱՐԸ ՏԱՇԱԾ Ա

[Աշխույժ. Vivace]

44 (39ա). ՍԱՐԵՐԵՆ ԳԱՐՈՒՆ ԿՈՒԳԱ

[Դանդաղ, լայնաշունչ. Arioso]

45 (39բ). ՍԱՐԵՐԵՆ ԳԱՐՈՒՆ ԿՈՒԳԱ

[Դանդաղ, լայնաշունչ. Arioso]

46 (40). ԱՐԱՁԸ ՀԵՇԱՅԵԼ Ա

[Շափաղոր. Moderato]

Ա - րա - զը հեշ - տա - ցել ա, ճամ -
րե - ջը կոշ - տա - ցել ա:

47 (41). ԿԱԼ ԵՄ ԳՑԵԼ, ԿԱԼՍԵԼ ԵՄ

[Աշխարհ. Allegretto]

Կալ եմ գ - ցել կալ - սել եմ,
յար ա - ճան, ա - ճան, ալ ա - թող - շում
դար - սել եմ:

48 (42). ԱՐՏԵՐԸ ՎԱՐԱՅ ՏԵՍԱ

[Շափաղոր. Moderato]

Ար - տե - րը վա - րած տե - տա, վա - րած տե - տա,
հեր - կե - րը շա - րած տե - տա, շա - րած տե - տա,
տ - լե չոլ ապ - րիս, իս - կի չո - խեր - վիս:

49 (43). ԱՂՁԻ, ԻՆՉ ՎԱՌԵՑ ՄԵՐԿ

[Թեթևադիր. Lirico]

Աղ - ջի, հեծ վա - ռեց սե - րը,
վա՛, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛, լե՛:

50 (44). ԳԱՅԻ ԱՐՏԵՐ՝ ԲՈՆԻ ԼՈՐ

[Աշխույժ. Allegro ma non troppo]

[Օղակամ]

Գա-ցի ար - տեր՝ բո-նի Լոր,
 աղ - ցիկ տե - սա յայ - լի ծոր, մը-ման եր կար -
 միտ խըն - ծոր, լո - թիկ, լո - թիկ, լո - թիկ, լո - թիկ:
 Լը-ման եր կար - միտ խըն - ծոր, լո - թիկ, բար - խըն լո -
 թիկ, լալ ին լո - թիկ, մա - լին լո - թիկ, կա - թին:

51 (45). ԴԻ ՖԼԵ ՖԻԿՈ

[Արագ. Vivo]

Օղակամ

Դե ֆլե - ն ֆի - կո, ֆի - կո, ֆի - կո:
 Տա - դա - ցիս դու - ող տա - շած:

52 (46). ԱՄՊԵԼ Ա՝ ԹՈՐ ՉԻ ԳԱԼԻՍ

[Ծանրաշարժ. Sostenuto]

Ամ - ախլ ա՝ թոն չի գա - լիս,
 յար մայ, մայ, մըթ - մել ա՝ տուն
 չի գա - լիս, յար մայ, մայ:

56 (50). ՈՒՆ ԿԵՐԵՎԱՄ, ՁՈՒՆ ԿԵՐԵՎԱՄ

[Ծափավոր-Միջակ. Moderato grazioso]

Ուն կե - րե - վա, ծուն կե - րե - վա,
Ըո - ղեր քան, քեր - ղի տա - կին
ծուն կե - րե - վա, Ըո - ղեր քան:

57 (51). ԾԱՂԻԿ ԾԱՂԿԵՎԱՐՆԱ ԵՍ

[Ծափավոր. Larghetto]

Ծա - ղիկ ծաղ - կե - վա - մա ես,
քար, մայ, մայ, մայ, մայ, մայ,
մայ, մայ, մայ, մայ, մայ:

58 (52). ՋԱՂԱՑՄ ՄԱՆԻ, ՄԱՆԻ

[Ծափավոր-Միջակ. Andante con moto]

Ջա - ղա - ցես մա - մի, մա - մի,
ա - նուշ քու - ճուս կը - տա - մի,
գը - մա մե - թող գա - լիս է՛
ի - զուրդ աղ - մուկ չո - հա - մի,
լուս ու գը - լից էլ չա - մի:

62 (56). ԵՍ ԶԵՁ ՏԵՍԱ

[Զափալոր. Andante amoroso]

63 (57). ՈՍԿԵ ՄԱՏՆԻԶ ՄԱՏՆԵՐԻՍ

[Զափալոր. Andante. Commosso]

Միր-տըս ար - մով լը - ցրե - ցիր, կը - ռա - կով խո - բո - վե - ցիր,
 ալ - քըդ դուս գա, այ աք - լոր, ինչ շուտ ծե - նըդ գը - ցե - ցիր,
 ալ - քըդ դուս գա, այ աք - լոր, ինչ շուտ ծե - նըդ գը - ցե - ցիր:

64 (58). ՄԵԿ ՕՐ ՄԵՆՔ ԺՈՂՎԱՆՔ ԳՆԱՅԻՆՔ

[Միջակ-Չափավոր. Moderato]

Մեկ օր մենք ժող - վանք գա-ցինք ո - բո - շած տեղ
 ու - ռա - խու - քյան, տո՛ւ, լա - ու:

65 (59). ՆԱՅ-ՆԱՅ, ՓԱՓՈՈՒ

[Արագ. Vivo]

Նա - նայ, նա - նայ, փա - փո - ոի,
 գյու - լում նա - նայ, փա - փո - տի:

66 (60). ԵՄ ԵՒԱ ԳՆԱՅԻ

[Չափավոր. Andante affabile]

Հոտոր

Եւ ե - լա գը - նա - ցի տա-րե - ըդ սըմ - ծի,
 դու ե - լար գը - նա - ցիր քա - ղա - քը տան - ծի:

Յար, յար, յար, յա - ռո ջան, յար, յար, յար, յա - ռո ջան,
 յար, յար, յա - ռո ջան: Զէ՛, սի - ռե - լիս,
 չէ՛, գո - վե - լիս, չէ՛, աբառ - վե - լիս, չէ՛, չէ՛:

67 (61ա). ՈՒՌԻ ԵՍ, ԿՈՐԱՄԱՆ ՄԻ

[Գնայուն, տխրազին. Andante dolente]

Ու - ռի ես, Լո - ռա - նալ մի՛,
 սի - ռե՛լ ես, մո - առ - նալ մի՛,
 յար, վա՛յ Լե, Լե, Լե,
 յար, ա՛յս, մե - ռա ջան,
 ես ես - ռիք եմ, յար ես Լե, Լե, Լե,
 ես էլ կառ - մի՛մ իմ սի - ռա՛ծ չու - մի՛մ,
 ես ռա - ռիք եմ, յար յա - ռա՛ծ յա - ռա՛ծ յա - ռա՛ծ:

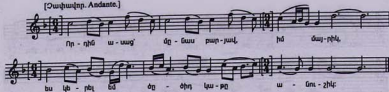
68 (61բ). ՈՒՌԻ ԵՍ, ԿՈՐԱՄԱՆ ՄԻ

[Գնայուն, տխրազին. Andante dolente]

Ու - ռի ես Լո - ռա - նալ
 մի՛, յա՛ր, ա՛յս, մե - ռա ջան,
 ես ռա - ռիք եմ, վա - յում եմ մեռ - մի՛մ:

69 (62). ՈՐԴԻՆ ԱՍԱՏ՝ ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ

[Ծափավոր. Andante.]

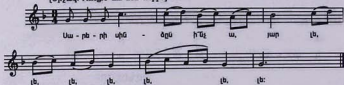
70 (63). ՀՈՎ ԱՅՎԱՐԻՆ ԶՆԵԼ Ա

[Աշխույժ. Vivace]

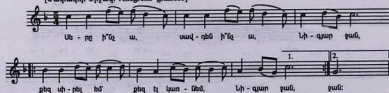
71 (64). ՄԱՐԵՐԻ ՄԻՆՉՆ ԻՆՉ Ա

[Միջակ. Allegro ma non troppo]

72 (65). ՄԵՐԸ ԻՆՉ Ա

[Ծափավոր-Միջակ. Allegretto grazioso]

77 (70). ԿԵՅՅԵՆ՝ ՀԱՅՈՑ ՀԱՎԱՍԸ

[Եռամղում. Energico.]

կեց - ցե՛ հա - յոց հա - վա - տը...

78 (71). ՍԱՐ, ՍԱՐ, ՍԱՐԻ ԱՂՋԻԿ

[Չափավոր-Միջակ. Moderato grazioso]

Սար, սար, սա - րի աղ - ջիկ, զա - լո՞մ ես, մա - զե - լո՞ղ սը - դա - լո՞մ ես:

79 (72). ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏ, ԶՈ ՎԱՆՔԸ

[Հանդարտ. Tranquillo]

Սուրբ Կա - րա - ածոս, քո վաճ - քը.

վա՛) և, և, և, և, և, վա՛) և, և, և, և, և,

վա՛), տի - րե - լի քան:

80 (73). ԶՈՒԹԻ ՀՈՌՈՎԵԼ

81 (74ա). ՀՈ, ՀՈՒ ԵՒ, ՀՈՒ ԵՒ

Մայիս հոռովել

[Մտանդում, ազատ ասեղավ. *Energico, tempo rubato*]

Հազար

հո, հոլ ել, հոլ ել, հոլ ել, հոլ ել,
 հո, ջան, հո, ջան, հո:
 Դե թոլ ա - լա, զո - մեջ ջան, հոլ ա - լա, սի - լում ջան,
 հոլ ա - լա, աղ - բեր ջան, հո,
 հոլ ել, հոլ ել, հոլ ել, հոլ ել, հո, ջան, հո, ջան, հո:

82 (74բ). ՀՈՒ ԱՐԱ ԳՆԱՆՔ

Կալի, սայլի, խոթն կրկնել հոռովել

[Մտանդում, ազատ չափով, *Energico, a tempo libero*]

Դոլ ա - լա զո - մանք, աղ - բեր ջան, հոլ ել,
 հոլ ել, հոլ ել,
 թոլ ա - լա զո - մանք, ա' Ե - զո ջան,
 հոլ ա - լա զո - մանք, ա' Ե - զո ջան, հոլ ել,
 հոլ ել, հոլ ել,

դի թուլ ա - նե - լով զը - նա, ա' Ե - զը ջան,

դի թուլ ա - նե - լով զը - նա, ա' Ե - զը ջան, հոլ Ել,

հոլ Ել, հոլ Ել, հոլ:

83 (75ա). Օթնի ՏԱԿԵՆ ՋՈՒՐ ԳՆԱՅ

[Եռամղում. Allegro giocoso]

Օթ - խի տա - կեն ջուր զը - նաջ,
հա - զար մա - նթ զուր զը - նաջ.

օ, բա - լա զյա - լին,
օ, բա - լա զյա - լին:

84 (75բ). Օթնի ՏԱԿԵՆ ՋՈՒՐ ԳՆԱՅ

[Եռամղում. Allegro giocoso]

Օթ - խի տա - կեն ջուր զը - նաջ,
հա - զար մա - նթ զուր զը - նաջ.

հո բա, հո բա - լա զյա - լին, լա զյա - լին:

85 (76). Օթնի ՏԱԿԵՆ ՋՈՒՐ ԳՆԱՅ

[Եռամղում. Allegro giocoso]

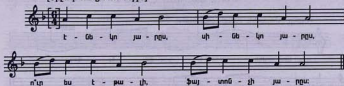
Օթ - խի տա - կեն ջուր զը - նաջ,
Կա - նալ ու կար - միր ծիտ Եմ,

օ, բա - լա զյա - լին,
օ, բա - լա զյա - լին,

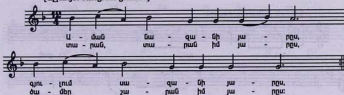
86 (77). ԷՆԵԿՈ ՅԱՐՍ

[Միջակ. Allegro non troppo]

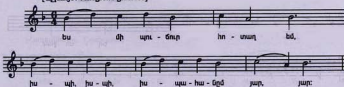
87 (78). ԱՄԱՆ ՆԱԲԱՆԻ ՅԱՐՍ

[Աշխույժ. Allegretto grazioso]

88 (79). ԵՍ ՄԻ ՊՈՒՃՈՒԻ ՀՈՏԱՂ ԵՄ

[Աշխույժ. Allegretto grazioso]

89 (80). ԸՌԵՎԱՆ ԵՄ ԲԱՐ ՉՈՒՆԻՄ

[Միջակ-Չափավոր. Moderato]

Ը - ռե - իան եմ բար չու - միմ,
իմ - քի - մար յա - ռո:

90 (81). ԱՆ, ՎԱՅ Է, ՎԱՅ Է

[Ծանր, տխրագին. Adagio addolorato]

Ան, վայ է, վայ է, վայ
է, վա՛յ, քույ - ղիկ քան:

91 (82). ՀՈՅ, ՀՈՅ, ԵՂՄՈ ՋԱՆ

[Միջակ. Allegretto. Faceto]

Հո՛յ, հո՛յ, եղ - առ քան:
եղ - սոն ճա - տե՛ւ կով կը կը - քեր.
Հա - կոն ե - կեր մո - սը կայ - մեր:
Հո՛յ, հո՛յ, եղ - առ քան:
քե դուր - քան,
քե դուր - քան:

92 (83). ԽՆՈՒՄ ԳԵՂԻ ՄԵՋՏԵՐԸ

[Չափավոր. Moderato]

ԽՆ - ճուս գե - ղի մեջ - տե - դո
 խն - ռա - մա - յեց մեծ շնյ - խո.
 գը - ցեց ինձ լաց ու չի - վան,
 յարա ի տա - րալ մեծ քե - խո:
 Տա - ռան, տա - ռան իմ յա - ռո.
 տա - ռան իմ մեկ ու մա - ռո.
 խա - բար ա - րե Ա - ռո - յին
 տա - ռան խո - լոտ Աա - ռո - յին,
 տա - ռան խո - լոտ Աա - ռո - յին:

93 (84). ԻՆՉՄԵ ՄԻ ՆԵՂՆԵՐԱ

[Հուզումնալից. Commosso]

Ինձ - մե մի՛ ճե - ղե - մա,
 իմ խո - գու մա - - - - - սը.

մի՛ խազ - միր, Աշ - խեն քան,
 դու ահ մի՛ խազ - - - միր,
 դե քե - լե, դե քե - լե, յու - դա - քեր,
 դե քե - լե, լու - սա - քեր, դե քե - լե,
 Աշ - խեն քան:

94 (85). ԱՐԵՎ ԹՈՎՈՐԱԿ ԵՆԱՎ

[Արագ, Veloce]

Ա - ռս քը - վը - ուվ ե - լավ, իմ չի - նա - րի յա - ռե.
 մեր քա - նը կըն - վով ե - լավ, դար - դի - ճան յա - ռե:

95 (86). ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՂ ԵՄ ԱՐԵՎ

[Միջակ, Allegro non troppo]

ե - ռե - վան քաղ եմ ա - ռե,
 չի - նար, չի - նար աղ - քե - լե:
 դուր - գար, դուր - գար

96 (87). ՄՈՒՂՆԱՍ ՋՈՒՐԸ ՄԱՌՆ Ա

[Աշխարհ. Gaio]

Մուղ - նը - վա ջու - ըը պառն ա,
 ին - ջի - նար յա - ըը,
 Մուղ - նի եր - թողն իմ յարն ա,
 թուն - ջի - նար յա - ըը:
 սի - ըն լի

97 (88). ՄԱՐԻ ԳԼԽԻՆ ՊԱՐ ԱՐՅՈՒՐ

[Արագալուռ. Con moto]

Շիրակ

Սա - ըի գլխ - ինն պաղ աղ - րյուր,
 աղ - ջի, ա - ըի, ինն մի վա - ռի:

98 (89). ԱՐՄԲԻ ԳԼՈՒԽ ՍԱՐՍԱՐ ՋԱՐ

[Միջակ. Allegro moderato]

Շիրակ

Աղ - րիի գլ - լուխ մար - մար ջար,
 ին - մի ա - ըա քն - զի յար,
 Աղ - ջի, ին - մի վա - ռն - ջիլ,
 ինն մի թող - նի մի - նու - նար:

99 (90). ԼՍԵՑԵՔ, ՊԱՐՈՆՆԵՐ

[Լրջորեն, ասերգի նման. Con serietà, come recitativo]

Շիրակ

Լը - սե - ցեք, պա - րոն - ներ,
սի - րու - հուս մա - սին, ես նո - րան առ -
նե - լու նը - պա - տակ ու - նին:

100 (91). ՄԻ ԳՆԱ, ՄԻ ԳՆԱՒ

(Վա՛յ՝ զիտի բյուրուլըս)

[Միջակ-Չափավոր. Allegro non troppo. Amoroso]

Շիրակ

Մի՛ գը - նա, մի՛ գը - նա, քեզ բան հար - ցա -
նեմ, վա՛յ՝ զի - դի բյուլ - րու - լըս.
սի - րու - հու - ցես լուր տուր, լուր քեր լու - սա - քեր,
քա - մի քան, քա - մի քան:

101 (92). ՏԱՍՆ ԱՎՈՒՐ ԳԱՆԱՊԱՐԷ

[Խորունկ հուզումով. Commosso]

Շիրակ

Տասն ա - վուր ճա - նա - պարի
օ - տա - րու - քան մեջ,

102 (93). ՀՈԳԻՍ ՄԱՐՄԻՆ ՀԱՆԴԻՊԵՑԻՆ

[Ազատ պատմելով, Narrare]

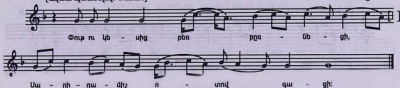
Հիդուկ

103 (94). ՓՈԽԹ ՈՒ ԿԵՍԻՑ ԲԵՌ ԲՈՆԵՑԻ

[Ազատ պատմելով, Narrare]

Հողոր

104 (95ա). ԱՂՋԻ ՆԱԶԵՐՈՎ

[Լիշխալով, Allegretto grazioso]

Հողոր

105 (95ր). ԱՂՁԻ ՆԱԶԵՐՈՎ

[Աշխույժ. Allegretto grazioso]

Հողք

Աղ - քի մա - զե - թով, շեկ շեկ մա - զե - թով,
զե - թե - ցիր ին - ծի հա - զար մա - զե - թով:

106 (95գ). ԱՂՁԻ ՆԱԶԵՐՈՎ

[Աշխույժ. Allegretto grazioso]

Հողք

Աղ - քի մա - զե - թով, շեկ շեկ մա - զե - թով,
զե - թե - ցիր ին - ծի հա - զար մա - զե - թով:

107(96). ՏԻԼՈՅ ԱՂՁԻԿ

[Աշխույժ. Scherzando]

Հողք

Տի - լոյ աղ - քիկ, իմ շո - թե - լոս
լավ ծա - լա, Աստ - ված սի - թես,
Պայ - կա - նու - շիս լավ պա - հա:

108 (97). ՆԵՍՏՈՐԸ ԳՆԱՅ ՄԱՐԳԱՐԻ ԳԵՐԸ

[Ծափալնք. Andante con moto]

Հողք

Նես - տո - լը գը - մաց Մար - գա - թի գե - ղը,
Ա - լա - զը տը - վեց գը - ցեց խոր տե - ղը:

112 (101). ՄԱՅՐԻԿԻՆ ՅԱԶՄԱ ԲԵՐԻՆ

[Լսելով. Parlare]

Հիմալ

Մայ - րի - կին յազ - մա թե - լին,

թույ - լի - կին փու - շի,

հայ - լի - կին փու - տե փա - փախի՜

կա - տալը չու - - - ճե - մա,

տո յամ - ման, աճ - ման,

տո յամ - ման, աճ - ման,

տո յամ - ման, աճ - ման,

մա - շի - կով աղ - ջիկ,

կո - շի - կով աղ - ջիկ,

քո դեյ - լին կարճ է,

շեկ տը - դի խաղը է:

113 (102). ՂԱՐՍԱ ԲԵՐԴԸ ԲԼԵՐ Է

[Շափափող-Միջակ. Moderato]

Հանք

Ղար - սա բեր - ո՞ր ո՞ր բը - լեր
 է վա՛ր, լե, լե, լե,
 վա՛ր, լե, լե, լե:

114 (103). ԲՅՈՒԼԲՅՈՒԼ ԵՄ

[Գնացում. Andante cantabile]

Օջափան

Բյուլ - բյուլ եմ, տուն չու - մի՞մ,
 յա՛ր, յա՛ր, տեղ չու - մի՞մ, բուն չու - մի՞մ,
 յա՛ր, յա՛ր, յա՛ր:

115 (104). ՀՈԴԱՆՈ ՋԱՆ

[Արագ. Giocoso]

Ապարան

Դո - դալ - լո ջան, հո - դալ - լո,
 հո - դալ - լո ջան, հո - դալ - լո:

116 (105ա). ԾԱՂԿԱՎԱՆՔՈՒՄ ՉՈՒՆ ԿՈՒԳԱ

[Ծափավոր. Andante con moto]

Քյուր

117 (105բ). ԾԱՂԿԱՎԱՆՔՈՒՄ ՉՈՒՆ ԿՈՒԳԱ

[Ծափավոր. Andante con moto]

Քյուր

118 (106). ՅԱՐ, ՅԱՐ, ԱՅ ՏՂԱ ԳՆԱ

[Աշխույժ. Faceto]

Քյուր

119 (107). ԵԱՌԱՅԻՐՆ ԴՈՒՆ

[Միտակ-Չափավոր. Allegro non troppo. Amorosio]

Ալաշկերտ

Եա - ու - ֆուն դուն փու - շով աղ - ցիկ քո - լոր ի -
 րես, կը - կան - չեմ ո՛ւր ես, ո՛ւր ես, դուն մո - լո - րեր
 ես, ես ծա - րավ եմ, դուն ջուր ես, դուն փու - շով աղ - ցիկ:

120 (108). ԱՄՊԵԼ ԷՐ ԱՄՊԻ ՆՍԱՆ

[Աշխարհ. Allegretto grazioso]

Ալաշկերտ

Ամ - պել էր ամ - պի մը - ման,
 վա՛ն, լե, լե, լե, լե, լե, վա՛ն, լե, լե, լե, լե,
 ո՛ւր ես, իմ ջար, մամ - րեր եմ ասր:

121 (109). ԵԻՆՆ ՇԱԼ

[Չափավոր. Andante con moto]

Ալաշկերտ

Եի - լեն ծալ, չի - լեն ծալ, չի - լեն ծալ ու
 ալ ա - րեջ, իմ դար - դին դար - ման ա - րեջ:

122 (110). ԿԱՆՉՈՒՄ ԵՄ, ՅԱՐ, ԱՐԻ

[Ծափալուր. Allegretto grazioso]

Ալաշկերտ

Կան - չում եմ, յա՛ր, ա - թի, յա՛ր, ա - թի, յա՛ր,
 սե - վա - փոր, ծուքն ըն - կալ, տուն ա - թի, յա՛ր:

Նախ - բա - տա - փին խն - կի ծառ,
 խն - ձոր քա - լեմ ա - թի տալ:

123 (111). ԻՄ ԱՂԹԵՐ ԾԱՌԱՆ ՏԱԿԻՆ

[Ալիսույծ. Gaió]

Ալաշկերտ

Իմ աղ - բեր ծա - ռան տա -
 կին, սաղ - ժո - սը կր - ռան տա - կին:

124 (112). ԱՌԱՎԱՏՈՒՆ ԲԱՐԻ ԼՈՒՍ

[Միլազնո. Amoreoso]

Ա - ռա - վո - տուն քա - թի լուս, Աստ - ված պա - ին
 ա - մե - նուս, Թող դուս գա թռչ - նա - ծուս լուս, լո -
 թիկ, լո - թիկ, լո - թիկ, լո - թիկ Թող դուս գա թռչ -
 նա - ծուս լուս, լո - թիկ, քախ - բամ լո - թիկ, քա - մըմ լո - թիկ,
 յա - ղըմ լո - թիկ, ծա - մըմ լո - թիկ, վա - ղըմ լո - թիկ:

Արագ, ասերգի պես

Արբակ

Դա-զար եր-նեկ են ա - վուր՝ զու-նա դա-յիր չա - լե - ցու - ցին,
 կա-նայ կա - պա հա - զե - ցու - ցին, տա-րան ժա - մը
 ա - վե - տա - րան կար - դա - ցու - ցին, ծե - ջը ծե - ռին
 կայ - նե - ցու - ցին, տույ, տույ, տույ, տույ, տույ, տույ,
 տը - վե - ցու - ցին,
 տույ, տույ, տույ, քախ-րամ լո - թիկ, ջա-նըմ լո - թիկ,
 յա-րըմ լո - թիկ, ծա-նըմ լո - թիկ, վա-րըմ լո - թիկ

125 (113). ԵՆԱ ՋՐԵՐԻ ՀԱՆՈՎ

[Աշխույժ. Allegretto]

Ե - լա ջը - թե - թի հան - դը,
 նայ, նա, նայ, նա, նայ, նայ, նա:

126 (114). ԵՆԱ ԳԱՑԻ ՍԱՐ ՄՆՉԻ

[Ծափալը. Andante con moto]

Շիրակ

Ե - լա գա - ցի սար սըն - ծի, վա,
 մայ - թիկ, ո՞ր սա - րովն եր - քան:

127 (115ա). ԲԵՐԴԻ ԲՈՒՈՐ ԱՎԱԶ Ա
(Ալագյազ սառն ամպել ա)

[Պայծառ. Andante con anima]

Բեր - դի քո - լոր ա - վազ ա, վա՛ր,
 ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե.
 ճախ - շուն գյուղ - քեն գյու - վեզ ա, իմ
 մայ - թիկ քան, իմ մայ - թիկ քան:

128 (115բ). ԲԵՐԴԻ ԲՈՒՈՐ ԱՎԱԶ Ա
(Ալագյազ սառն ամպել ա)

[Պայծառ. Andante con anima]

Բեր - դի քո - լոր ա - վազ ա, վա՛ր,
 ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե.
 ճախ - շուն գյուղ - քեն գյու - վեզ ա, իմ
 մայ - թիկ քան, իմ մայ - թիկ քան:

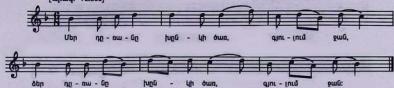
129 (116). ՄԻՐԵԼ ԵՄ ՄԻՐԵԿԱՆՍ

[Ժափավոր-Միջակ. Moderato]

Սի - թե՛ եմ սի - թե՛ կա - նքս, յար,
 ճախ - շուն ճի - գրա - թու՛ թա - նքս, յար.
 վա՛ր, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե, ւե.
 ւե, ւե, ւե, ւե, ւե:

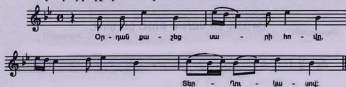
130 (117). ՄԵՐ ԴՈՒՆԸ ԽՆԿԻ ԾԱՌ

[Արագ. Veloce]

131 (118). ՕՐԿԱՆ ԶԱՇԵՅ

[Ծափավոր-Միջակ, Moderato]

132 (119ա). ԱՆՁՐԵՎՆ ԵԿԱՎ ԸՆԴԱՆԵՆ

[Գնայուն. Allegretto]

133 (119p). ԱՆՉՐԻՆ ԵՎԱՎ ԸՄԱՆԵՆ

[Գմայում. Allegretto]

Ան - ծովն ե - կալ շա - դա - լեն,
 լու - ռու տե - թա դո - դա - լեն,
 լե, լե, լե, լե, լե, լե,

134 (120). ԷՍ ՍԱՐԻՆ ԹՈՒՑ ԵՄ ԵԿԵԼ

[Գմայում. Allegretto]

Էս առ - լին թուշ եմ ե - կե,
 վա՛, լե, լե, լե, լե,
 յար, նա, նա - նայ, նա - նայ, նա - նայ,
 նա - նայ, նա - նե քան:

135 (121). ՄԵՎ ԵՄ, ՄԵՎԱՎՈՐ ՀԱՎՔ ԵՄ

[Տխրազին. Con dolore]

Մե եմ, տե - վա - վոր հալք եմ,
 վա՛, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

136 (122). ՍԱՐԻ ՏԱԿԻՆ ՍԱՌՆ ԱՂՅՈՒՐ

[Տխրագին. Dolente] [Զորոհալու]

Սա - ռի տա - կին սասն աղ - բյուր, յա՛ր,
 վա՛ր, լե, լե, լե, լե, լե,
 էս ի՛նչ գու - լում էր,
 դաս - տա գյու - լում էր:

137 (123). ՍԱՐԻՅԸ ՊԱՂ ԶԱՍԻՆ ՓՉԵՑ

[Տխրագին. Dolente] [Զորոհալու]

Սա-րի-ցը աղո ջա - մին փը - չեց,
 վառ - վում եմ, վառ - վում,
 վառ կը - լակ դառ - նում:

138 (124). ԱՄՊԵՆ Ս ԿԱՍԱՐ - ԿԱՍԱՐ

[Գճայում, քնքույշ. Allegretto, dolce] [Զորոհալու]

Ամ - ա՛նը ա կա - մար - կա - մար,
 կա - մար - կա - մար, ես կը մեռ - նեմ
 քե - զի հա - մար:

139 (125). ՋՈՒՐ ԿՈՒԳԱՐ ՎԵՐԻՆ ՍԱՐԵՆ

[Միջակ. Allegretto. Faceto]

Զյորիայու

Ջուր կու - գար վե - թին տա - թեմ, յա՛ր,
 էր - վիս որս, վառ - վիս, Սո - նա ջան,
 Պա - րու - թին առ - նիս:

140 (126). ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ՏԱՆՈՒՄ

[Պարզակ. Allegretto semplice]

Գու - թա - նը հաց եմ տա - նում,
 քե - թա - նը քաց եմ տա - նում:

141 (127). ԶԱՄԻՆ ԵՒԱՎ ԵՐԱՆ - ԵՐԱՆ

(Շորորա, Սալաք)

[Հուզումնալից. Commosso]

Զա - մին ե - լավ ե - լան -
 ե - լան, նա - վը զար - լավ
 ծո - վի քե - լան:

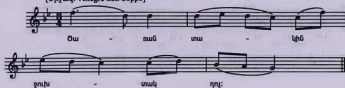
142 (128). ԲԱՂԵՐ, ԴՈՒՔ ԿԱՆԱՉԵՑԵՔ

[Միջակ. Allegro non troppo]

143 (129). ԾԱՌԱՐ ՏԱԿԻՆ ԶՈՒԽՏԱՎ ԴՈՉ

[Միջակ. Allegro non troppo]

144 (130). ՄԱՐԵՆ ԵԿԱՎ ՉԻՆՎՈՐ

[Թեթև. Leggero]

145 (131). ԶԵՄ, ԶԵՄ, ԶԵՄ ԿՐՆԱ ԽԱՂԱ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto grazioso]

Զեմ, չեմ, չեմ կըր - նա խա - ղա,
ա - նո - քի փո - լոս կը կըն - կը - նա:

146 (132ա). ՆԱ ԼՈՒՍ ԷՐ

[Միջակ. Allegro moderato]

Նա լուս էր, ի՞նչ լուս ե - լավ,
տե - սեք ան ի՞նչ ի: Նա լուս էր, ի՞նչ լուս ե - լավ,
ի՞նչ լուս ե - լավ, խաղ - սի սկե - տուրն ի:

147 (132բ). ՆԱ ԼՈՒՍ ԷՐ

[Միջակ. Allegro moderato]

Նա լուս էր, ի՞նչ լուս ե - լավ,
Նա լուս էր, ի՞նչ լուս ե - լավ,
տե - սեք ան ի՞նչ ի: խաղ - սի սկե - տուրն ի:

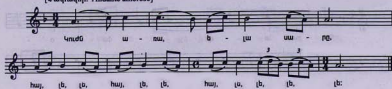
148 (133ա). ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ, ԵՆԱ ՄԱՐԸ

[Չափավոր. Andante amoroso]

Կուժն ա - նա, ե - լա սա - լո,
հայ, լե, լե, հայ, լե, լե, հայ, լե, լե, լե, լե:

149 (133p). ԿՈՒԺՆ ԱՌԱ, ԵՒԱ ՄԱՐԸ

[Ծափավոր. Andante amoroso]

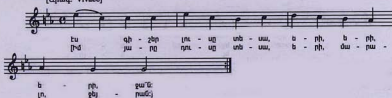
150 (134). ՄԱՐԵՐԻ ՎՐՈՎ ԳՆԱՅ

[Ծափավոր. Andante dolente]

151 (135). ԷՄ ԳԻՇԵՐ ԼՈՒՍԸ ՏԵՍԱ

[Արագ. Vivace]

152 (136). ՏԻԳՐԱՆ ԱՐԻ ՄԱՏԻ ՕՐԸ

[Ծափալուր, Andante doloroso]

Տիգ - րան ա - րի մա - տի օ -

րը Առ - վոյ վեր - ցին դը - լին հո - դը:

Յար, յար, յար, յա - րա - լու

յար, յար, նը - շան - լու յար:

153 (137). ՋԱՂԱՅՍ ՄԱՆԻ, ՄԱՆԻ

[Միջակ-Ծափալուր, Moderato]

Ճա - դա - ցես մա - նի, մա - նի,
ջու - նես ա - նուշ, կը - տա - նի,
տա՛ր, տա՛ր, սի - րա - վոր եմ,
յա՛ր, յա՛ր, վի - րա - վոր եմ:

154 (138). ԵՆ, ԵՆ, ԵՆԻ ՊԱՐԵՆՔ

[Արագ, Veloce]

[Տղամ]

Ե՛ն, Ե՛ն, Ե - լի պա - րենք,
Ե՛ն, Ե՛ն, Ե - լի պա - րենք:

[Աղջիկը]

Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ, Է՛հ,
աա - ջա - դիս զըն - զը - զըն - զը - զըն

Է՛հ Ե՛հ Է՛հ Է՛հ Է՛հ Է՛հ Է՛հ Է՛հ
կըր - մա կըր - մա Ե՛հ Է՛հ
կալ - կալ - կալ - կալ

155 (139ա). ՄԵՎ ՔԻՆ ՆԱԼՆ ԻՆՉ ԱՆԵ

[Գնայուն. Andante]

Հայեր
Բողոք

Ան ծին մա - լոն ի՞նչ ա - նն,
սի - րու - մը խալն ի՞նչ ա - նն,
ե - լա սա - ռե - ըն սեյ - լան,
ես մա - լալ եմ, դու ցեյ - լան:

156 (139բ). ԱՆ ՔԻՆ ՆԱԼՆ ԻՆՉ ԱՆԵ

[Ծափալիկ. Andante con moto]

Հայերի

[Ան ծին մա - լոն ի՞նչ ա - նն,
սի - րու - մը խալն ի՞նչ ա - նն,
ե - լա սա - ռե - ըն սեյ - լան, ես մա - լալ եմ, դու ցեյ - լան:]

157 (140). ԱՂՋԻ ԱՆՈՒՆԻ ԵՈՒՅԱՆ

[Միջակ. Allegro giocoso]

Բողոք

Աղ - ջի, ա - մու - մըջ
ա - ըն մամբ - մըջ
Ես - շան, մայ, մայ, ին՝
Լը - շան, մայ, մայ, ին՝

158 (141). ՀՈՎ ԱՅՎԱՆԸ ՄՏԵԼ ԵՄ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto amoroso]

Հով ա - վա - նը մը - տեղ ես, յա - ման յար,
 յա - ման յար, ամպ - իռ - վա - ցին գը - տեղ ես,
 յա - ման յար, յա ման յար:

159 (142). ԷՍ ՏՆԵՐ, ՄԱՆԻՐ ՏՆԵՐ

[Չափավոր-Միջակ. Moderato]

Էս տը - ներ, ման - ոլոր տը - ներ,
 մի - ջին կա ու - կե սը - ներ:

160 (143). ԽՆՁՈՐ ՈՒՆԻՄ ԿԾԱԾ Ա

[Միջակ. Allegro moderato]

Խըն - ձոր ու - ցին կը - ծած ա, չորա ըր - լորն ար - ծա - քած ա:

161 (144). ԿԱԶԱՎՆ ԻՋԱՎ ՎԵՐ ՍԱՐԻՆ

[Չափավոր. Andante con moto]

Կա - ջալն ի - ջալ վեր աա - լին, յա՛ր,
 ո՛ր - պալ ջի - նա - լի ծա - ռին, յա՛ր:

162 (145). ԵՐԹԱԼՈՒ ԵՄ
(Խանութն ելա ջան)

[Ծափալոր. Andante con moto]

եր - քա - լու եմ, սի - տի ճա - նա - պարի զը - նամ,
ա - թի քե - զի տես - նեմ կա - թոտ չը - մը -
նամ, խա - նըմ ե - վա ջան,
դու մնա - ցիր քա - թով, ես կիր - քամ լա -
լով, լա - լով, ող - քա - լով:

163 (146). ԱՍՏՎԱՆԻ ԶՈ ԱՐԹԵՐ ՊԱՀԻ

[Ծափալոր. Andante con moto]

Օջախամ

Աստ - ված քո աղ - քեր պա - հի,
վա՛, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

164 (147). ՏՈ ՅԱՐ ՋԱՆ

[Միջակ. Allegro moderato]

Օջախամ

Տո յար ջան, սըր - տի սի - թե - կան լի - միս,
վա - վար ջան, աչ - քի դի - թե - կան լի - միս:

165 (148). ԳՐԱՌՎ, ԳՐԱՌՎԻ ԸԼՆԵՄ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto grazioso]

Օշական

ԳՂՐ - ԿՐՎ, ԳՂՐ - ԿՐ - ՎՂՐ ԸԼ - ՆԵՄ,
 սի - ղՈՒՆ, սՂՐ - ՍՈ - ՎՂՐ ԸԼ - ՆԵՄ:

166 (149) ԷՍՈՐ ԲԱՐԻՆԵ ԲԱԼԱՔ Է

[Միջակ-Չափավոր. Moderato]

Օշական

Է - ՍՈՐ ԲԱՐ - ԻՆԵ ԲԱ - ԼԱՔ Է, ԳՂ - ԻՆ.
 քՈՒ ԻՆՐ ԳՂՐ - ՎԵ չԱ - ԼԱՔ Է, ԳՂ - ԻՆ:

167 (150). ԳՈՇԱ ՋՈՒՐԸ ՍԱՌԵԼ Ա

[Միջակ-Չափավոր. Moderato]

Օշական

ԳՈ - չԱ ԶՈՒ - ՐՁ ԱՍ - ՆԵԼ ա,
 ՋՈՒՐ ԵՎ ԴԱ - ՎՂՐ ԷՆ ՍՂ - ԴԵՆ ԴԵՆ
 ԻՍԱՆ - չԱԼ ծԵՆ - քՂԱ ՍՐԱ - ԻՆԼ ա:
 ԻՆԼ - քՂԱ ԳՂԼ - ԻՆՍ ՍՐԱ - ԻՆԼ ա:

168 (151). ՆԱՐԵ: ՍԱՐԻ ՈՒՍԻՆ ԲԼԵՐ Ա

[Չափավոր, Andante doloroso]

Վաճ

ՆԱ - ԻՆ: ԱՍ - ԻՒ ՈՒ - ՎԻՆ քՂ - ԼԵՐ ա, ԻՆ՝, ՆԱ - ԻՆ:
 ԱՍ - ԻՒ ՈՒ - ՎԻՆ քՂ - ԼԵՐ ա, ԻՆ՝, ՆԱ - ԻՆ:

169 (152). ԿԱՅՆԵԼ ԵՄ ԲԱՂԻ ԳԼԽԻՆ

[Գնայուն. Andante]

Չորափանք

Կայ - նել ես րա - ղի գլխ - խին, յա՛ր,
յար, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

170 (153). ՄԻՐԵԼ ԵՄ՝ ՄՈՌԱՆԱԼ ՄԻ

[Ծափավոր. Andante amoroso]

Չորափանք

Մի - րել ես՝ մո - ռա - նալ մի՛, յա՛ր,
լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

171 (154). ՈՒՌԻ ԵՄ՝ ԿԵՌԱՆԱԼ ՄԻ

[Հանդարտ. Tranquillo]

Չորափանք

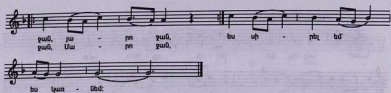
Ու - ղի ես՝ կե - ռա - նալ մի՛, յա՛ր,
մեր դըս-նից հե-ռա-նալ մի՛, նալ, նալ, նալ, նալ:

172 (155). ՎԱՐԴ ԵՄ ԶԱՂԵԼ ԸԱՂԵՐՈՎ

[Ծափավոր. Andante amoroso]

Չորափանք

Վարդ եմ քա - ղել շա - ղե - րով, քան, յա - րո քան,
վեր եմ զլ - րել մա - ղե - րով, քան, յա - րո քան,
տես - նեմ իմ յար գա - լիս ա, քան, յա - րո քան,
ա - ռաջ զը - նամ տա - ղե - րով,

173 (156). ՋԱՆ ԱՂՋԻԿ, ԻՆՉԻ ԳՈՎԱ

[Չափավոր. Andante dolente]

Չորսվանք

174 (157). ԵՐԺԱՄ ԱՂՅՈՒՐԸ ՋՐԻ

[Չափավոր. Andante con moto]

Չորսվանք

175 (158). ԲԱՅՎԵՑԱՎ ԲԱՂՉԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԸ

[Ծափալիք-Միջակ. Moderato, cantabile]

Միայնալաք

Բաց - վե - ցավ թաղ - լա - նուն վար - ղը,
ար - թել ա ղը - լախ - տին վար - ղը:

176 (159). ՀԱՅ ԱՄՆՆ, ԱՄՆՆ

[Ծափալիք. Andante dolente]

Միայնալաք

Զայ ա - ման, ա - ման, ա - ման. տո յա - ման, ա - ման, ա - ման:

177 (160). ԱՐՈՏՈՎ, ԱՐՈՏՈՎ

[Միջակ-Ծափալիք. Allegretto candidamente]

Միայնալաք

Ա - թո - տով, ա - թո - տով,
յա - թիս կա - թո - տով:

178 (161). ՄԱՆԱՆՍ ԴԱՏԵԼ Է ԱՐԹՐԻ ՔԱՐԻՆ

[Ծափալիք, Andante doloroso]

Միայնալաք

Մա - նա - նըս նըս - տել է աղ - քը - թի քա - թին,
աշ - քով ուն - քով կե - նն դի - լիք - զի յա - թին:

179 (162). ՄՍԻ ՏՆԵՆ ՄԻՆԻՆ ԱՌ

[Միջակ-Չափավոր. Moderato]

Ախաղաղաբ

Սը - տի տը - ճնն սի - ճին առ, հոր - մեղ մոր - մեղ ի - զին
այ սալ - դաթ յար ծա, տուն ա - թի
առ, այ յար, այ յա - թըս, տուն ա - թի:

180 (163). ԶԱՆՎԻ, ԿՈՐԻ, ՇԱՆ ԳՅԱԴԱ

[Աշխույժ. Gaito]

Ախաղաղաբ

Ձաշ-վի, կո - թի, շան գյա - դա, քեզ պես հա - զար շուն ու - ճիմ:
Բախ, օյ - նար, բախ, օյ - նար, Լեկ - տար, Լեկ - տար, Լեկ - տար քան:

181 (164). ՄԱՐԻՆ ՏԱԿԸ ԶՈՒԽՏՄ ՂՈՇ

[Միջակ-Հորդոր. Allegro moderato]

Ախաղաղաբ

Աա - թին տա - կը քուխ - տըմ ղո՛ւ,
մի - նը փրն - քան, մի - նը ոչ:

182 (165). ՀՈՅ ՆԱԶԱՆ ՈՒ ԴԻԼԱՐ

[Միջակ. Allegro giocoso]

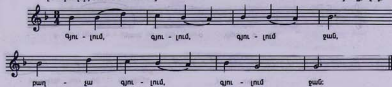
Ախաղաղաբ

Ղոյ, նա - զան ու ղիկ - բար,
զուկ նա - զան ու ղիկ - բար:

183 (166). ԳՅՈՒՆՈՒՄ, ԳՅՈՒՆՈՒՄ ՋԱՆ

[Ծափավոր, Andante doloroso]

Ախաքալար

184 (167). ԳԱՐՈՒՆԸ ԲԱՄԲԱԿ ԶԱՆԵՄ

[Ծափավոր-Միջակ, Moderato]

Կողք

185 (168). ԱՅ ՆԱԶԱՆ, ՆԱԶԱՆ

[Միջակ-Ծափավոր, Allegretto candidamente]

Կողք

186 (169). ՕՏԱՐ, ՕՏԱՐ

[Օտար, տխուր. *Largo e mesto*]

Օ - տար, օ - տար, օ - տար, օ -

տար, ես քու դար - ղին վա - ռա -

մո - տա:

Հոգը

187 (170). ՅԱՐ, ԲԱՐԴՈՒՄԱՆԸ ԲԱՐՉՐ Ե

[Չափավոր. *Andante con moto*]

Յար, բար - դու ծա - ռը բար - ծըր ա,

յար, տի - ռած յա - ռը քաղ - ցըր ա:

Իզ - ղի - ռա տա - ղի - ռը

վա - լըն ա, իմ յա՛ր:

Հոգը

188 (171). ՅԱՐԻՆ ՅԱՐ ՉՈՒՆԻ

[Միջակ-Չափավոր. *Moderato*]

Յա - ղին յար քու - նի, յա - ղին յար քու - նի:

Հոգը

189 (172). ԱՂՎԵՍԴԱՐԸ ՓԼԵՐ Ա

[Ծափավոր, Andante doloroso]

Հոգը

Աղ - վնս - դա - թը փը - լեր ա, ա՛յ տար ու սեյ - բան,
յա - թըս տա - կը քը - ցեր ա, յա - լա - լո ցեյ - բան:

190 (173). ՊԱՐՏՔՈՎ ԿՈՎԸ ԾԱՆՆՅՑԻՆ

[Ծափավոր, Andante dolente]

Հոգը

Պարտ - քով կո - վը ծա - խն - ցին,
յա՛ր, յա՛ր, կար - դա - վառն
ըն - կել են
ն տար, կա՛վ, ին՝ յա -
տար, տար, ինչ - ախս
թը չն - կա՛վ,
ի՛ն - լա - գար:

191 (174). ՄԵՎ ՏՐԱՆ, ԿՈՒՆՈՏ ՏՐԱՆ

[Ծափավոր, Andante doloroso]

Հոգը

Ան տը - դան, կո - լոտ տը - դան ինձ խա - րեց
ջա - ռա՛վ, ան - իտ - զի՛ յար:

192 (175). ԿԱՆԱՉ ՏԵՓՈՒՐ ՄԱԴԱՆ Ա

[Միջակ-Չափափող. Moderato]

Կողք

Կա - նաչ տե - փուր մա - լի -

դան ա, նայ, նայ, նայ,

նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ:

193 (176). ԱՅ ԻՆԴԻԼՈ, ԻՆԴԻԼՈ

[Արագ. Veloce]

Դամարիտ

Այ ին - դի - լո, ին - դի - լո,

շա - քա - լով շի - ընդ դի - լո:

194 (177ա). ԱՅ ՄԻՐՈՒՆ ՍԱԹՈ

[Արագալուսն. Faceto]

Փաղրկան
Դարս

Այ մի - րուն Սա - թո, դի - ընդ վեր կալ, նոր քե - լե:

195 (177բ). ԱՅ ՄԻՐՈՒՆ ՍԱԹՈ

[Արագալուսն. Faceto]

Այ մի - րուն Սա - թո, ե - լի, ապ - ընդ քո - լո - լա:

196 (178). ՀՈ, ՅԱՄԱՐ ՈՒ ՅԱՐ ՋԱՐ

[Ծափալոք. Andante]

Փայտեղան
Հարս

Դո՛ւ, յա - ման ու յար քան,
 Չէ, յա - ման ու մար քան:

է - սոր նո - լո նո - բել է,
 լնո - բել է, բո - լո - բել է:]

197 (179). ՄԻՐԵԼ ԵՄ՝ ՄՈՌԱՆԱԼ ՄԻ

[Ծափալոք-Միջակ. Moderato]

Բլադ

Մի - բել ես՝ մո - ռա - նալ մի, մեր դըռ - նեն հե - ռա - նալ մի,

յար լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

198 (180). ԱՐԵՂԱԿԻ ՆՄԱՐ ԵՄ

[Միջակ-Ծափալոք. Allegretto grazioso]

Բլադ

Ա - թե - զա - կի նը - ման ես, յար, ա - ման,
 կայ - նել ես կած կը - մա - նես,

ա - թի՛, յա - թոս, ա - թի՛,

զա - լոյ հա - զար քա - թի:

199 (181). ԶԱ ՄԵՎ, ՄԵՎ, ՄԵՎԱՎՈՐ ԱՂՋԻԿ

[Ծաղիկաձոր. Andante dolente]

Վաճ

Զա մե, մե, մե - վա - վոր աղ - ջիկ,
քե - ղի կու - տամ վա - ճա խո - ջին:

200 (182). ԱՌՆԵՄ ԵՐԹԱՄ ԻՄ ՅԱՐԸ

[Արագ. Veloce]

Ապարամ

Առ - ցեմ եր - թամ իմ յա - րը, առ - ցեմ եր - թամ
իմ ա - րը, առ - ցեմ եր - թամ իմ յա - րը,
սեր ա - ցե - րով իմ յա - րը:

201 (183). ԹԱԳՎՈՐԻ ՄԵՐ, ԳՈՒՄ ԱՐԻ

[Միջապ. Allegretto]

Ապարամ

Թագ - վո - լի մեր, դու ա - լի, տես քեզ ին - ջեր
ենք քե - լի, քե - ղի մի խաբս ենք քե - լի,
քո տուն սղո - բող ենք քե - լի:

202 (184). ՅԱՐ, ԼՈՒՍԻ ԼՈՒՍՆԱԿԸ

[Ծափափար. Andante amoroso]

Ապարան

Յար, Լու - սի Լուս -
նա - կը ես եմ,
յար, ծո - վի ձըկ
նա - կը ես եմ:

203 (185). ԵՄ ԵՄ ԶՈՒ ԽԱՂԱՍԻՋՈՒՄ

[Միջակ-Ծափափար. Allegretto agevole]

Ապարան

եւ եմ ջո խա - դա - մի ջուճ,
գյուլ, նա - զա - մի ոյլ - բար:

204 (186) ԼՈՒՍԱՍՏՂ ՔԻՓ ԳՅԵՅ ԴՈՒՄ

(Ապարանի հոռովակ)

[Հանդարտ. Larghetto cantabile]

Ապարան

Լուս - աս - տող քիփ զը - ջեջ ուս, ուս,
զու - թան ջը - ջեմք դա - լի ուս,
վա՛), լե, լե, լե, լե,
լե, լե, լե, լե:

205 (187). ԱՆԻ: ԱՄՆՆ, ՅԱՄՆՆ

[Լալազիմ. Lamentoso]

Ապարամ

ԱՆԻ: Ա - ման, յա - ման,
ա - ման,
ա - ման, յա - ման, ա - ման, յա - ման...

206 (188). ՔԱՆԱՔԵՈՒ ԲԱՐՉՐԻ ՏԵՂ Ա

[Ծափավոր, Andante doloroso]

Ապարամ

Քա - նա - քեռ բար - ծըր տեղ ա,
քիւ - բոլ եմ ա - սում' ջես գա լուծ:

207 (189). ՊՈՒՆՈՒՐ ԱՂՋԻԿ, ՄԻ ԹՈՆԻ

[Միջակ-Ծափավոր. Allegretto grazioso]

Ապարամ

Պու - նուր աղ - քիկ, մի' թըռ - նի,
մի' թըռ - նի, մի' թըռ - նի:

208 (190). ՅԱՐ: ԱՅ ՀԵՎԱ, ՀԵՎԱ ՍԻՐՍՍ

[Ծափավոր. Andante amoroso] *Ապագամ*

Յար: Այ հե - վա', հե - վա',
սիր - տըս,
վա', յար լե, լե, լե,
մըն - մըղ - կան թև ա սիր - տըս:

209 (191). ԳՆԱՅԻ ԲԱՂԻ

[Ծափավոր-Միջակ. Moderato, Candidamente] *Ղարդուղուկ*

ԳՂ - նա - ցի բա - ղը, ըս - պա - մի օ - ձը,
ԳՂ - լու - իցս զար - կի ոս - կի քո - լո - ցը:

210 (192). ԶՈՒՅՐԻԿՍ ԵՎԱՎ

[Ծափավոր-Միջակ. Moderato, Candidamente] *Ղարդուղուկ*

Զույ - լի - կըս ե - կա՛վ ա - մու - մը Զա - վո,
աղ - ցի - կըր կառ - մե՛ծ, Դըզ - լո - յի Լա - վո:

211 (193). ԱՅ ԼՈՅԻ ԱՂՋԻԿ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Ղարդուղուկ

Այ լո - թի աղ - թիւ, ինչ մա՛ղ ես
յա - թիդ տե - նա - լու փար - վազ ես

ա - մում, ինչ մա՛ղ ես ա - մում,
ա - մում, փար - վազ ես ա - մում:

212 (194). ԷԹՈՒՄ ԵՄԱՐԸ

[Չափավոր-Միջակ. Moderato. Candidamente]

Ղարդուղուկ

է - թում եմ թա - դը, ձե - ճի - նըս լու - լա,

Ա - լեք - սան ա - դի լե - զում թիւ - րու ա:

213 (195). ԲԱՂՉԵՔԻՆ ՍՊԱՆԻ ՕԶ

[Միջակ. Allegro moderato]

Ղարդուղուկ

Բաղ - լե - թին ըս - սա - նի օձ,

ե - թի, ե - թի, ե - թի, ցա՛ն:

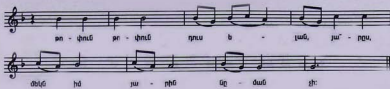
214 (196). ՄԵՐ ԲԱՐԻՆ ԿԱ ԲԱՎՄԱՆՉԻ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

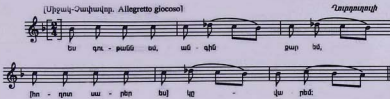
Ղարդուղուկ

Մեր թա - դին կա թաղ - ման - լի,

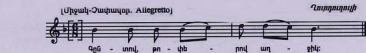
շիվ կա շո - վի մը - ման լի,

215 (197). ԵՄ ԳՈՒԹԱՆՆ ԵՄ

216 (198). ԳՆՏՈՎ, ԹՈՓԵՒՈՎ ԱՂՁԻԿ

217 (199). ԶԱ, ՆԱՆԻ ԶԱՆ

218 (200). ԿԱՅՆԵԼ ԵՄ ԿԱԺ ԿՄԱՆԵՍ

219 (201). ԶՈ ՄԱՏԻ ՄԱՏՆԻՔԸ

[Միջակ-Գաղիավոր. Allegretto giocoso] Հախվերդիս

Քո մա - տի մատ - ճի - քը քո ջա - վո - ղինն ա,
ա՛յ Սո - դոմ, ա՛յ Սո - դոմ քան:

220 (202). ԿԱՅՆԵԼ ԵՄ ԲԱՌԱՆ - ԲԱՌԱՆ

[Ըարժում. Con moto] Հախվերդիս

Կայ - նել ես քա - խա - քա - խա,
յար, յար, յար մայ, մայ, մայ, մայ, մայ, մայ,
յար մայ, մայ, մայ, մայ, մայ:

221 (203). ԶՈ ՍՐՏՈՎ ՄԻՐԱԾԸ

[Ըարժում. Con moto. Amoroso] Հախվերդիս

Քո սրտ - տով սի - րա - ծը քա - զա - վո - ղըն
ա, ա՛յ Սո - դոմ, ա՛յ Սո - դոմ, ա՛յ Սո -
դոմ քան, Սո - դոմ քան, յա - ռո քան,
ջա - նե քան, ջա - նե քան, քան:

222 (204). ԳՆԱՅԻ ՋՈՒՐԸ ՋՐԻ

[Ծափավոր. Andante con moto, cantabile]

Հախվերիս

Գը-նա-ցի ջու - լո ջո - լի, յա՛ր,
յա՛ր, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ,
նայ, նայ, նա՛յ:

223 (205). ՅԱՐ ՋԱՆ, ՈՒՋՈՒՄԻՇ ԱՐԱ

[Միջակ-Ծափավոր. Allegretto giocoso]

Հախվերիս

Յար ջան ու - զուլ - միշտ ա - լա,
դիշ - բեղ դու - զուլ - միշտ ա - լա:

224 (206ա). ԿԱՅՆԵԼ ԵՍ ԶԱՐԻ ՎԵՐԱ

[Ծափավոր. Andante amoroso]

Հախվերիս

Կայ - մել ես քա - լի վե -
լա, յա՛ր, յա՛ր, նա՛յ, նա՛յ,
յա՛ր, նա՛յ, նա՛յ, նա՛յ:

225 (206p). ՀԻՆԱՐ ԵՄ, ԿԵՈՒՐԱԼ ՄԻ

[Ծափալուր. Andante amoroso] Հայտնիք

Հի - նար ես, կե - ու - նալ մի, յար, յար,
[Մեր դու - ռեն հե - ու - նալ մի, յար, յար:]

Յար, նա - նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ:

226 (207). ՕՍԱՐ ԵՐԿԻՐ ԳԱՆՈՂ ԿՏՐԻՆ

[Ծափալուր-Միջակ. Moderato. Candidamente]

Օ - տար եր - կիտ գա - լող կըտ - ռին,
ան - զին զոմ - թուք ջա - թով ե - կար,
ու - կի քե - թիտ, ոչ քե ար - ռին,
[-] քա - թով ե - կար:

Օ - տար եր - կիտ գա - լող կըտ - ռին, օյ, նա - թըմ, նա - թըմ, նա - թըմ,
օյ, նա - թըմ, նա - թըմ, նա - թըմ, օյ, քյոյ - նա յա - թըմ:

227 (208). ԿՈՏ ՈՒ ԿԵՍ ԿՈՐԵԿ ՈՒՆԻՄ

[Ծափալուր-Միջակ. Moderato.] Տշատմիք
Համ

Կոտ ու կես կո - ռեկ ու ճիմ

ցա - ճե - լու հա - ճար: ճըմ - ճուղ - ճեր

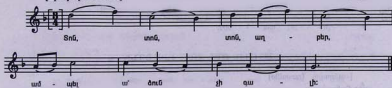
ժող - վան ե - կան ու - տե - լու հա - ճար:

228 (209). ՏՈՆ, ՏՈՆ, ՏՈՆ, ԱՂԲԵՐ

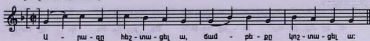
[Արագավազմ. Veloce]

Աղաքաճ

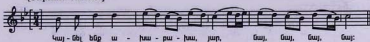
229 (210). ԱՐԱԶԸ ՀԵՇՏԱՅԵԼ Ա

[Ըարժում. Con moto]

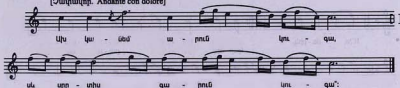
230 (211). ԿԱՅՆԵԼ ԵՆՔ ԱՆՍԱ - ԲԱՆԱՍ

[Ըարժում. Con moto]

231 (212). ԱՆ ԿԱՆԵՄ՝ ԱՐՈՒՆ ԿՈՒԳԱ

[Ծափալը. Andante con dolore]

232 (213). ԿԱԼ ԵՄ ԳՑԵԼ, ԿԱԼՍԵԼ ԵՄ

[Ծափալիզ-Միջակ, Moderato.]

Կալ եմ զընդ - ցել կալ - սել եմ, նալ,
 Այր - տու - մըս ինչ խոր - հուրդ կար, նալ,
 Էն քա - ֆու ա - սել եմ, նալ,

սի - դա - ծից հա - նոր,

չո - լն չոլ ապ - լիս:

233 (214). ՀՈՎ, ՀՈՎ, ՀՈՎ ԵՂՆԻ

[Հանգարտ, Tranquillo]

Հով, հով, հով եղ - նի, յա - լիս տու - մը ծով եղ - նի,
 թող, թող, թող եղ - նի, յա - լիս քա - մա - ռով եղ - նի,

դ՛ թը - նեք, թը - նեք, հո - ղը հա - նեք, մեր թը - նա - մու դո - ղը հա - նեք:

234 (215). ԱՆ, ՄԵՎԱՎՈՐ, ՄԵՎԻՆ ԱՂՋԻՆ

[Վշտալից, Con tristezza]

[Մայր]

Այս, սե - վա - վոր, սե - վիկ աղ - ցիկ,
 Կա - նա փա - չին,

քե - զի կու - տամ չալ - չալ դա - չին, վո՛ւ:

կար - միր ֆե - սին,

[Աղբիջ]

Այս, մե - լիկ, ես ի՛նչ կա - նեմ վա - նա փա - չին,
 կար - միր ֆե - սին, չալ - չալ դա - չին,

դուր - քան կեղ - նեմ իմ Աս - ցո - յին, չար - խի թե - լին, վո՛ւ:

թեք ցո - լո - զին, ծեռ - ցի կե - լին,

235 (216). ԱՅ ՏՂԱ ՄԵՐ ԳԵՂԵՑԻ

[Արագ. Veloce]

Այ տղ - դա մեր գե - ղե - ցի. լե լե յա - լեռն, օյ, օյ,
բե - րա - նդդ ե - կե - ղե - ցի, լե լե յա - լեռն, օյ, օյ,
վր - լեռն քա - ռո - նա դուր - բան, թիր - մա շա - լեռն, օյ, օյ,

236 (217). ՋԱՆ ԱՂԹԵՐ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Շիրակ

Ջան աղ - քեր, ջան աղ - քեր, ջան յա - րո, ջան,
ջան յա - րո, ջան յա - րո, ջան աղ - քեր, ջան,
Աա - րե - լը ման եմ ե - կել,
դաշ - տե - լը քան եմ ե - կել,
ա - սիմ աղ - քերդ ե - կել ա,
գե - ցի նը - ման եմ ե - կել:

237 (218). ԵԿԱՎ ԱՐԱՆԱ ՔԱՄԻՆ

[Ծանր, հոսզումնալից. Largo. Affetuoso]

Ե - կավ և - բա - մա քա - մին,
Ան - թիկ ջան, ա - ռի տա - ռեն,

ծող - վեց դա - ռիթ, և - ցուց գյա - մին,
մո - բա - ցել ա - սլոյ տա - ռեն:

238 (219). ՀՈՅ ՆԱՐԸՄ

[Միջակ-Դափավոր. Allegretto]

Համ

Հոյ նա - ռըմ, ճախ - բա - կի ոտ գյո ու ի, հոյ նա - ռըմ:
Հոյ նա - ռըմ, ճախ - բակ մա - մող գյո ծուռ ի, հոյ նա - ռըմ:

239 (220). ԹԱԳՎՈՐ, ԴՈՒ ԲԱՐՈՎ ԵԿԱՐ

[Դափավոր. Moderato]

Համ

Թագ - վոր, դու բա - ռով Ե - կար, ա)
Թագ - վոր, դու բա - ռով Ե - կար:

240 (221). ԼԵ, ԼԵ, ՅԱՄԱՆ

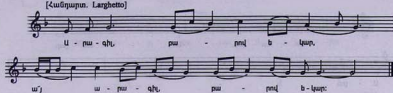
[Ծանր, ծորուն, նրգային, հոսզումնալից]
[Largo, molto cantando, affetuoso]

Համ

Լե, Լե, յա - ման, ծեր տուն ծեր տուն,
դի - մաց դի - մաց,
Լե, Լե, յա - ման, հե - ռից
ա - մեմ աչ - քով ի - մաց:

241 (222). ԱՐԱԳԻԼ, ԲԱՐՈՎ ԵԿԱՐ

[Հանդարտ. Larghetto]

242 (223). ՔԵՋ ՈՐ ՏԵՍԱ

[Չափավոր. Andante con moto, amoroso]

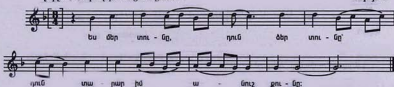
Ապարան

243 (224). ԵՍ ՄԵՐ ՏՈՒՆԸ, ԴՈՒՆ ԶԵՐ ՏՈՒՆԸ

[Միջան-Չափավոր. Allegretto grazioso]

Ապարան

244 (225). ՍՈՆԱԼԱՐ

[Միջակ. Allegro moderato] Համ

Սո - նա - լար, Սո - նա - լար,
Ա - լոն ինչ ա - դիկ դար - քին էր:

245 (226). ՋԱՆ, ՄԱՐԱԼ ՋԱՆ

[Միջակ. Allegro moderato] Համ

Ջան մա - լալ, ջան ե - կիք եր - քանց քան - ցը - լի:

246 (227). ԹՈՒՐՍ ԲԵՐԵՔ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto] Համ

Թու - ռոս քե - ռեք, էն, էն,
ծի - նցս քամ - քեք, վայ, վայ:

247 (228). ԲՈՐԻՆ ՄԻ ԶԵԼԵ

[Շարժում. Con moto] Համ

Բո - րիկ մի քե - լե, լա - լու - խան:

248 (229). ԶԵԱՐՎԱՆ ԿՈՒԳԵՐ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto]

Քեար - վան կու - գեթ զընդ - զըն - գա - լեն,
Մաք - ռու - հի քան, Մաք - ռու - հի:

249 (230). ՄԵՆԿ ԿՈՒՆՈՏԻԿ

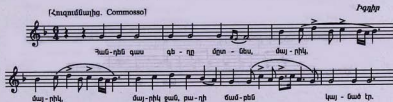
250 (231). ՄԱՉԱՆԱ ԶՈՒՐ

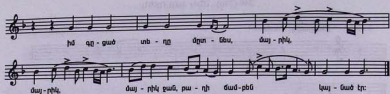

251 (232). ՏՈՒՆ ԵՄ ԵՐԵՆԵԼ

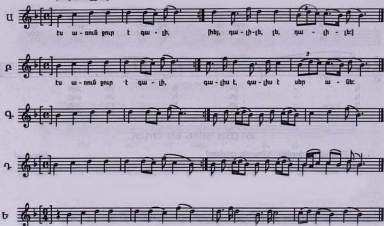
252 (233). ՀԱՆՐԵՆ ԳԱՍ ԳԵՐԸ ՄՏՆԵՍ

253 (234). ԷՍ ԱՌՈՒՆ ԶՈՒՐ Է ԳԱԼԻ

[Թեթև, Leggero]

Ա - Բ՝ Սուրմալու

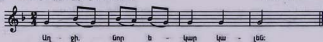
Գ - Դ՝ Ապարան

Ե՝ Եփրակ

254 (235). ԱՂՁԻ, ՆՈՐ ԵԿԱՐ ԿԱԼԵՆ

[Զարիավոր-Միջակ, Moderato.]

Եփրակ, Հռոմ

255 (236ա). ՆԱԶ ՄԻ ԱՆԻ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Հոդք

Լազ մի՛ ա - նի, նազ մի՛ ա - նի, քան աղ - քիկ,
 մին - քա - նո - վոր, թող մի՛ ա - նի, քան աղ - քիկ:
 Լա - նա - լել ա աղ - տե - լըս, շա - տա - ցել ա դար - դե - լըս,
 նազ մի՛ ա - նի, նազ մի՛ ա - նի, նազ աղ - քիկ,
 էլ ձեռ մի՛ տա, ձեռ մի՛ տա, քա - ու - մել ա վար - դե - լըս,
 մին - քա - նո - վոր, թող մի՛ ա - նի, քան աղ - քիկ,
 թող մի՛ ա - նի, Դե - լիք, Դե - լիք - նազ աղ - քիկ:

256 (236բ). ՆԱԶ ՄԻ ԱՆԻ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Հոդք

Լազ մի՛ ա - նի, նազ մի՛ ա - նի, ա՛յ աղ - քիկ,
 Լազ մի՛ ա - նի, նազ մի՛ ա - նի, վա՛յ աղ - քիկ,
 մին - քա - նո - վոր, թող մի՛ ա - նի, հայ աղ - քիկ:

257 (236g). ՆԱԶ ՄԻ ԱՆԻ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Հոգո

Նազ մի՛ ա - մի, նազ մի՛ ա - մի, ա՛յ աղ - քիկ,
 Նազ մի՛ ա - մի, նազ մի՛ ա - մի, վա՛յ աղ - քիկ,
 մին - թա - նո - վոր թող մի՛ ա - մի, հայ աղ - քիկ:

258 (237). ԿԵՐԹԱՄ, ՃԱՄԻՆՍ ԷՍ Է

[Հանդարտ. Larghetto]

Հոգո

Կեր - թամ, ճամ - քես ես է:

259 (238). ԱՄՊԵՆ Ա ԱՄՊԻ ՎԵՐԱ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto grazioso]

Բոբո

Ամ - ախ ա ամ - ախ վե - րա, յա - ման յար,
 չէ ամ - ման, ամ - ման, ամ - ման է, չէ ամ - ման, ամ -
 ման, ամ - ման է, չէ ամ - ման:

260 (239). ԿԱՆԱՉ ԱՐՏԻՍ ԲԵՆԱՐԸ

[Ըարժում. Con moto. Amoroso]

Բոբո

Կա - նաչ ար - տիս քե - նա - բը, ա՛յ, լե, լե, լե,
 վա՛յ, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

261 (240). ԿԱՐՄԻՐ ԶԱՐԸ ՏԱԵԱՏ Է

[Ծափավոր-Միջակ. Moderato.]

Կողք

Կար - միր քա - ղը տա - շած է,
սիր - տղս հա - լած մա - շած է:

262 (241). ԵՍ ՄԻՐՆՑԻ՝ ՈՒՐԻՇՆ ԱՌԱՎ

[Ծափավոր. Moderato cantabile]

Ես սի - թե - ցի՝ ու - լիշն ա - ռա՛վ,
սի - րուն քան, ինչ որ ա - ռա՛վ
մայ - լիղ ա - ռա՛վ, սի - րուն քան:

263 (242). ԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՄ

[Վշտալից. Con tristezza]

Ես գը - նում եմ, լաց ձու - ցիս,
քը - նած տե - ղող քաց ձու - ցիս:
Օ - տար, օ - տար, օ - տար եր - կիր:

264 (243). ԵԼԵՐ ԿԱՅՆԵՐ ԽՈՐՈՏԻԿ ՄՐՏՈՆ

[Զափալոր. Andante con moto, amoroso] Ռշտունիք
Վամ

Ե - լեր կայ - ներ խո - րո - տիկ Մըր - տուն,
 նա - նե՛, կա - սա, դո՛ր ա իմ ա - փուն...
 վա՛յ լե, լե, վա՛յ լե, լե,
 վա՛յ լե, լե:

265 (244). ԱՐԾԱՓԻ ՋՈՒՐՆ

[Միջակ-Զափալոր. Allegretto] Ղամաղդու

Ար - ծա - փի ջուրն էր շատ սառ, լե, լե, լե:
 վա՛յ, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

266 (245). ԾԱՌԸ ԵՄ ԵՄ

[Միջակ-Զափալոր. Allegretto] Ղամաղդու

Ծա - ռը եւ եմ՝ քա - ռը դուն ես, Աճ - նա զան:

267 (246). ԵԿԱՐ ՄԵՐ ԴՈՆՈՎ ԸՆՅԱՐ

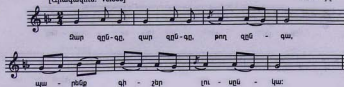
[Միջակ-Զափալոր. Allegretto] Ղամաղդու

Ե - կար - մեր դոն - մով ըն - ցար, մո - լո - բե - ցիր,
 շեկ ծա - մեր դե - ռին դեյ - ռիդ, քո - լո - բե - ցիր:

268 (247). ԶԱՐ ԶԸՆԳԸ

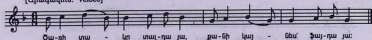
[Արագավում. Veloce]

Մամայրու

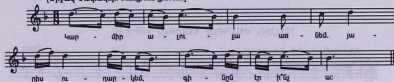
269 (248). ԾԱՌԻ ՏԱԿԸ ՏԱՂԱ ՅԱ

[Արագավում. Veloce]

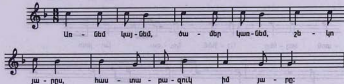
270 (249). ԿԱՐՄԻՐ ԱՆՈՒՇԱ ԱՌՆԵՄ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

271 (250). ԱՌՆԵՄ ԿԱՅՆԵՄ

[Արագավում. Veloce]

272 (251). ԵՌԻՇԱՆ, ՄԻՆ ԱՐԻ

[Արագավում. Veloce]

273 (252). SUP Lb, Lb

[Uprawy. Allegro moderato]

Chrysomelids
Lygaeidae

Յար լե, լե: Մեր ճի - ա - ճոց

Ճառ, լու - ճի, յար լե, լե, լե:

274 (253). ԱԽ, ՄԱՅՐԻԿ ԶԱՆ

[Cupola. Con moto]

சிறுவர்
பிரச்சனை

Այս, մայ - ռիկ ջան, չար - չին ծա - խում ա ջա - քան,

ախ, մայ - ռիկ ջան, աղ - ջը - կան լը - կա վա - քան:

275 (254). ԹԱԼԻՇՈՒ ԳԱՍՏԵՆ ԴՈՒՋ Ա

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto giocoso]

Резюме

Քա - լի-շու ճան - քնն հողդ ա, յար ամ - ճան, ամ - ճան, ամ - ճան, ամ-ճան,
 էյ, ույ ամ - ճան, ամ - ճան, էյ, ույ ամ - ճան.
 Ան - տոն կայ - ցեղ Աշ - խնց կու - զա, խո - րոտ էր
 Աշ - խն - ցե, կո - լոտ էր Աշ - խն - ցե:

276 (255). ԱՅ ԱՂՋԻԿ, ԾԱՍՄՈՎ ԱՂՋԻԿ

[Ծափափոք. Andante con moto, cantabile]

Եփրայիմ

Այ աղ - ջիկ, ծա - մով աղ - ջիկ, վա՛յ,

ծա - մով աղ - ջիկ, շա - քա - լից հա -

մով աղ - ջիկ, կաթ - ճը - լիկ, կուր - ճու - լիկ,

վա՛յ, ծա - մով աղ - ջիկ:

277. ՀՈՎ ԱՐԵՔ, ՍԱՐԵՐ ԶԱՆ

[Չափավոր. Moderato]

[Բոլ ա - րեք, սա - րեր ջան, հով ա - րեք,
 իմ դար - դին դար - ման ա - րեք:
 Սա - րե - րը հով չեն ա - նում,
 իմ դար - դին դար - ման ա - նում, նում:
 Ամ - պեր, ամ - պեր, մի քիչ զով ա - րեք,
 վա - րար անծ - րև քա - վեք՝ ծով ա - րեք,
 գնշ մար - դու օր - ա - րե - վը
 աւ նո - դի տա - կով ա - րեք:]

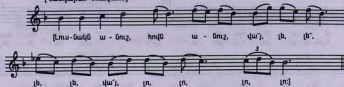
278. ԷՍ ՕՐ ՈՒՐԱԾ Է, ՊԱՍ Է

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto]

[Էս օր ուր - քաժ է, պաս է,
 հե, հե, զըն - զը զըն - զը, հե, հե, ջան:]

279. ԼՈՒՄՆԱՐԱ ՄՆՈՒՅ, ՀՈՎՆ ՄՆՈՒՅ

[Հանդարտ. Tranquillo]

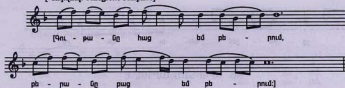
280. ՉԻՎ ՏՈՒ, ՔԱՇԻ

[Եռամղում, ազատ չափով. Energico, tempo rubato]

281. ԳՈՒԹԱՆԸ ՀԱՅ ԵՄ ԲԵՐՈՒՄ

[Գարգռիկ. Allegretto semplice]

282. ԱՐԱՋԸ ՀԵՇԱՅԵԼ Ա

[Չափավոր. Moderato]

Ա - լա - զը ինչ - տա - ցել ա, յա՛ր, յար, նայ, նայ,
 ճամ - բե - քը կոչ - տա - ցել ա, յա՛ր, յար, փա՛յ, լե, լե,
 նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ,
 լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

283. ԳԻՆԱՐ ԵՄ, ԿԵՌԱՆԱԼ ՄԻ

[Հանդարտ. Tranquillo]

[Գի - նար ես, լե - ռա - նալ մի՛, յար, յար,
 Մեր ողո - ճեց հե - ռա - նալ մի՛, յար, յար,
 յար, նա, նայ, նայ, նայ, նայ, նա, նայ, նայ, նայ, նայ:]

284. ԿՈՒՓՆ ԱՌԱ, ԵՆԱ ՍԱՐԸ

[Չափավոր. Andante cantabile]

[Կուժն ա - ռա, ն - լա սա - ռը, Ֆի - դան յա - ռը ի՞նձ տը -
 յը - զը - տա Ֆի - դան յա - ռը,
 վեք, լը - քա - շեմ ահ ու զա - ռը:]

285. ԵՐԿԻՆՔՆ ԱՍՊԵԼ Է

[Գնայուն, քնքույշ. Allegretto, dolce]

Եր - կին - քըն ամ - փել է, ինչ ա - նուշ քոն է,
 գամ ողո - մեն անց - ծեմ հո - գա - կըս հոն է:]

286. ԱՆԱԳՅԱԶ ՄԱՐՆ ԱՄՈՆԷ Ա

[Ծափափոր. Moderato, ampio]

Ա - լա - գյազ սարն ամ - պիլ ա,
վա՛), լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե,
աղ - քեր իր ձին քամ - քել ա, իմ
մայ - թիկ ջան, իմ մայ - թիկ ջան:

287. ՄԵՐ ԴՌԱՆԸ ԽՆԿԻ ԾԱՌ

[Կայտառ. Vivo]

Մեր դը - տա - նը խըն - կի ծառ, գյու - լում ջան,
ծեր դը - տա - նը խըն - կի ծառ, գյու - լում ջան:

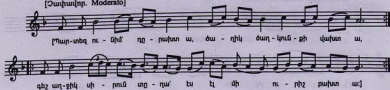
288. ԱՆՉՐԵՎՆ ԵԿԱՎ ՇԱՂԱՆԵՐ

[Միջակ-Ծափափոր. Allegretto grazioso]

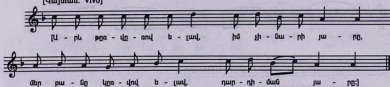
Աճճ - րնն ե - կավ շա - դա - լնն,
ու - առ տե - րև դո - դա - լնն,
վա՛), լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե, լե:

289. ՊԱՐՏՆԶ ՈՒՆԻՄ

[Ծափալուր. Moderato]

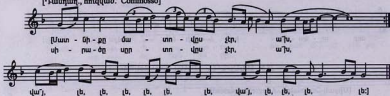
290. ԱՐԵՎ ԹԵՈՎՈՐՈՎ ԵՆԱՎ
(Իմ չինարի յարը)

[Կայտառ. Vivo]

291. ՄԱՏՆԻՔԸ ՄԱՏՈՎՍ ԶԵՐ

[Դանդաղ, հուզված. Commosso]

292. ԱՅԻ ԿԱՆԵՄ ԱՐՈՒՆ ԿՈՒՎԱ

[Դանդաղ, հուզված. Commosso]

293. ԼՈՒՄՆԱԿՆ Ա ԿԱՅՆԵԼ ԴԱՐԻՆ

[Մանր. Largo]

294. ԱՅՏ, ՄԱՐԱՆ ՋԱՆ

[Չափավոր. Andante con anima]

295. ԿԱՅՆԵԼ ԽՍ ՎԱՐՂԻ ՀՈՎԻՆ

[Միջակ-Հափալոր. Allegretto grazioso]

Կայ-նել Խս վար - ղի հո-վին, վար - ղի հո-վին, հո - վին,
 քա-մին տա կըրծ - քիդ մո-վին, կըրծ - քիդ մո-վին, կըրծ - քիդ մո-վին:

296. ԿԱՅՆԵԼ ԽՍ ՎԱՐՂԻ ՀՈՎԻՆ

297. ԱՌՆԵՄ ԵՐԹԱՄ ԷՆ ՍԱՐԸ

[Արագալում. Allegro moderato]

Առ - նեմ եր-թամ էն սա-րը, առ - նեմ եր-թամ էն սա-րը,
 առ - նեմ եր-թամ էն սա-րը, սեյր ա - նե - լով իմ յա - լըլ:

298. ԱՌՆԵՄ ԵՐԹԱՄ ԷՆ ՍԱՐԸ

299. ԳԱՏԻ ԱՐՏԵՐ, ԲՈՆԻ ԼՈՐ

[Աշխույժ. Allegro moderato]

լճա - ցի աղ - տեղ, բլր - նի լոՐ, աղ - ցիկ տե - սա յայ - լի ծոՐ,
 ցը - ման եր կար - մի խըն - ծոՐ, լո - թիկ, գար - նան քա - ռեր դու վարդ ա -
 թիւ, լո - թիկ, ցը - ման եր կար - մի խըն - ծոՐ, լո - թիկ, լո - թիկ, լո -
 թիկ, լո - թիկ, լո - թիկ, գար - նան քա - ռեր դու վարդ ա -
 թիւ, լո - թիկ

300. ՀԱՎԱՐ ԶՈՒՆ

[Միջակ-Չափավոր. Allegretto grazioso]

Մաստաքա

լի - վա՛ր Զու - լո, մա - դա՛ք Զու - լո, քե - զի
 տե - սա՛ վա - ռա, Զու - լո, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր,
 քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, ի՛մ վարդ, Զու - լո, քաց - վի՛ր,
 քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, քաց - վի՛ր, ի՛մ վարդ
 [Fine]
 Զու - լո: Ես Ա - լեքն եմ, Մաս - տա - ռե - ցի, սի - րուն, ա - թի

մեր տու կե - ցի, դեմ ա - դոք-բան ե - կե - դե - ցի.
 հա - վա՛ր մու - լո, ճա - դա՛ք մու - լո. բաց-վոր.]
[D.S. al Fine]

301. ԿԱՊՈՒՏ ԶՈՒՈՒՄ ԶԵՆԵԼ ԵՄ

[Ծափավոր. Moderato, ampio]

Կա-պուտ ջու - ռակ հե - ծել եմ, յար,
 Ա - բա - զին մո - տե - ցել եմ, յար,
 ա՛խ, ջան Ա - բազ, վա՛խ, ել - ման Ա - բազ,
 մի մամ - քա տուր, եր - քամ յա - թիս հյուր:

302. ՆՈՐ Ա ԲԱՅՎԵԼ ԲԱՐԻ ԼՈՒՍ

[Ծափավոր. Andante con anima]

Նոր ա բաց - վել քա - թի լուս,
 մեկ - տեղ եր - քամք դարդ ի դուս,
 քո - թիկ մի՛ քե - լե, փուշ է.
 սի - թու - ճիկ, պազդ ա - մուշ է:]

303. ԱՂՋԻ, ԱՐԻ ԶԵ ՖԱՍ ԱՌՆԵՄ

[Աշխույժ. Allegretto semplice]

- Աղ - զի, ա - րի զե ֆաս առ - նեմ,
 ֆա - սի քո - լոր ու - կի շա - քեմ:
 - Չեմ ու - գի, դա - դո, չեմ ու - գի, քա - քո,
 դար - դի - ցըս խա - քար տուր, քա - քո,
 քար տուր, քա - քո:

304. ԴՈՒ ԿԱՅՆԵԼ ԵՄ ԸՆՏՐԱԿԱՆ

[Աշխույժ. Allegretto semplice]

Դու կայ - նե՛լ ես ընտր - րա - կան,
 հայ - լի ա - ղի շող եր - սիտ,
 հե՛յ, Նա - րե, ե - կալ ծան - ըրիկ քա - զիտ - կան,
 հե՛յ, Նա - րե, սամ - ըրիկ ա - ղի շեկ փառ - սիտ,
 հե՛յ, Նա - րե,
 հե՛յ, Նա - րե:

305. ՄԱՐԱԼ ԳՈՄԵՇ

[Եռամղղուն, ազատ չափով. *Energico, tempo rubato*]

Մա - լալ գո - մեշ մալ կա - մե,
 դե ել, ել, դե ել, ել,
 դե ել, ել, ադ - լը պը - տը - տե բող կա - մե,
 դե ել, ել, դե ել, ել,
 հո՛ւ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ
ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ԱԵ	«Ազգային երգարան», Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի ուսանողների 1891 – 1895 թվականներին կազմած, նույնպիսի ձեռագիր երգարանը ԳԱԹ-ում:
Աք(ՀՄԽ)	Մ.Արեղյանի ղեկավարած պառնապանվող «Հազար ու մի խաղ» երգարանը Կոմիտասի մոտային գրառումներով:
ԱԺ1	Կոմիտաս, Ժողովրդական երգեր, Ազգագրական ժողովածու, հայերեն մոտագրությունից փոխադրեց եվրոպականի, առաջարկումով և ղեկավարություններով՝ Ս. Մելիքյան: ՀԽՍՀ Պետերբուրգի երաժշտական սեկտոր, [Մոսկվա-Երևան], 1931:
ԱԺ2	Կոմիտաս, Ազգագրական ժողովածու, հայ ժողովրդական երգեր և պարերգեր, հտ. 2-րդ, կազմող Մ.Աղայան, խմբագիր Խ.Քուչմարյան, Ե., 1950
ԳԱԹ	Ե.Չաքենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Երևան:
ԳԳ	Գևորգ Գյուղակյան:
Ե	Մ. Եկմալյանի ֆոնդը ԳԱԹ-ում:
ԵԺ1	Կոմիտաս, Երկերի ժողովածու, խմբագրությամբ Ռ.Աբալյանի, հտ. 1, 1960, 1969, նույնը հտ. 2, 1965, 1969, հտ. 3, 1969, հտ. 4, 1976, հտ. 5, 1979, հտ. 6, 1982, հտ. 7, 1997, հտ. 8, 1998, հտ. 9, 1999, հտ. 10, 2000:
ԺԽ	Ժողովրդական խաղիկներ, գյուղական փոքր երգեր իրենց փոփոխակներով: Խմբագրեց Մ. Արեղյան, մասնակի աշխատությամբ Կոմիտասի, Ե., 1940:
ՀԵ	«Հովհաննիսյան երգարան», Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի ուսանող Հայկ Հովհաննիսյանի կազմված, մոտագրած ձեռագիր երգարանը (1891-1895): Երաժշտագետ Ա.Սարգսյանի անձնական արխիվ:
ՀՆՈՒ	Կոմիտաս, Հոգևածներ և ուսումնասիրություններ, կազմեց Ռ.Թեղեմեղյան, Ե., 1941:
ՀՄԽ1,2	«Հազար ու մի խաղ», ժողովրդական երգարան, 1-ին և 2-րդ հիմնական, խմբագրեցին Կոմիտաս վարդապետ և Մանուկ Արեղյան: Վաղարշապատ, 1903-1904 և 1905:
ՀՄԽ երաժշտական	Կոմիտասի կազմած և մոտագրած հայ ժողովրդական երգարանը, ԳԱԹ, Կոմիտասի ղեկավար, 725: Մեզ է հասել ձեռագիր և ոչ լրիվ վիճակում(անվանումը պայմանական է):
ՄԲ	Մարգարիտ Բաբայանի ֆոնդը ԳԱԹ-ում:
ՄՄ	«Մեքքայի Մուգիկա» համընտրում Կոմիտասի հողվածը «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» ֆրանսիերեն (1907, էջ 472-488, Փարիզ): Լույս է տեսել նաև «Ամսափոխ»-ում (էջ 70-73 և 127-130, Փարիզ, 1907):
Ռ.Ա.	Ռոբերտ Աբալյան
ՎՍ	Վանա սագ, հավաքածու Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հեղինակներ,առանձնիքի և համեմունքների, Ա մաս, ժողովեց՝ Գևորգ Շերենց, Թիֆլիս, 1885:
ՏԽ	Տաղեր և խաղեր, խմբագրեց և կազմեց՝ Ա.Մխիթարյան, Ալեքսանդրապոլ, 1901:
ԶՄՎ	Զմյար մշեցվոց և վանեցվոց, ժողովեց՝ Արիստակես վարդապետ Մեղրակյան, Վաղարշապատ, 1874:

Ծանոթագրություններում բերված ձեռագրերի համարները Երևանի Կոմիտասյան ղեկավանի (ԳԱԹ) քարտադրության մեջ ընդունված համարներն են:

1(1). *Ընկերով կայանծ քուչեն*: Նշված կրկնակի ծայնակարգը կապված է կլիմետային օժանդակ հինակետը կվարտայինով փոխարինվելու հետ: Եղած-տական մեկ տան սահմաններում կատարվում է խոսքերի մեկ երկտողը միայն (մնացածը կրկնակն է): Բերված է առաջին երկտողը, որը քառատող խաղիկի բովանդակությունը քաջահայտող երկրորդի հետ կարող է ամփիչական կապ իսկ չունենալ: Ժխ-ում կա լրիվ խաղիկի օրինակ՝

*Աղբի՛, կայենք նս քուչեն,
Թափ տվիր միշտն քեչեն.
Էդ քու երած դարդերը
Խարար տուր սրտիս մեքեն:*

(418)

644/16 մի փոքրիկ ստվարադրի վրա Կոմիտասի ձեռքով հայկական մոտայով գրված է նույն երգը, 13-րդ «Հնյ մարալ» տակտի օրբմի փոքր զանազանությամբ՝ 3/8+1/8+1/4, վաղ կատարված «ոյաշտային» գրառում է, ունի հավելյալ երկու քառատող խոսքեր, որոնցից երկրորդն ուշագրավ է՝

*Նավակը ծովուց գնաց,
Իմ կյանքը մաշուց գնաց.
Մաղար երբալն ի՞նձ ցավ չէր,-
Քու (այլ դեպքում՝ Իմ) յարդ տխուր մնաց,*

որ երգի բովանդակությունը որոշակիացնում է և քաջահայտում կրկնակում «ամբախտ յար» արտահայտության տեղին լինելը:

Աժ-1-ում երգը վերնագրված է «Կարմիր վարդ», 7-րդ տակտի Զ-ի փոխարեն Տ է, և դրանով մախաղատությունների համագանները մնանցված են: Ըստ երևույթին ց-ն դիտվել է որպես պատահական վրիպակ:

2(2). *Կայենք նմ՝ գալ չեն կարա*: Միության բովանդակությամբ այս երգը իր համեմատաբար ընդարձակ կառուցվածքի շնորհիվ կարող է բերում քնարական արիտ-գոյի բնույթ: Բնագրում կատարված է տակտաբաժանման երեք հաջորդական փոփոք.

ա. Նշված է ուղղաձիգ գծերով՝ (6 + 5) + (6 + 5) + (6 + 5) + (6 + 6) + 2/4 լռանիշ:

բ. Նշված է հորիզոնական ուղիղ փակագծերով՝ (5 + 6) + (5 + 6) + (5 + 6) + (6 + 6).

գ. Նշված է նոտաների արանքում դրված V նշանով և վերջնականմ է՝

(2 + 3 + 3 + 3) + (2 + 3 + 3 + 3) + (2 + 3 + 3 + 3) + (2 + 3 + 3 + 3):

Նույն սկզբունքը պահպանված է ՄՄ-ում (481-82), քեև 2/4-ների փոխարեն միայն 1/4-ներ են (առանց սկզբի 1/4 պատգանների), մաս օգտագործված են կարճ և երկար տրեռիակներ: Այստեղ, քնադիրն անփոփոխ պահ-

պանելով, հատուկ կոմիտասյան գրության այդ ձևը ևս պահպանեցինք: Աժ-1-ում խմբող առարկա պարզանե-րը, ընդհակառակը, երկարացված են, և ամբողջությունը շարադրված է անփոփոխ 3/4 չափով: Մինչդեռ բնագրի երեք ֆրագմենտում այդ 2/4 տակտերը, դրանց շնորհիվ գոյացող օրբմական փոխզարկերը և դրանց մասնակցությամբ՝ շարահյուսության խիստ ընթաժում բնույթը մեղեդու գրավիչ հատկանիշներից են:

Ա և Բ ֆրագմենտի վերջին տակտերի եռահնչյուն ընդ-հարումները (համեմայն դեպս՝ դրանց ծ հնչյունը) զարդանշյուններ չեն, այլ մեղեդու հիմնական քաղկա-ցուցիչներ: Աժ-1-ում երգի երկրորդ կեսում եղող ընդհա-րումները, որ արդեն ստև ենթակայական, կատարողա-կան տարր են, մպատակամետ դուրս են բողնված:

3(3). *Չուն գնեն քալեն, խաչեն*: Ըստ երևույթին առանձին տները երգվել են ելեւթային մուրք տարբերա-կաններով: Արդյունքում, չնայած եղանակի փոքր ծա-վային, ստացվել է ծայնակարգային փոփոխականու-թյան հետաքրքրական օրինակ: Կոմիտասը լուսանցում հայկական մոտայով նշել է *ձեթի* և *ժի* արտահայտչա-կան զանազանությունը, *ձեթի* համար՝ «խմբական», *ժի* համար՝ «ավարդ» է: Այս կարգի երգերում խոսքերից Կոմիտասը միշտ գրել է սկզբնական, հիմնական տողե-րը: Այստեղ գրվածը քառատող տաղիկի կեսն է միայն: Ժխ/381-82-ում կա բերված երկտողի՝ բովանդակու-թյամբ միանգամից գրեթե լուսաբերվող քաղբառային 11 տարբերակ: Օրինակ՝

*Թափա բերքի՛ ձու խաչեն,
Ըլնեն կտորն, աշեն,
Տեսնեն յարս գալիս ա,
Իջենն յարմերը քաշեն:*

որոնք, սակայն, բերված երկտողին էական քան չեն ա-վելացնում: Նշենք, որ նույն եղանակը Կոմիտասը գրի է առել և այլ՝ «Նոր և քաղվել քարի լուս» (434) խոսքե-րով: Բայդ դեպքերում առավել կարևորը խոսքերի քա-նաստեղծական կրկնակն է, որով երգը վերնագրված է Աժ-1-ում:

4(4). *Հոյ յա յր, հոյ յա յր*: Գրառված տեքստն ամբողջու-թյամբ միայն կրկնեղծ է՝ գեղեկական երգարվեստում քալականին տարածված: Հիմնական խոսքերով կա-տարումը մախատեսում է՝ սկզբում կրկնեղծը լրիվ, ա-պա, նույն եղանակով, հիմնական խոսքի ամեն մի տո-ղից առաջ «Հոյ յա յր, հոյ յա յր» քաջականությունները, երկու տողից հետո՝ մորից կրկնեղծը լրիվ և այլն: Այդ-պես է, օրինակ, ՏԽ/210-ում և ԵԺ/9/11 տարբերակում: ՀՄԽ/132-ում մախատեսված է միանգամից չորս տողի կատարում: Եղանակի ծայնակարգը նշելով ԲԶ, Կոմի-տասը համարել է, որ այն սկսվում է ակարտումով է կլիմ-

տային օժանդակ հիմնակետով: Ուրեմն, ըստ Կոմիտասի՝ հիմնահիմքումը, որ եղանակում բացակայում է, *գ* է, և ծայրակարգը եղա-դրիական բնույթ ունի: Այն հնարավոր է դիտել մաս որպես *ծ* հիմնահիմքումով մածոր ծայրակարգ, մնամ «Էս առումը ջուր է գալի», «Լուսնակն ամուշ» և այլ հայտնի երգերի ծայրակարգերը, դրոնցում 4-րդ ատոմիանը տարբերակվում կամ զրգացվածությամբ է: Դեռ ավելին. երգի փոքր ծավալը մաս հնարավորություն է ընձեռում հիմնածայրը համարել *ծ*-ն:

5(5). *Շորորա, Սալաք*: Լժ-1-ում երգի կառույցը փոքրիկ աղավաղված է, հեղինակի պայմանական մշտմենքը սխալ են հասկացված: Այստեղ շարադրությունն ըստ քննադրի է: Ի դեպ, մույնպիսի կառուցվածք ունի մաս ՀՄԻ-1/60 խոսքային տեքստի շարադրությունը. հիմնական քառատողը երկու կողմից «շրջապատվում» է «Շորորա, Սալաք» կրկնակով: Այս երգի մասին մանրամասն առված է ԵԺԳ/114 և ԵԺԺ/10/124-ում: Ավելացնենք միայն, որ երկրակ տարբերակը, մախողմների հետ միասին, կազմում է ժողովրդի ուշադրությունը երկար զբաղեցրած կենցաղային այդ դրամայի երաժշտական մի հարթատու ձևակերպում: Լույս մույնքին վերաբերող երգերից մի այլ մնուշ է այստեղի 141(127)-ը, որն ավելի համադրատու ա ավելի մեղեդիացված պատմողականություն ունի:

6(6). *Լեզուս չի խոսում, լալ են*:

Խոյնությունը գետեղված է մաս 325/226-ում: Նեղ սահմաններում հնչյունի կրկնության միջոցով ստեղծվող մեղեդիական լարվածության օրինակ է մեղեդին:

7(7). *Հով, հով, հովն ընկավ*: Բնորոշ է միաժամանակ և հնչյունի կրկնությունը որպես մեղեդիակերտման միջոց օգտագործելով, և՛ ընթին «մալիշավորվածությամբ»: Համեմատելի է մույն խոսքերով *թ*.10-ի հետ: Խոյնությունը գետեղված է մաս 325/166-ում:

8(8), 9(9), 10(10). *Միքանի ծառ, Հա տվեր, հետ տվեր, Հով, հով, հովն ընկավ*: Տես ԵԺԺ/10/141-143, որտեղ *ա*, որպես առջնական կենցաղային ամբողջարժեք քննարկ մնուշներ, գետեղել ենք այս երգերը, քաղված մի, *թ*.405 բնագրից: Երգերն այնքան ցայտուն են, որ մեղեդիական չլինի տարբերություններն իսկ նկատելի են դառնում: «Միքանի ծառ»-ի ներկա 302 և 405 քննարկի տարբերությունները առանձնապես էական է «ետ» վանկի մեղեդին, 405-ում՝ *f - e - d - c*, 302-ում՝ *f - d - c - f - e - d - c* (այս վերջինը մախարան, Մելիքյանի արտագրության պահին, մույնպես եղել է՝ *f - e - d - c*), երեք տարբերակներն էլ հավասարապես ծայրակարգային ուղույն և ցայտուն երանգ են հաղորդում ամբողջ մեղեդին: Մյուս տարբերությունները և հենց այս 302-ում առկա տարբերակումները մեղեդին «զեղազաղեղուն» գոծորում հայ գեղջուկի վեր երակայության և ցայտուն շնորհից դրսևորումներ են:

11(11). *Էսոր ոտքաք ի, պաս ի*: Ուշույնաց գավառի առանձնապես հնավանդ երգերից է, տես ԵԺԳ/123: Ժողովրդական կատարումով դրան հաճախ կցվել է

«Ջուր կուգար վերին սարեն»-ը, ինչպես և Կոմիտասն է մշակել որպես խմբերգ (ԵԺԺ/127, 129 և տարբերակները) և որպես մանկական դաշմամուրային պիես (ԵԺԺ/133):

12(12ա) և 13(12բ). *Ջեյն, թեյն, թեյնով աղբիկ*: Բնագրում կա Կոմիտասի հետևյալ ծանոթագրությունը. «Առաջին մասը երգում են երկու ձևով՝ կամ քարճիկի առում և շարժականաբար թիցում, երբ եղանակի ծայրատիմանը ցածրից են բռնել, կամ ցածրից առնում և քարճառում, երբ քարճիկի են սկսել եղանակի ծայրատիմանը»: Որպես օրինակ թեյնված է 13(12բ) տարբերակը: Այսպես, որևէ երգի տարբերակ գոյանում է հենց դրա կատարման ընթացքում: Հետագայում այս երկրորդ՝ Յուրի տարբերակը 325/331-ում գետեղել է առանձին: 302 քննարկում ուղվաբերությունից մշակված է, թե ումից է գրառված: Ընդհանրապես մույն երգի տարբերակներն են մաս՝ 325/220, 395 և Ե-21/3 (ԵԺԳ/122): Համազանությունը շատ չէ, ակնառու են *ծ-Ե-Ժ* և *Ե-Բ-Գ* սկզբնավորությունները: Ե-21/3-ը երկու տան առնամանու յուրյնի միավորում է այդ երկու սկզբնավորությունները, միայն այստեղ *Ե-Բ-Գ* ցածր դիրքում է, հետո տեղի է ունենում երկրորդ քոչիք: Հիշյալ տարբերակները մաս գեղջուկ երգերի զարդարող բնույթ ունեցող մեղեդիական մանրամասնությունների գոյացումը տեսնելու համար հարյուր տոկոս են տալիս:

14(13). *Չինար ես, կետանալ մի*: Կոմիտասի մշակումը (մեներգ դաշմամուրով՝ ԵԺԺ/180) կատարողական կյանքում շատ տարածված, նրա լավագույն քննարկան երգերից է, ուստի ժողովրդական սկզբնագրերը և դրա ամեն մի հնչյունը կենցաղի հետաքրքրության առարկա են: Երգի վաղագույն գրառումը, որ ունեցել է «Կալմեկ են ախա-բախա» խոսքերը (տես ԵԺԺ/3291), մեզ չի հասել. հավանաբար այս եղել է ներկայումս կորսված Առաջին ժողովածուում (տես ԵԺԳ հատորի մախարանը): Դիտարկված քննարկում կա երեք գրառում. երկուսը Հավաքելիս (203/13 և 203/206բ, երկուսը առաջինից մի քանի տարի ուշ գրառված), մեկը՝ Բյուրից (325/23). մի յորդորում էլ Մ.Արևիկյանի մոտ պահպանված Կոմիտասի ինքնագիրն է, որի տեղակալը մշակված չէ: Դրանցում, երբ մի կողմ թողնենք մանրագույն, մասնավորապես ռիթմական զանազանությունները, համեմատաբար էական տարբերությունները վերաբերում են մեղեդին սկսող երեք հնչյուններին և կրկնակային մասի 2-րդ տակնի (3/4 չափով) վերջին հնչյունին: Սկզբի հնչյունները միայն 4-րդ («Երե-դյան») տարբերակում *ծ*-ի փոխարեն *Ե*-ն: Կոմիտասը, երկար ժամանակ և քաղվաղումներով գրառվելով «Չինար ես» երգով (գետեղել է ՄՄ հոդվածում և 725 ժողովածուում, բացմիջոց դաշմանի և վերադաշմակել է), այդ օժի տարբերակից բնավ չի անդադարած: Կրկնակային բաժնի 2-րդ տակնի վերջին հնչյունը Հավաքելիսի տարբերակներում մախարանի և հավանաբար Մ.Արևիկյանի արտագրության պահին, *թ*-ի փոխարեն *ծ* է եղել, բայց հենց մույն քննարկումներն էր ձեռքով *ծ*-ն դարձրել է *ա* (ի դեպ, 302/13-ում առաջին մախարանության վերջին հնչյունի տևողությունը ևս ավելացված է): Արդյոք Բյուրի տարբերակի

ազդեցության տակ ստուգել է մասկինը գրառումները կամ նորից դիմել է կատարողներին՝ դժվար է ասել, մշակումներում այս ծով տարբերակը ևս չի հանդիպում: Մնացած այդ զանազանություններին, «Չինար Նա»-ի եղանակը այն մեղշներին է, որոնք իրենց խոր կերպարայնության ու «նպատակամտ» կատրցվածքի շնորհիվ ժողովրդի մեջ պահպանվում են *հիմնականում* առանց տարբերակման:

15(14). *Եղեր, աղբեր, ելեք քույրեր թառամը:* Մեղերին ընդհանրապես մեկ մասնադասություն է, սակայն, հնարավոր է և այդպիսի «թերի ամբողջության» առկայություն (տե՛ս, մաս, օրինակ՝ ք.216/198-ը): Եվ, այնուամենայնիվ, եթե ունենաք երկրորդ՝ «լրացուցիչ» կամ «պատասխան» մասնադասություն, հավանաբար այն պետք է քերել մի «վերջնական» ինքնաձայնի, և ամենաստվորական, տարածված դեպքում դա կլինի ստեղծումը, որի արդյունքում կազմավորվի «առանց 6-րդ աստիճանի» միմոր: Եղանակը նույնությամբ, քայք կվարտա ցածր դիրքում զետեղված է մաս 325/178-ում, ուր խառն ունի երկրորդ տող և՛

Երբանը թիֆիզ ու Դիլիբան, նա դառնամը:

16(15). *Մառի տակին կար կաննե՛:* Նույնը կա 325/141-ում, 6/4 չափով: Նույնը ինքն այդքան են, պարզ գրված, «Ջար կաննեմ» արտասխառության դրական իմաստը դժվար է քացատրել: ԺՆ/368-ում կան լրիվ քառատողի մի շարք տարբերակներ, օրինակ՝

*Մառի տակին կար կաննե՛,
Էմ դշերին քար կաննեմ,
Իմ սիրածը իմն տվե՛ք՝
Գժութունս քարի անմե՛:*

Աժ1-ում ընդհարումները համված են:

17(16). *Անպել ա՛՛ ձուն չի գալի:* Նույնը՝ 325/153, 6/4 չափով և կրկնակային մասի 2 և 4 տակտերում՝ Ժ-Ը-Ը:

Չյուն և ձուն տարբերությանը ուշադրություն դարձված չէ, քննադրում մեկը *ձյունը*, մյուսը՝ *ձուն*: Մշակումները՝ ԵԺ1/77 և ԵԺ2/31:

18(17). *Գարուն ա՛՛ ձուն ա արե՛ք:* Բնագրում իսկապես գրված է «ձին ա արե՛ք», որը, սակայն, կարող է լինել մաս «ձին»-ի թեթևազդեցություն: Այստեղ պահպանեցինք ավանդականացած ձևը: Տե՛ս մաս ԵԺ9/11 և ծանոթագրությունը:

Աժ1/17-ում նույնաներում մի զարմանալի վրիպակ կա՝ 2-րդ մասնադասության մեջ *ա*-ի փոխարեն *ձ*, այն դեպքում, երբ 302-ում երկու անգամ էլ շատ պարզ գրված է *ճերքմախաղ* (մեր փոխադրությամբ = լյա) նշանը: Հարցը մաս այն է, որ փոխադրողի՝ Մ.Սևիդյանի 1932-ին հրատարակած «Կոմիտասի ստեղծագործությունների անալիզը» գրքույկում նույնպես *ն* է (էջ 6), որին հավաղված է երգի մշակման մեջ նույն տակտերի լյա՛մ՝ իբրև Կոմիտասի կատարած փոփոխություն: Այս քյուրիմանությունը ուղղելուց հետո ստացվում է, որ «Գարուն ա»-ի՝ Կոմիտասի բնագրերում առկա տարբերակները մեղեդիապես միմյանցից քիչ են զանազանվում, առավել էական զանազանումները վերաբերում են եղանակի մետրական ձևավորմանը և դիրքին, ինչը ինչ-որ չափով ենթակայական է: Այս համազանցը վկայում է մեղեդու խիստ արմատականության, ավանդականության մասին:

«Գարուն ա»-ն մեղեդիականորման «տեխնիկայի» տարբեր տեսանկյուններից հայ գեղջկական երգարվեստի առավել բնորոշ օրինակներից է: Այդ առումով էական է այն, որ թեև ուղե միայն 302 ժողովրդականում կան համապատասխան ձայնեղանակներում ընթացող շատ այլ եղանակներ, որոնք քառացիորեն քաղկացած են «Գարուն ա»-ի ելեջային տարրերից՝ ակներև կամ զբաղված, նույնությամբ կամ տարբերակված, դիրքական տարբեր ձևավորումներով և մետրական տարբեր պայմաններում գրված. օրինակ՝

1.

66. Կա - քանն ա կայ - նե՛ք քա - լին

146. Աստ - ված քո աղ - բեր պա - ի՛ր, վա՛ր,

33. քա - մին տա - նե՛ք

139. Լ՛կ ծին ցա - լըն ի՛նչ ա - նե՛ք

(Վերջին նմուշը 314/16 քնագրից է, խոսքեր գրված չեն): Անդուշտ, այս առումով «Գարուն ա»-ն քացառությամբ չէ, երևույթը շոշափում է հայ գույշական եղանակների ազգային քնդողշության հավաքական խմորի: Բայց «Գարուն ա»-ի քերված հանգումակների առատությունը հատկապես այդ եղանակի՝ ելեգիային-ոճական «դեղալին» որոշակի հատկամիջոցներ կրելու մասին մի ծանրակշիռ վկայություն է:

19, 20(18). *Միտուն ցան*. Նկատի ունենալով ելեգիային տարբերակումների առատությունը, հարմար գտանք դրանք ընդգրկել մի առանձին ամբողջական տարբերակում (18թ): Երկու դեպքում էլ գրառվածը երգի կրկնակն է միայն: 325/107-ում 18թ տարբերակն է, բայց երգը շարադրված է լրիվ՝ հիմնական տևող «Շաղկի ունեն յալա յա ...», ինչպես քերված է նաև ՀՄԽ/127-ում): Հիմնական խոսքերն այս դեպքում ամենայն հավանականությամբ կատարվելու են մեներգով, իսկ կրկնակը խմբական է:

21(19). *Կապուտ քուտակ հեծել են*: Հիմնական տան խոսքային բովանդակությամբ սա պարզապես մասին երգ է, որ պարզապես անունից երգվել է տանը մնացած հարազատների կողմից: Եղանակով՝ վշտի տխուր երգերն է, գոթեք սահմանակից ողբերի հետ: Տարածված է եղել և գրառված է սկզբունքորեն տարբեր երկու տեսակով՝ ելեգիային մանրամասներով հարստացված և, հակառակը, ասկետականորեն «մեղակացված» (արդյունք է ոչ միայն երգը կատարած երգիչների անձնական կատարողական ոճի, այլև տարբեր վայելքում կենցաղավարած տեղային մեղեդիական ոճերի տարբերություն): Ա տեսակի օրինակը մերկա 302/21-ն է, Բ օրինակը՝ այս հատորում Բ.433: Երկու եղանակն էլ խոսաշունչ վշտի արտահայտություն ունեն, ինչը կազմավորվում է անշտապ պատմողականությամբ՝ ոչ առանց մտածող ծայրահեղ մերգործության: «Կապուտ քուտակ» երգի համար ՀՄԽ/11-ում գետնիված ընդարձակ խոսքային տեքստը, որ կազմված է Կոմիտասի և Մ.Արեղյանի ընտրած քառյակներով ու խմբագրությամբ, այդ երգարանի հաջորդված հատվածներից չէ: Կոմիտասի գրառումներում կա նաև նույն խոսքերով սկսվող պարերգ (316/7-9):

22(20). *Ուրիտ արա, Միրան ցան*: Աժ-1/20-ում այս կալերգի 1-ին մախադասությունը մերկայացված է քերական ռիթմական խմբագրությամբ: Անկախ դրանից,

նստ երևույթին Մ.Արեղյանի արտագրելուց հետո, Կոմիտասն ինքը ևս քերական խմբագրել է գրառումը: Այստեղ քերված է քնագրի վերջնական տեսքը: Բնագրում չափ մշված չէ, և տակտագծերը քերի են (նստ երևույթին պարզ քի բարդ տակտերով գրելու խնդիր է եղել), թողեցիք այնպես, ինչպես կա: Կոմիտասն այս երգը լայնորեն և առանձնապես արդյունավետ օգտագործել է իր «Կալի երգ», «Կալերգ և սայլերգ» և «Կալերգ և սայլերգեր» կոմպոզիցիաներում (ԵԺԲ/103, 111, 206, 214): Առանձին մշակված է նաև Էջմիածնի ճեմարանական երգչախմբի համար (դիսկանտոներով և տեմոլ մեներգիչով արական խումբ, ԵԺԵ/124):

23(21). *Արորն ասաց տատրակ հավրուն*: Ինչպես մի շարք այլ երգեր (օրինակ՝ «Հով արեք, ասերք ցանք», այս երգը նույնպես, իր համեմատաբար լրիվ վիճակում, Կոմիտասը ձեռք է քերել կրկնվող փնտրումների միջոցով: ԵԺԻ/151-ում որպես ժամրային առումով խիստ աներաժեշտ և, միաժամանակ, քացառելի նմուշ, 302/21-ից հրված էր սկզբնական գրառումը, որ մի հատվածն է միայն: Հետագայում (1904-ից հետո), հավանաբար նույն կատարողներից, մա դարձյալ լսել և 302-ի նույն էջում սկսել է գրի առնել լրացուցիչ հատվածներ, բայց տեղը չի բավականացրել և այդ պատճառով գրությունը կիսատ է թողել (կա պայմանական մշտն շարունակության մասին): Այդ հավանաբար լրիվ գրառումը, ցավոք, չի պահպանվել: Ներկա հատորում քերված են՝ 302/21-ում եղող սկզբնական հատվածը, ուր կան ռիթմի և մետրի ինչ-ինչ լրացումներ, և 1904-ից հետո իրականացված լրացուցիչ ուղղվածություններ: Երգի ամբողջական եղանակի մասին հասկացություն են տալիս մեղաշնամված սևագիր օրինակները (իշխատակված են ԵԺԻ/182-ում), պահպանվել է նաև նույն երգի մի ամբողջական խմբագրություն, գրված Մ.Բաբայանի մեներգային (առանց նվագակցության) կատարման համար (այդ վերջինը կեցտեղի Բ.725 ժողովածուի երգերի հետ): Մշակման մեջ (ձայն և դաշնամուր, ԵԺԻ/193) երգն անդամավորվել է «Գարուն»: Տե՛ս նաև ԵԺԻ/151-ի ծանոթագրությունը:

24(22). *Ցար, արի, յար*: Աժ-1-ի ծանոթագրություններում այս երգի մասին ոչինչ ասված չէ. միջոցառումներ (մասնավորապես, ռվարդներեռնելի սկզբնական տողը) և «Դու ամսիրտ յար» վերնագիրն այդտեղ աղավաղված են. ոչ թե «Ետ մայի, յար արևիդ», այլ քնագրի

համաձայն՝ «Յար, արի, յար», ոչ թե «Դաշտերը ման են եկել», այլ՝ «Ժամ են եկել» և այլն. ԱՄԻ-ում մաս զմաս են առնված մեղեդու առանձին ֆրագմենտի տարբերակումները, որ կարևոր են մաս հայ գեղջուկ երգերում հանդիպող եռատոնային երանգն ընդգծող իրենց դերով:

Հատ երևալիքն Ս.Մեխիզյանի արտատպության պահին երգի երկրորդ կեսը, որ անմկատելի հավելված է էջի ստորին աջ անկյունում, դեռ գրված չի եղել, հետո (քայց ՀՄՄՁ-ի երատարակությունից առաջ) է ավելացվել այլ թանաքով, և այդ պատճառով ԱՄԻ-ից դուրս մնացել: 302/22 գրառման մեջ մի այլ առանձնահատկություն էլ կա, որը ԱՄԻ-ում նկատվել է առնված, քայց նշված չէ. գրառողը նախադասություններից մեկում մի-քեմոլ տոմարությունից մեքենաբար անցել է ֆա տոմարություն: Հուսալ գրելիս այսպիսի «սխալվումներ» Կոմիտասի համար քաջատիկ չի եղել: Մակայն, այդ դեպքում դա բխում է նրանից, որ մեղեդու ծայրակարգը (մանավանդ իր եռատոն պարունակությամբ) հայ մոնոդիկ երաժշտության ընթացիկ հնչյունաշարով արտահայտելիս հիմնահանգումը խիստ անտույզ տեղ է ընկել (նաչկական տեսությամբ՝ Ա վերահայտը-կիսակար, մեր դեպքում՝ 1-ին օկտավայի մի-քեմոլ): Մեկ տոմ վեր շարադրությունը, անշուշտ, ավելի մոտ է հայ ժողովրդական երաժշտության ծայրակարգերի՝ Կոմիտասի ընտրած տոնայնական մեկնաբանմանը: Առավել մտաղ, սակայն, սի-քեմոլ հիմնահանգումով (*f-e-g-f-e-d-f-d-c-c-θ*) երգի այն լրիվ շարադրությունն է, որ հետագայում Կոմիտասը զետեղել է 325/154-ում: Նույն ժողովրդական (325/145) կա այս երգի «Տուն արի» խոսքերով մի հետաքրքրական հակիրճ տարբերակ:

2.

Անշուշտ, երգի սույն հատորում զետեղված «անհավասարաչափ» տարբերակն ունի իր առանձին հետաքրքրականությունը, ինչպես շատ այլ երգերում, նույնիսկ պարերգերում, տարբեր մեղեդիի հաջորդման բնականությունն է այդ և դրա հաշվին՝ նդանակի ավելի զթրացող ընդհանուր շարժունությունը: Կրկնների վերը բերված երեք տարբերակներն իրենց հերթին քաջատիկ հետաքրքրական են հայ ժողովրդական երգում մեղեդական մամրամայնչի հնարավորությունների անսահ-

Ներկա երգը «Տուն արի» սկսվող խմբագրված խոսքերով մի շարք տարբերակներով Կոմիտասը մշակել է դաշնամուրով մեներգի, ինչպես և միայն դաշնամուրի համար (ԾԺԶ/112, 152, ԾԺԶ/49, ԾԺԶ/123): Այդ բոլոր դեպքերում երգի մեղեդին կոմպոզիտորին հնարավորություն է ընճեռել ազգային մոնոդիային լավագույնս մեղրող մեղաշնակային ոճ երևան բերելու համար:

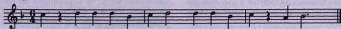
28(25). Ալ ու ալվան ես առել: Գրառված է 1900-ի շրջանում, վաղարշապատում: Հետագայում աշուղ Գրիգոր Տալանի կամ, ինչպես Կոմիտասն է ասել՝ «Ալեքսանդրապոլցի Գիգո աշուղի» (հետագայում ամրանված՝ Աշուղ Շերամ) հանդիպման պահին (1905) պարզվել է, որ հեղինակը Շերամն է: Կոմիտասը իր դասախոսություններում մի քանի անգամ հիշատակել է որպես գյուղացիների կողմից որդեգրված և խոսքերն ու մեղեդին ժողովրդական ոճով՝ «քնազգաբար» սրբագրված երգի օրինակ (Կոմիտաս, Հայ գեղջուկ երաժշտություն, Փարիզ, 1938, էջ 60): Բնագրում թև տակտածի եմ դրված, քայց նդանակի մետրական ձևակերպումն ավարտված չէ, և, ընդհանրապես, ամբողջությամբ վերջում՝ չափն ազատ փոփոխվող է (11 և 14 տակտեր): ԱՄԻ/25-ում չափացույցներ և երգի առաջին կեսի վերջավորությամբ լուսնիչ Մեխիզյանն է ավելացրել: Մենք թողնեմք, ինչպես որ կա:

Կոմիտասն ունի մաս 325/67՝ սկզբից մինչև վերջ 3/4 ընթացքով շարադրված տարբերակ (վզեռելի ԾԺԶ/13-ում), ստորև այդ գրառումից բերում ենք միայն կրկնակը, գրված երեք տարբերակով, ավելի ստույգ՝ տարբեր չափով մայիսադոր երեք շարադրությամբ:

մանավակությունը ցուցադրելու առումով:

29(26). Փախուրի քան: Ամենատարածված պարերգերից այս մեկում, ինչպես և շատ այլ դեպքերում, տեղի է ունենում 6/4 (նույնն է թե 6/8) տակտերի երկտեսակ մեկնաբանում՝ որպես 3 x 2/4 և 2 x 3/4, և շեշտադրության (մեղքին ռիթմական կառույցի) այսպիսի փոփոխումը հաճախ էֆեկտ է առաջ բերում (երևույթ տարածված է նաև բոլոր մյուս արվեստներում): 325/76-ում այդ համագամները նշված է հետևյալ ձևով՝

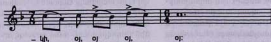
3.

Իր այս արժեքավոր դիտողությունը, սակայն, ԵԺԺ/132-ում երգը որպես դաշնամուրային մասնկալան պիես շարադրելու, Կոմիտասն ինքը չի իրագործել:

Առեղծվածային են հայ գյուղական երգերում և պարերում (պարերգերի ազդեցությամբ տակ) հանդիպող «հիպոթի» մաս «հիպոթի», «հիպոթի» քաջականությունն ու անվանումը: Միևրան Ռուսմանյանի պատմելով, երգ Կ. Պալատն «Գուսասն» երգչախմբի պարապմունքներից մեկում Կոմիտասին հարցրին՝ «Իսկ ի՞նչ ըսել է «Փափուրի»-ն», մա վստահ պատասխանեց՝ «Հայմանմանություն մը»։ Ինչի՞ն՝ ...», «Շոգեքարչի աղմուկին»:

4.

31(28). Հոյ արա, երգ: Այս և հաջորդ երեք «յաշտի երգերը», որպես ժանրի խիստ բնութագրական նմուշներ, ասանճմասպես արժեքավոր են: Դրանք ավելի ևս նշանավոր դարձան Կոմիտասի հիասթափ մշակումների շնորհիվ (ԵԺԺ): Այս երգի գրառման մի այլ, սևագիր օրինակում հեղինակի Անդանոս և Ալեքսի Լևոնյանները օգտակար համարեցինք քերել այստեղ (տուղի փակագծերում են): Ընդհանուր առմամբ երգը կառավարվել և կատարվում է ազատ տեմպով ու ռիթմով՝ *rubato*:

32(29). Մարալ գոմեշ: ԱԺ 1/29-ում, ուր երգը վերնագրված է՝ «Հո», բնագրի ընդհարումները համված և ավելորդ ֆորմատներ են գրված: Այստեղ շարադրությունն ըստ բնագրի է: Խոսքերը (ուղիղ փակագծերում) վերցրինք ք.429-ից, որ երգի խմբական դաշնակամ սկզբնական սևագրություններից է: Բնագրում կա Կոմիտասի որոշակի ցուցումը՝ երգը փոխադրել Բ ժանր-համակի տվյալական դիրքի և սկսել փուշ-պարույկ-փուշ-էկորն ծայրամիջիներով (մեր դեպքում՝ *օ-ժ-ժ-ժ*): Այդ ցուցումն այստեղ իրականացրել ենք: Հատորի վերջում տրամադրված մեջ գնտեղից ենք նույն նշանակի ինքնագիր մի այլ գրառում, ռիթմի առումով ավելի պարզ շարադրված (այս բնագիրը նվագական մատյանով է):

33(30). Չից տու, քաշի: Տակտագծերը գրված են Կոմիտասի ձեռքով, չափաքանը գրված չէ, 3 և 12 տակտերը որոշակիորեն 5/4 են գրված:

Վարանդայի (Արցախ) գութաներգը արժանացել է Կոմիտասի հատուկ ուշադրությանը և դարձել նրա երկաթալու փնտրումների առարկան, այդ երգի փնտրումների և գրառումների ժամանակային տարածքը կազմել է մոտ 15 տարի (տե՛ս մաս ԵԺԺ/91 և ԵԺԺ/103 ծանոթագրությունները): Տարբեր ժամանակների ձեռագրերում և ֆրանսիական «Մերթյուն մուգիկի» հանդիսում երգի տարբերակները, անկախ նրանից, քե որը երբ է գրառված, մեղեդիական զարգացվածությամբ և ձևի ձևավորվածությամբ մոտեցումով դասավորվում են հետևյալ կերպ.

ա. 682/7 (ԵԺԺ/103),

Երե Կոմիտասը կատակ չի արել (մի բան, որ շատ սիրել է մնամ դեպքերում), ապա պետք է ավելացնել, որ ամենյալ դարավերջին Հայաստանում երկաթուղու մուտքը, որպես մշակակալից նորույթ, անընդարձակ է և այլ երգերում, միայն այս ժողովածուում կան նույնպիսի հակիրճ երեք պարերգեր «Մաշիմեն եկավ» խոսքերով, որոնք դարձյալ շոգեքարչի մասին են (նշանակներն, անշուշտ, շատ ավելի էին են):

30(27). Էս որ ուրբաթ պիտոք: 325/77-ում 7-8 տակտերը շարադրված են այսպես՝ (մակամշակվել է 302-ում):

բ. ԱԵ/78 (ԵԺԺ/91),

գ. Մ.Արեղյանի պահպանած տարբերակը (սույն հատորում ք.280),

դ. Ներկա 302/30 տարբերակը,

ե. «Մերթյուն մուգիկի»-ում ըստպարակվածը: Այս հինգ տարբերակների համեմատությունը քերում է ամուլված երկու կարևոր հետևություն.

ա. Որքան էլ որ հռոմվելը (գութանավարի երգը) հանկարծաբանություն է, սերտորեն կապված երևան գալու վայրի ու իրադրության հետ, այնուամենայնիվ այդ հանկարծաբանությունն էլ հյուսվում է ավանդական մեղեդիական (ծայրակարգային-եղևչային) տարրերից (ԵԺԺ-ում գնտեղված տարբերակի ծանոթագրության մեջ մենք մշել ենք, որ «Վարանդայի գութաներգի այդ ավանդականացած էլևչեքերը գործնականում համոզիչ պատճեն են մաս մերկայումս» երգի գրառումից գրեթե ուղիղ մեկ դար հետո):

բ. Այդ հանկարծաբանությունը, տարբեր կատարողների կողմից և տարբեր ժամանակներում կրկնվելով, զարգանում է դեպի ավելի ու ավելի ձևավորված, դեպի ամրոպական դարձող երգ, դառնալով մի տեսակ՝ երգ գութանավարի մասին:

Այսպիսի հետևություններով մոտենալով Վարանդայի գութաներգին, Կոմիտասի հավաքած տարբերակները գիտական մի առանձին արժեք են տալիս:

34(31). Հռոպո, լո, լո: Բնագրի ինքնագիրը ուղղումները նկատվում են ամուլված:

35(32). Մեր տուն ձեր տուն: Հափը՝ 3 + 2 + 3: Նույնը՝ 325/223:

36, 37, 38(33ա, բ, գ). Յաման ամի: Վաղագույն գրառումը՝ ԵԺԺ/92: «Պարագայական» երգ է (Կոմիտասի բնութագրությամբ՝ հասարակական կամ անհատական պատահաների, որ ավարտվում են դրամայով) ու բնութագրի խաչույի մահվան մասին: ԱԺ-1-ում Բ և Գ տարբերակների փոքր-ինչ աղավաղված են, և խոսքերը

կիսատ են բերված: Կոմիտասը հետո երեքն էլ գետնեղել է 325-ում (33ա - 325/8, 33բ - 325/19, 33գ - 325/9): 325-ում կա մահ երկու այլ տարբերակ, որոնցից մեկը՝ 325/35-ը, գրեթե 302/35ա-ն է և 325/37-ը՝ 302/33բ-ն, միայն թե 325-ում դրանք մամարտես հենչումենը գրված են զարդանիշերով (տե՛ս մահ ԵԺԳ-ի նախաբանում կարճատև հենչումենի կոմիտասյան գրության անսանձմաստկությունների մասին ավավածը): 325-ում այս երգի չափը ավելի ինքնավորված կերպով 8/4 է:

39(34). *Յայի ծաղիկ Գյուլի քան:* «Միաբև» երգերից է: Կողքին համեմատության համար նշված է «Հոյ Նազան» համեմատմամբ երգը (317/14, ԵԺԻ/88, ԵԺԲ/78), որը կարելի է դիտել որպես այս «Գյուլի քան»-ի զարգացված, ըմբարձակված, լրացված ձևը:

40(35). *Աղբի, հարսնառդ եկալ:* ԱԺԻ-ում խոսքերը (և վերնագիրը) աղճատված են: Բնագրում կան տակտաբաժանման տարրեր փորձեր, կարևոր սկզբունքներից մեկն այն է, որ բոլոր չորս ֆրագմենը էլ սկսվում են տակտի ուժեղ մասերում: Այդպես է շարադրված երգը մահ 325/302/33ա-ում, որտեղ, սակայն, ֆրագմենը իրենց ներքին ռիթմի (մետրի) տարբերություններով հանդերձ, բոլորն էլ 10/4 են:

41(36). *Էս յանը ուրի:* Մ.Աբելյանը այսպիսի ոտանավորները համարում է «երգիծարանական խաղեր, որոնք առաջին մասը համախա կապ չունի երկուրդ մասի հետ և կամ մուլմիսկ քառախաղ է կազմում: Ծաղրն առաջանում է ոչ միայն երկուրդ մասի համկադրական, անհամկալ իմաստից, այլև առաջին մասի անկապությունից ու քառախաղից» (ԺԽ/60): Ընդերիվ իրենց այդ հատկանիշի, այսպիսի խաղիկները (տվերաբար կվարտային կամ մուլմիսկ տեքստային ծավալ ունեցող, զգույնավորապես երկու հաստատուտն տեսակի պարզ եղանակներով) քավակամ տարածված են: Կան մահ «Էս յանը ուտ ա», «Էս դին աղբյուր» և այլ սկզբնավորություններ:

42(37). *Հով, հով, հովն ընկալ:* Ավելի տարածված է երկուրդ տողի «Հովհատան մարալ ծովն ընկալ» տարբերակը: Տե՛ս մահ 302/7, 10, 325/166:

43(38). *Կարմիր քարը տաշած ա:* Ռիթմական մնամ կառուցվածք ունեցող մեղեդիները այլ դեպքերում Կոմիտասը գետնեղել է 6/4 չափում, որը ավելի դյուրին հնարավորություն է տալիս այդ չափը մեկնաբանել և՛ որպես երկմաս, և՛ որպես եռամաս, ինչը հայ ժողովրդական երաժշտության ռիթմիկայի տարածված և գրավիչ երևույթներն է (նշված էր մահ վերջ՝ 29(26) երգի վերաբերյալ). հետաքրքրական է, օրինակ, որ, օգտվելով այդ հատկանիշներից, Ա.Խաչատրյանը «Շալախտ» պարում («Երջանկություն» քաղեր) մեղեդուն 6/8-ին հակադրել է 3/4-ով նվագակցություն: Այս երգում 5-6 տակտերը 6/4-ի դեպքում կարելի է վերաբարձրել 3/2-ով: 302/240-ը այս մուլմ պարերգի եղանակի դանդաղեցված և «զարդարված» տարբերակն է, որ ենթադրվում է մահ պա-

րային այլ կեցվածք և այլ շարժումներ: Տե՛ս մահ 302/329՝ այլ եղանակ:

44, 45(39ա, բ). *Մարերն զարուն կուգա:* Նպատակահարմար գտանք առանձին գետնեղել սկզբնական գրությունը և հետագայում հեղինակի ձեռքով կատարված մանր շտկումներով տարբերակը: Ոչ պարբերական, ազատ ռիթմը թերևս ավելի է համապատասխանում երգի դրամատիկական բովանդակությանը՝ անհամապատասխան երանգ գոյացնելով: Տպագրված ԱԺԻ/39-ում կան մանր վրիպումներ: Տե՛ս մահ ԵԺԻ/181-ը և «Ալիս կաննե, պրոմ կուգա» վերաառությանը այս հատորի 212-ը, տարբերակումներ են:

46(40). *Արագը հեշտացել ա:* Տե՛ս ԵԺԳ/33-ի ծանոթագրությունը: ԱԺԻ-ում առաջին «ա» բառի ծայրամիջին կետ է ավելացված, և ամբողջը հարմարեցված է անցնում 3/4 չափի: Բնագրում, որը մաքուր և միանգամայն որոշակի է գրված, մնամ կետ չկա, տակտերի քաժանում էլ, ի տարբերություն երգերի ճնշող մեծամասնության, այստեղ արված չէ: Ծարադրեցինք ըստ բնագրի: 2/4 տևողությամբ այդ տակտն այս դեպքում երգը պարզ պարայնությունից դուրս է բերում և, ուրեմն, արտահայտչական որոշակի իմաստ ունի: Այս 302/40-ն իր մեղեդու բնույթով կոմիտասյան մյուս «Արագ»-ների թվում քիչ թե շատ համընկնող տարբերակ չունի:

47(41). *Կալ եմ գցել, կալսել եմ:* Բնագրում խոսքերի 2-րդ տողը դժվար ընթերցելի է: ԱԺԻ-ում այդ տողի փոխարեն ավելացրել են «ամմմ, ամմմ» քացակալություններ: Այստեղ շարադրությունը ըստ բնագրի է: Ներկա 302 տեղում այդ խոսքերով երեք երգ կա՝ 47(41), 232(213) և 360(330): Խոսքերը պարագայական են, տվյալ դեպքում՝ սիրային անհաջողության մասին, անեծք ներկայացնող կրկնակով: Կարելի էր սպասել, որ ամբողջական կլինեն, սակայն մուլմիսկ ի մի հավաքած մեկ տնից ավելի չեն, կրկնակն էլ բերի:

*Կալ եմ գցել, կալսել եմ,
Ալ արցըլում դարսել եմ.
Մրտումս (կամ՝ մրտումս) ինքքան խորհուրդ կար,
Էմ քյախթոն ասել եմ:*

Սիրոց համող, չոյն չոլ ապրիս,

Այնուամենայնիվ, մեկ ժողովածուի սահմաններում, այսպիսի մասնավոր բովանդակություն ունեցող միևնույն տեքստով տարբեր վարիերում տարբեր ժամանակ գրառված երեք երգի առկայության փաստն արդեն իսկ հետաքրքրական է: Դրանց մեղեդիները թեև ունեն ինչ-ինչ ընդհանուր գծեր, բայց չափանորմն տարբեր և ինքնուրույն են: Ռիթմական կերտվածքով 1 և 3-րդը միանմամբ պարային են, բայց կառուցվածքով 2-րդը քառակուսի է, իսկ 1-ում քառակուսիությունը կտրված է մի հետաքրքրական եղանակով՝ խոսքերում երկնակային հավելյալ քացակալությունների ներգրավմամբ: 2-րդի ռիթմում մուլմիսկ կան պարային տարբեր (օր. մետրա-

կամ ծանր մասերի պարզ զգացվելը, բայց մեղեդու ելև-ջային զարգացման ընթացքով այդ տարրերը հաղթահարվում են, և կատարվածքն էլ քառիս բուն իմաստով արձակ է:

48(42). *Արտերը վարած տեսա: Բերված խոսքերը, ինչպես մի շարք այլ դեպքերում, լրիվ տուն չեն կազմում: Յնթերս այն քառատողերից է, որ քնուրվյալ մեջ տեղի ունեցած անկարգությունը համադրվում է հերոսուհու դրաման և այս դեպքում տողն ավարտվում է անձեք մերկայացնող կրկնակով: Ահա մի լրացված օրինակ.*

*Արտերը վարած տեսա,
Հերկերը տափած տեսա.
Տղա՛, թափիր մեծնի՛
Զու յարդ տարած տեսա:*

*Չոխ լոլ ապրիս,
Բոկի չխեղմիս:*

ԺԽ/197

Մակայն այս խոսքերը տվյալ դեպքում (տվյալ մեղեդու հետ) սուս մի կատակ կամ ամենաշատը բարեկամաբար առված մի քեթև հանդիմանություն կարտահայտելին:

49(43). *Աղջի, իմն վառեց սերը:* Երկրորդ կեսի խոսքերը գրված չեն, բայց շատ հայտնի են և տարածված.

*Իճերիկ, փունջուկի, այ ծամով աղջիկ,
Կարճերիկ, կտրճերիկ, վա՛շ, համով աղջիկ:*

50(44). *Գացի արտեր, բռնի լոր:* Թվահամարի կողքին ավելացրել է և տառը, տակը գրել՝ «Բարխույարյանն, 44ր»: Նույն տեղում կա նաև հույժ՝ 112 («Առավոտում քարի լուս») և 256 («Առավոտ լոր մտավ արտ») երգերին: Փոխադարձ հղումներ կան և այս 112 ու 256 երգերի մոտ, դրանցից մեկում 44ր-ի համար նշված է «Ժմը՝ Բարխույարյանն», երբեմն երգերը նշված են ոչ թե թվահամարով, այլ տեղավայրով: Կան, վերջապես, «Գացի արտեր, բռնի լոր» երգի Ե-21/3 և 325/42 տարբերակները: Այս բոլորից պարզվում է հետևյալ ընդհանուր պատկերը.

Ե-21/3, «Գացի արտեր, բռնի լոր» երգի հնագույն գրառումն է, պահպանվել է Մ.Եվմայայանի արտագրությամբ (գեներոված է ԵԺ9/122, տե՛ս ծանոթագրությունը): 325/42, «Գացի արտեր, բռնի լոր»: Դարձյալ ի՛նն է, նշված է հայրենիքը՝ Մուշ, բավական մեծ մասխորդ տարբերակներ (կգեներովի հետազոտյում):

302/44ա, «Գացի արտեր, բռնի լոր» - գրառված է Օշականում կամ Օշականցուն:

302/112, «Առավոտում քարի լուս» - Ախալցխա-Ախալքալաքի երգ է:

302/256, «Առավոտ լոր մտավ արտ» - Մատաբարայի երգ է:

Այս համակարգում վերականգնեցինք ու բերեցինք որպես մի բնօրինակ, ցույց տալու համար, թե ինչպես հետևողականորեն Կոմիտասը փնտրել և գրանել է

նույն երգի կամ ինչ-ինչ ընդհանրություններ ունեցող երգերի՝ տարբեր վայրերում կենցաղավարած մուշկները: Դրանցից 44ա, 256 և 112-ը բերված են «Հայ գեղ-ջուկ երաժշտության» աշխատության մեջ («Մերթուրյու մուգիկա», էջ 483-484), որպես եղանակների՝ մեկից մյուսի զարգացումը ցույց տալու օրինակներ (տե՛ս նաև ՀԱՌԱ, էջ 37-38):

ԱԺ1/44-ում, և՛ խոսքերում, և՛ նոտաներում կան ուղղակի վրիպումներ, մասնավորապես քնագրում ոչ թե «լորիկ» (էթև այդպես էլ է երգվում այս երգը), այլ «լորիկ». տակտածներ նշված չեն: Բնագրում նշված են և՛ 3/4-ով, և՛ 6/4-ով տակտածների տեղերը: Նկատի առնելով այսպիսի դեպքերում Կոմիտասի կողմից 6/4-ին տեղ-վող մախապատվությունը, մենք պահպանեցինք այդ տակտաբաժանումը: 325/42-ում չափը գրված է 12/4 (3/4-ամբ տակտերը նշված են կարճ տրոսակներով), վերջին հինչյունի տևողությունը ավելացված, և այդ տակտը դարձված է 15/4:

Բարխ(բրդ.) - գառ:

Չալ - խառտուտիկ, ընդհանրապես՝ սիրուն (ակնարկը գեղեցիկ աղջկա մասին):

Մայ - ինչ, ընտանի կենդանի, ընդհանրապես՝ ապրանք, արժեք:

Կար - ուլ:

51(45). *Դե ֆե ֆիկ:* Բացականչությունների կրկնակ, որ գործածվում է կատակային-գովաբանական քառատողի հետ: Կատարումն սկսվում է կրկնակով: Հիմնական խոսքերից գրված է միայն մեկ տող (նախա-մաքար սուս ի՛նչելու համար ամբողջը): Այդ տողով սկսվող խաղիկները առատ են, օրինակ՝

*Ջաղացիս դուռ տաշած,
Աղլիս գույը մախած,
Մեռնմ կեռ-կեռ ունքերիդ՝
Հենց ա դպամով բաշած:*

ԺԽ/333

Որպես պարերգ (միայնակ կամ զուգապարի) առանձնահատկությունն այն է, որ կրկնակային քառականչությունները հնչում են խոսքային տեքստի ամեն մի տողից առաջ:

403/101-ում նույնը գրված է առանց խոսքի (եվրոպական նոտագրությամբ, «կոմիտասյան» տեղայնությամբ մեջ, մեկ տոմ քարծի, և դրան կից գրված է *թորճյակի ֆուգայում* (պետք է հասկանալ՝ պատասխանող ոչ թե 5-րդ, այլ 4-րդ աստիճանի տեղայնության մեջ) այդ եղանակն օգտագործելու հնարավորության մասին մի դիտողություն:

53(47). *Արարանը քարտ ա:* - «Ռոմանաստիպ» այս երգի ակնառու հատկանիշներից է նրա լայն շունչը, քնահնարներն ծավալվելու միտումը: Հետաքրքրական է 3/4 և 6/4 մետրերի միջև գրառողի կողմից այստեղ դրված տարբերությունը: Երգի առաջին բաժինը կարելի է պատկերացնել և որպես (6 + 9) + (6 + 6), ինչը խոշոր հաշվով նշանակում է՝ (2 + 3) + (2 + 2), այսինքն՝ փոփոխվող,

դիմամիկ մետրական կատյոց (մման օրինակ է մաս հաջորդ երգը)։ Բնագրում մշված է մաս կրկնակային մասի այսպիսի դեպքերի բնորոշ կատուցման սկզբումը՝ «մայխաբան» և «բուն կրկնակ»։ Գրառման մոտ Կոմիտասը մեղ է և մի այլ հետաքրքրական առանձնահատկություն, «եղանակին հաստուկ քարծի մասի» անդրադարձումը հնգյակ ցած։ Խոսքովայինը = էկորնի։ Խառնմատիդ «Ծղրամի ծառի» սկզբի հետո։ Համեմատել արժե մաս «Գամմարան» երգարանից ըստված և եժ-9/136-ում ընդված նույն երգի տարբերակի հետ, որի պարզությունը (ընթ չասենք՝ պարզունակությունը) յուրովի ավելի ընդգծում է այս 302/47-ի լիարժեքությունը։ Աժ-1-ում երգը վճռականորեն պղծատված է՝ մեկ տակ-տը և 1-ին մախադատության կրկնությունը դուրս են բողմված։ Խոսքերի հաջորդ ամենատարածված երկտողն է՝

Տարին տասներեղ տամիս

Մեղ բային (ըստըն աղոցը, աղջիկ տղին) կարտա ա:

54(48). *Մաղկեվանքա ձորեն եմ:* Նույնը՝ 325/140, որտեղ չափը չի փոխվում, և եղանակն ավարտվում է կիսատ։ 2/4 տակտով, երկտող տան համար լրացվելով ի հաշիվ սկզբնական կիսատակտի։ Տե՛ն մաս մախոդ երգի ծանոթագրությունը։

55(49). *Աղվես գմաց մտավ քաղաց:* Նույնը կա 325/166-ում անմշան տարբերությամբ՝ 2-րդ և 8-րդ տակտերի վերջին ծ-ի տեղում՝ *Բ* (ԱՄԽ/55-ում 6 երկտողով դրված է որպես ժողովրդի մեջ գոյություն ունեցող ամբողջական երգ։

56(50). *Ուն կերևա, ձուն կերևա:* Լայնորեն հայտնի «Ամպել ա՛» ձուն չի գալիս՝ («Շողեր քան») երգի (302/16) կրկնակի մի տարբերակն է, որ գոյատևում է մաս որպես ինքնուրույն երգ՝ շնորհիվ երկու մախադատությունների տարբեր վերջավորությունների։ Փոքրիկ-ինչ ավելի պարզ, բայց առատ զարդեհյուններով տարբերակ կա 325/93-ում։

57(51). *Մաղիկ Մաղկեվանս ես:* Յուրահետևալ ծայրնակարգային-տոնայնական փոփոխականությունը (երկու հիմնամեջում, 1-ին մախադատության համար՝ *բ*, 2-ի համար՝ *գ*) այս երգը դարձնում է շարունակ կրկնվող, կարելի է ավարտել և՛ 1-ին, և՛ 2-րդ մախադատությամբ։ Նշելի է մաս անհամաչափ շարահյուսությունը (3/4 միա-վորներով՝ 3 + 6)։ Նաև այն դեպքերից է, երբ գրառողը

խոսքերի մեկ տողը (երաժշտական մեկ տոմը) գրելուց հետո կարիք է զգացել գրանցելու քառատող խաղիկն արժեքությամբ, որ հետևյալն է՝

Մաղիկ, Մաղկեվանս՝ ես,

Իսկը երևանս՝ ես.

Տարին մեկ հետ ես ցալի,

Գիտես մութարխանս՝ ես:

Գրեթե նույն խոսքերով այլ երգ է 302/74(67)-ը։

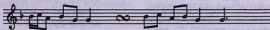
58(52). *Ջաղացս մանիկ-մանի:* Աժ-1-ում խոսքերն ու վերնագիրը սխալմամբ գրված են «Ջաղա ես մանի մանի»։ Ամենայն հավանականությամբ տղայի և աղջկա զուգբեր է՝ մեկ տան սահմաններում դասական *a-b-c-b* երկմաս երգային ձևով։ Աժ-1-ի ծանոթագրության մեջ մաս սկզբից 1/4 շուն է մախատեղված, որպեսզի ամբողջությունը անընդմեջ 3/4 չափ ստանա (2-րդ մախատության մեջ փոխադրողն արդեն մոտաներից մեկը 1/4-ով ավելացրել է՝ քննադի մի պատահական կետ ըմբռնելով որպես տևողության մշան)։ Այս բոլորը համոզիչ չէ։ Բնագիրը (բացի հիշյալ չարաբաստիկ կետից) միանգամայն մաքուր և որոշակի է գրված։ Եղանակի շարահյուսությունն անհամաչափ է, և մտքը խառն՝ երկու մախադատություններում միանման 5 + 6 + 6 + 9, և այդ դիմամիկ կատուցվածքը եղանակի ամենագրավիչ կողմն է։

59(53). Խոսք և տակտագծերը գրված չեն։ Աժ-1/53-ում բերված է մամր վրիպումներով։

60(54). *Ռոքոտ էր, կոքոտ էր:* Գրեթե նույնությամբ կա 325/21-ում, որտեղ հետաքրքրական ձևով 1-ին մախադատությունը կրկնվում է ամբողջությամբ, իսկ 2-րդից կրկնվում է միայն առաջին կեսը, և այդպիսով վերջին ֆրագը հնչում է որպես ամբողջի հերակազություն։

61(55). *Ամպել ա ամպի տակին:* Աժ-1-ում 2-րդ մախադատության մեջ փոփոխություններ են արված, այստեղ՝ ըստ քննադրի է։ Մոտիվի տարբերակային զարգացումը, որ հայ գեղեկական մեղեդիականերումս հիմնական միջոցներից է, այստեղ կիրառված է մաս ռիթմական «անծառու մով»՝

5.

Խոսքերը տարածվածներից են, ահա լրիվ քառատողի մի օրինակ՝

Ամպել է ամպի տակին,

Մունկը ծնկան տակին.

Ես թեզ ինչ տեղ սիրեցի,

Խնձորի ծառի տակին:

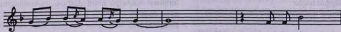
ԺԽ/427

62(56). *Ես թեզ տեսա:* Ծղրուն-եղանակավոր մեղեդին հոսում է ռիթմական և մետրական անպարբերականությամբ հիման վրա, և դա ձևի կազմավորման գլխավոր գործոնն է այստեղ։ Այս առումով իսկ կարելի համաձայնել Աժ-1-ում կադանսներում մախավերջին հնչյունների տևողության ավելացմանը, ոչ էլ Մ.Մեկիբյանի դիտողությանը, թե 1-ին մախադատության 1-ին ավարտին

պետք է ավելացնել 2/4 պատգա: Ճիշտ է, 325/38 տարբերակում (շարժման միավորը 1/8) փորձ է արված ողջ մեղեդին տեղավորել կանոնավոր չորս 15/8 տակտում, սակայն, օրինակ, հենց 1-ին տակտում տեղի ունի մեղեդին խառն թաժանում՝ 3 + 2 + 4 + 3 + 3: Մեղեդին ճշմարտվոր է մաս եղևճի գրեթե խառնային արտահայտությամբ: Նման օրինակները, ամշուշու, հայ գեղջուկ երգերում քիչ չեն:

63(57). *Ոսկի մատմոր մատմորիս*: Աժ-1-ում Ս.Մելիքյանի ծանոթագրությունը՝ «Ի՞նչ մոտ միայն վերնագիրն է, դմում եմ ըստ Արեղյանի վարիանտի: Չափը 2/4»: Արեղյանի մոտ պահպանված տարբերակը զբված է ՀՄԽ 1/18-

6.

64(58). *Մեկ օր մեք ժողովանք գացինք*: Այս, ըստ Աժ-1-ի՝ «Տա լառ» գյուղացի մեկ է հասել երեք համաման տարբերակներով՝ մաս ԱԵ-93բ (Եժ9/101) և 313/27 (կգետեղվի «Արևմտահայ երգեր»-ում): 302/58-ում 4-րդ տակտի 2-րդ կա-մ նախապես եղել է սոլ: Վերջավորությունը Կոմիտասի ձեռքով մատիտով ուղղված է այնպես, ինչպես շարադրել ենք: Տե՛ս Եժ9/101 ծանոթագրությունը:

65(59). *Նամայ, մանայ, փափառի*: Աժ-1-ում զբված է հիշողությամբ, զույգ չափը կննդի փոխած: Տե՛ս մաս 29(26)-ի ծանոթագրությունը:

66(60). *Ես ելա գնացի*: Մեկ է հասել մաս ԱԵ-93-ում՝ ո՛չ զուգի երգարանը, ո՛չ էլ Կոմիտասի, այլ մի ուրիշ ձեռքով համեմատադար ուշ զբված մի տարբերակ, որը սրամիջ սկզբունքային զանազանություն չունի: Ազատ, անկաշկանդ մետաղ-ափքմով կատարված այս մանշում Կոմիտասի ճշած «տակտագծերը» միայն կրկներգում են և քաժանում են սոսկ մեղեդու շարահյուսական միավորները միայնակից: Աժ-1-ում Ս.Մելիքյանի տեղեկությունն այն մասին, որ «եղանակը մշակել է որպես մեմերոգ դաշմանություն» (Էջ 80), իրականությանը չի համապատասխանում, հավանաբար մա շփոթել է «Ես սարեն կուզայի» երգի հետ, որին այս եղանակը նման է:

67 և 68(61ա և բ). *Ուռի ես, կորանալ մի*: Մոդուս-եղանակավոր այս երգի երկու քննագրերում էլ մեղեդիական հատվածների կրկնությունները, ինչպես և խոսքային տողերի հաջորդականությունը, որոշված չեն, թողել ենք այնպես, ինչպես կան: Աժ-1-ում հարցը լուծված է «հեշտությամբ»՝ եղանակի կրկնություն պահանջող խառնեղ զույգ են թողնված: Ի դեպ, կրկներգի խառնեղ 2-րդ և 3-րդ տողերը միմյանց «խանգարում» են, ամեն մեկը երգին մի այլ մասնավոր թվանդականություն է հաղորդում: «Կորանալ»-ը (սովորական «կոնանալ»-ի փոխարեն) Կոմիտասի ուղղումն է:

69(62). *Որդին ասաց*: Անկախ խոսքերից, եղանակը

ում զետեղված խոսքային տեքստով, սկսվում է «Պարտեզ ունիմ» դրսևոտ ա» խաղիկով, որին հաջորդում են 302/57-ի երկու քառատողերը, եղանակը, որ զետեղված է մաս այստեղ (421), ավելի կոշ է: Միմյանք մերկա 302/57-ը, մասնավոր իր առանձին դարձվածքների տարբերակ-զրառումներով, սոսկ «աշխատանքային» օրինակ է: Եղանակի կատարվածքից միանգամայն պարզ է, որ այս դեպքում դրա զույգամետր ըմբացը պետք է չխախտվի, ուստի կադանաների մեկ ամբողջ ծայրամիջերը պետք է համարել պարզապես պայմանական ճշում: 325/94 տարբերակում այդ «խնդիրը լուծված է» հետևյալ կերպ.

համդարտ, քերես կանացի շուրջպարի է: Բնական մետրը 6/4 է, ավարտական տակտերում վերջին հինյունը ձրվում է, և տակտը դառնում է 9/4: Նույն եղանակը (մեղեդիական մանրամասների որոշ զանազանությամբ) այդպես է զբված մաս 325/14-ում: Ըստ Կոմիտասի՝ 3-ի և 6-ի խնդիրն է, և խառն հաշվով այստեղ ևս չափն է՝ 2 + 2 + 3, 2 + 2 + 3: Գրությունն մյուս, պակաս հարմար ձևերն են՝ կամ մետրը դիտել որպես 3/4 (այդպես է Եժ9/93 զետեղված հնագույն ՀԵ-135 գրառումը), կամ, 6/4-ի դեպքում, եղանակն սկսել կիսատակտով: Տե՛ս մաս Եժ9/93 ծանոթագրությունը:

70(63). *Հով այլումինք քնել ա*: Աժ-1-ում հրապարակվել է «Լարսա քերել քնել ա» խոսքերով ու վերնագրով: Խոսքային տեքստի և եղանակի տոմարական դիրքի կապակցությամբ տե՛ս Եժ10/211 ծանոթագրությունը: Մեղեդիական փոքր զանազանություններով տարբերակներ են՝ 325/44, 411/11 և 631/3 (վերջին երկուսը՝ Եժ10/211ա և բ): Ժողովրդական խաղիկներում այստեղ քերված երկտողի շարունակությունն է՝

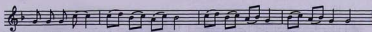
*Վարդաբուր կարաց կում,
Իմացալ թե քրտմել ա:*

71(64). *Մարերի սինն ի՞նչ ա*: Ժողովրդական լրիվ խաղիկն է՝

*Մարերի սինն ի՞նչ ա,
Կարն ու բրինձն ի՞նչ ա,
Ես սիրել եմ՝ ես կստնմե,
Խոսք ու գրիցն ի՞նչ ա:*

Կոմիտասի ճշած տակտագծերը հին ընդհանուր-դասական ավանդություն են՝ հավասարաոտ տակտերի քաժանում անկախ եղանակի շարահյուսական լուրջությունից: Իր իսկ սկզբունքով (ըր տրոսակները պետք է ցույց տան տաղաչափական միություն և ոտք) այդ հալիկը, քայց արիտոգային տիպի մեղեդին, որի արտահայտությունն գլխավոր գործունե հենց «տաղաչափություն» է, պետք կլինեի պատկերել առնվազն այսպես՝

7.

Աս-րե-րի սին - ծըն ինչ ա, յա՛ր, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե, Լե:

և պարզ երևան կգար տաղաչափական տարրերի տեսականության դիմամիկ ամենակատարությունը՝ 3+5+4+6 քառորդ, որ մեղեդին դարձնում է ծորուն-եղանակավոր, շաբունակական:

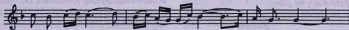
72(65). Մերն ի՛նչ ա: Աժ1-ում այս երգը չկա: «Դի-

տողությունների» քաժնում գրված է, քե «Այս համարը գոյություն չունի», և դա իրավացի չէ: Հետաքրքրական է այս եղանակի սերտ խնամությունը «պարագայական» «ես Կոստան եմ քայագեղցի» երգի եղանակի հետ, որտեղ հեռուի սիրտ կրողը նույնպես Դիգյարն է (ստորև այդ երգը 325/97-ից)։

8.

ես Կոս - տոն եմ քա-յա - զեղ - ցի, Լի-գյար քան,

ոչ քա - բով Իզ - դիր զը - նա - ցի, Լի-գյար քան,

վի-րա - վոր եմ, վի - րա - վոր եմ, Լի-գյար քան:

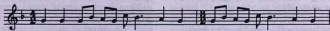
Ջուզադիպություններն, անշուշտ, պատահական են, քայց, չնայած դրան, Կոմիտասի «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» աշխատության օրինակով, ուր հայ գեղջկական եղանակները դիտվում են որպես ազգային ժողովրդա-երաժշտական ժառանգության ինքնուրույն, քայց միմյանց հետ կապված միավորներ, որոնցից մեկը մյուսի այս կամ այն կերպ զարգացումն է, այս գույզ եղանակներից 302/65-ը կարելի էլիներ դիտել որպես 325/97-ի զարգացում՝ դրա երկրորդային տարրերից ձեռքբաղառում, ընդհանրացում, օրյելիտիվացում:

73(66). Կարավն ա կայմեյ քարիմ: Տեղիային օժանդակ հենակետ ունեցող միմուր ծայրակարգի առավել արտահայտչական մարմնավորումներից մեկը: Աժ1 «Դիտողություններ»-ում անառարկելի նշված է՝ «Միմյեյ վերջ 4/4», ինչը, քվում է մեզ, նշանակում է ամբողջ եղանակը սոսկ արհեստականորեն, «առանց մնացորդի»

միանման չափի տակտերում մի կերպ տեղավորել, և ընդունելի չէ: Կոմիտասը ևս 4/4-ով սկսել է տակտավորել, քայց կիսատ է բողբ: Հավասարաչափ տակտավորում այնուամենայնիվ կիրառված է 325/185 տարբերակում, որը մերկա 302/66-ից մեղեդիական փոքր զանազանությամբ պակաս հետաքրքրական է, և աղբյուրի տակտավորման համար անհրաժեշտ է դարձել սկզբից ավելացնել 2/4 պատուհա: Ինչպես շատ այլ երգերում, այստեղ ևս մետրական ոչ պարբերականությունը արտահայտչական «դրական» մեծ դեր է կատարում: Առանց պատուհա ավելացնելու տակտավորման հնարավոր ձևերից մեկն է՝ 4/2, 3/2, 2/2, 3/2:

Եղանակի արտահայտչականության մեջ նույնցան և ավելի մեծ դեր կատարող երկու հատկանիշ ևս. միևնույն հնչյունի (տվյալ դեպքում կարևոր հնչյունի՝ ծայրակարգի օժանդակ հենակետի) հաճախ գալով մետրական տարբեր պայմաններում՝

9.

և հիմնական երկու մոտիվներից մեկի շարունակ «կար-

ճացող» տարրերակումը և մյուսի «համառ» կրկնումը՝

10.

առաջ են քերում զգացմունքի արտահայտման շարունակականություն և յուրատեսակ «արագացում»։ Միջմասնային «Կարապի ռոք»-երի պահպանված երկտողին մոտ ժամանակների գյուղական երգերում սովորաբար հավելվել են դրա հետ ամփոփական կապ չունեցող խոսքեր, ինչպես, օրինակ՝

*Կարավմ իբրե վրո քարին,
Կտուցմ ա լիքը արին.
Աղուխով վարդ են քաղել.
Տարեր իմ սիրած յարին։*

ԺԽ/449

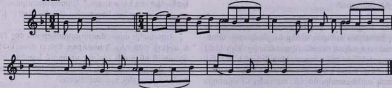
74(67). *Օյ յա՛ր, ծաղիկ Շաղկեվանա ես։* Ս.Մելիքյանի արտագրելուց հետո մեղեդիում մատիտով քեթև լրացումներ են արված։ Մեղեդական տարրերակը կա 325/167-ում, որտեղ խոսքն էլ քառատող է, ամեն տողի սկզբում «Օ յա՛ր» քաջակամություն։

*Շաղիկ Շաղկեվանա՛ ես,
Ապրոջ Երևանա՛ ես,
Տարերնք մի հետ կգաս՝
Կարծես մութարխամա՛ ես։*

Տե՛ս մաս 302/57(51)-ը։

75(68). *Թալանմ եկա՛վ։* Տե՛ս ԵԺ9/99 և 100 ծանոթագրությունները։

11ա.

ընդ որում եղանակի հատկությունն այսպիսի պատկերման դեպքում ևս տեղի ունի։

80(73) *Չուքի հոռովել։* Բմազում խոսքեր չկան։

81(74ա). Մայլի հոռովել՝ *Հո, Հո, ել, հոլ ել, և* 82(74բ)։ Մայլի, կալի, խոսքն կրելու՝ *Հոլ արա գմանը։ «Հոլ ել»* և «Հոլ արա» քաջականությունները բնագրում, մի երկու ամուլադրության դեպքերից քաջի, այդպես առանձին,

76(69). *Ղաշանց էր. Արագի խոր արեքը։* Տե՛ս ԵԺ9/96 և ԵԺ 10/220 և ծանոթագրությունները։

77(70). Կեցցե Հայոց հավատը։ Խոսքերը քերի են՝ կրկնակային մասի մեկ տողը միայն։

78(71). *Մար, սար, սարի աղջիկ զալըմ ես։* ԱԺ 1/71-ում խոսքերից բերված է միայն 1-ին տողը և գրված է «Շարունակությունը պակասում է»։ Իրականում 2-րդ տողը պարզապես դժվարընթեռնելի է, իսկ քառյակը լրիվ վիճակում հետևյալն է՝

*Մարի աղջիկ, զալըմ ես,
Մազերդ աղայում ես,
Խումբիկ-մումբիկ մի՛ ամի,
Ի՞նձ առնելու կամ ունեւ։*

79(72). *Սուրբ Կարապետ, քո վանքը։* ԱԺ 1-ի ծանոթագրությունն է՝ «Գրել են հիշողությամբ» (էջ 90), և բերված մուտային տեքստը իր դիրմով ու մետրական կազմակերպությամբ բնագրից բաժանողն հետո է։ Տե՛ս ԵԺ 9/110 և դրա ծանոթագրությունը։ Ֆրազների տարանջատում, այնուամենայնիվ, այտուղ ևս կա և պարզ երևան է զալին եղանակի ներքին, հիմնական կառույցում, եթե այն պատկերացմանը այսպես՝

որպես երկուական բառ են գրված։ Այդ արտահայտությունները տրամաբանորեն պետք է վերաբերեն միայն կալի երգին (խոսքը պատկերվում մասին է), գործնականում, սակայն, չի քաջատվի դրանց ավելի լայն գործածությունը ևս։ ԱԺ 1-ում այս խոսքային տեքստերում կան պիսալ ըմբռնությունից զոչացած աղավաղումներ, մասնավորապես բնագրում «ապիգ» և «Տելո» քառերը չկան։ Մեկ երգից մյուսին անցնելիս բնագրում գրված է՝ «կամ»։ Երկրորդ հոռովելում Կոմիտասը խոսափել է տակալագծեր ընկելուց, կա-

ռուցվածքները միմյանցից գաղտուկ կարգ գծիկները խմբագիրն է նշանակել՝ ըմբռնողով դյուրացնելու նպատակով:

83, 84, 85(75ա, ր. 76). *Օրխի տակեն ըրտ գնաց:*
«Բայա գլային» (запа келет) քառացի նշանակում է փոքրիկ, մանկամարդ հարս, իսկ ֆուլկլորում համոզիպող ա-
նորոնական իմաստով պարզապես՝ դուրեկան, գեղեցիկ
հարս կամ հարսնացու: Ի դեպ, ք.76 տարբերակում այդ
քառերի վերևում Կոմիտասի ձեռքով մատիտով գրված
է՝ «Օ սիրուն, սիրուն հարս» և «Սիրուն յարս»:
Մեղեդու համաձայն քառը անիմաստ վանկերով
կեսկիսելը՝

Հո րա -

Հո րալա գլային,

- յա գլային:

որ տարբեր ժողովուրդների երաժշտական ֆուլկլորում
տարածված երևույթ է, հայկականում քացառիկ է (տես
նաև 88(79)-ը):

ԱՄԻ-ում 75ա-ի ծայրակարգը անհիմն փոխված է:

86(77). *Էճեկո յարս:* Կատակային այս երգում
Էճեկո = Աճիկո, Ամաիտո կնոջ անուն է: Ուր ես էթալի =
ուր ես գնում, որ համապատասխան է անգլերեն
նշ քե Where do you go, այլ
Where are you going ձևին:
«Ճախտոնի»-ն հավանաբար ակնարկ է յարջ այս-
տեղ-այնտեղ գնալու տվորության մասին:

88(79). *Ես մի պոմուր հոտաղ եմ:* Իսպանացիներն - իս-
պանացի իմաստով:

89(80). *Ըռեհամ եմ՝ քար չունիմ.* Քերենք «Չունիմ»
վերջավորությանը (գանգատի բնույթ կրող) առաջին
տողով բազմաթիվ խաղիկներին մի երկու մնուշ.

Ռահամ եմ՝ տերն չունիմ,

Շատ աղիկ եմ՝ յար չունիմ,

Ընկեր եմ ծովոց օրթամ,

Մամկուն եմ, խաբար չունիմ:

Ըռահամ եմ՝ տալ չունիմ,

Պրզտրդիկ եմ՝ մար չունիմ,

Յարջ ձեռացս առիմ,

Ջեռել եմ, խաբար չունիմ:

ԺԽ/379

Այս երգում «Էմբիմար յարջ» կրկնակային կցումից
երևում է, որ խաղիկը ներկայացվել է համեմատաբար
նոր ժամանակների ժողովրդական խմբագրությամբ,
երբ Հայաստանում ինժեներական կառուցվածքներ,
դրանց քվում մաս երկարադրի կառուցող մասնագետներ
երևացին:

91(82). *Հոյ, հոյ, Եղստ քամ:* Խոսքերի մանրագիր
վերջավորությունը լրիվ չի կարդացում: Միվում է, քե
«մըստեկ» և «նկեկ» քառերի հետ մեղեդիում ամուլադ-
րության վրիպումներ են, պետք է լինի 1/8 և 1/4: Հետաքրք-

րական է կենսատաակու և գույատաակու ֆրագմենի հավաղ-
րումը:

92(83). *Խմուս գեղի մեջտեղը:* ԱՄԻ-ում նուսաներն ու
խոսքերը ներկայացված են դող աղավաղումով: «Շեխիս
Սաֆու» անուն, որ դրված է մաս վերնագրում, Կոմիտասի
գրառման մեջ չկա: Մեխլեամն այդ կարող էր վերցրած լի-
նել, օրինակ, Ա.Մխիթարյանի «Մաղեր և տաղեր»-ից (Ա-
լեքսանդրոպոլ, 1900) կամ Ա.Դեմուրյանի «Ջմար»-ից (Պե-
տերբուրգ, 1907), ուր «Խմուս գեղի մեջտեղը» երգի խոսքե-
րը տպագրված են այդ վերնագրով:

Նույն «Ջմար»-ում և դեռ Ա. Բրուտյանի «Ուսմակ-
կան մրմունջներ»-ում (Ալեքսանդրոպոլ, 1895) ու այլ ժո-
ղովածունքներում գետնոված «Ջալանն եկավ» երգում կա
նաև Սոֆա անուն (ժողովիմ չեխ Սոֆու գլուխ), քայց
այս երգերում խոսքը Շատաթի գավառի Կանթ գյուղի
մասին է: Այլապես Սաֆու և Սոֆա - արդյու ժողովուրդ-
կան «առաջիններեցում» չէ՝, որ հաճախ տեղի է ունենում
նույնիսկ մեկ ամբողջության մեջ: Անկախ երգերում հի-
շատակալիդ այդ անուններից (նույնիսկ՝ Խմուս տեղա-
նումից), որոնք կարող են և փոփոխված լինել, «Խմուս
գեղի մեջտեղը» երգի խոսքային բովանդակությամբ, ի
դեպ՝ նաև մեղեդիական կազմի վավերականությամբ
ամփոփելի է: Որպես ժանրային առումով քացառիկ
կարևոր մուշը նույն երգը գետնով ենք նաև ԵԺ10/120-
ում (տես նաև դրա ծանոթագրությունը):

93(84). *Իճմն մի նեղեմա:* Կոմիտասի բնագրերում
այս երգը (որ ԱՄԻ-ում վերնագրված է «Դե քեկ, Յու-
ղարեր») հայտնի է երկու տարբեր խոսքերով. այս
302/84-ը «Իճմն մի նեղեմա, իմ խոգու մազս» և «Կամն,
կուռն, կամն» խոսքերով, որ մեզ հայտնի են առայժմ
միայն մեծերգային մշակումից (ԵԺ1/50 և 172): Կոմիտա-
սը ժողովրդական մի երգի խոսքերը մի այլ երգի խոսքե-
րով փոխելը չէր ընդունում: Այլ է հարցը, երբ որևէ երգի
սկզբնական (իմնական) խոսքերին հաստիկ ընտրու-
յամբ հավելում էր նոր տներ, որ կիրառված է ՀՄԽ-ում և
մշակումներում: Հայտնի են, սակայն, դեպքեր, երբ նույն
երգը (եղանակը) ժողովրդի մեջ տարբեր վայրերում և տար-
բեր ժամանակ մա հայտնաբերել է տարբեր խոսքերով և
նոր գանգով տարբերակն իր նոր խոսքերով և գրի է ա-
նել: Չնայած դրան, այս երգի «իսկական» խոսքերի հար-
ցը առայժմ մենք բողոմում ենք առանց վերջնական պա-
տասխանի: Նշենք միայն, որ երգի բովանդակային և ե-
րաժշտական արտահայտչական բարձր հատկամիջերն
ավելի մեծ հզորությամբ գործում են «Կամն, կուռն, կամ-
ն» խոսքերի հետ:

ԱՄԻ-ում «յուղարեր» և «ղուսարեր» քառերն իզուր են
մեծատառով գրված: Երգի բուն կառուցվածքից ելնելով,
կարելի է հաստատել, որ կրկնեղից 4-րդ տակտը («Դե,
քեկ») 1-ի մնամ պետք է կրկնվի, և այդ կրկնության բա-
ցակալությամբ գրառողի վրիպումն է:

94(85). *Արև քոլովով եկավ:* ԱՄԻ-ում և մշակման մեջ
վերնագրված է «Ժ» չիմարի յարջը: Մշակումները՝ ԵԺ
2/15, 222, 223, էԺ5/63, 100:

95(86). *Երևան քաղ հմ արեք*: ԱժԻ-ում վերնագրված է՝ «Հիմար, լինար արքերս»: Փոքր զանազանություններով կա մահ 325/216 և 645/31-ում, իսկ մուս խոսքերով սկսվող (քայքայ ալ կրկնակով) 304/46 և 304/49-ը այլ երգեր են: Մշակումները՝ ԵԺ3/76 և 195:

96(87). *Մուղնվա բուրբ սասն ա*: ԱժԻ-ում վերնագրված է «Թունջիմար Եաթ»:

97(88). *Մարի գլխին պաղ աղբյուր*: Անփոփոխ կրկնվող և եղանակի լարվածություններն անընդհատ պահող ելեզային կատարվածքի քննող օրինակ է, եթե երգը (կամ պարը) մեքենայորեն չընդհատվի, եղանակն անշուշտ *g* հիմնահնչյունով կապարտվի: ԱժԻ-ում վերնագրվում է՝ «Ալջի, աթի ինձ մի՛ վառի»:

98(89). *Աղբրի գլուխ մարմար քաղ*: ԱժԻ-ում վերնագրվում է կրկնակային քաժմի վերջին խոսքերով՝ «Փնձ մի բռնի մին ու մար»:

99(90). *Լեծցե՛ք, պարտմե՛ք*: ԱժԻ-ում տպագրված է «Առնելու նպատակ ունե՛ք» վերնագրով: Խոսքերը քաղաքային-ժողովրդական կամ աշուղական են, իսկ եղանակը գեղեցկական երգի օրինաչափություններից չի հեռանում (մեմա օրինակներ էին ԵԺ9/113 և ԵԺ10/189): Եղանակը զոչացմող շարահյուսական միավորների տեսականությանն առումով համադրությունը երևան է քերում խիտ առհասնաչափությամ մի պատկեր (նկատի ունենք մահ դրանց ներքին կատարվածքի առհասնաչափությունները)՝

ա. 9	քառորդ՝	3 + 3 + 3,
բ. 7	..	3 + 3 + 1,
գ. 8	..	3 + 2 + 3,
դ. 12	..	3 + 3 + 6,

որը, սակայն, կազմավորվում է որպես մի կուտ ամբողջություն: Հայ գեղեցկական երգի մեղեդիակերտման վարպետության հատկանիշներից այստեղ դրսևորվում է մահ միավորներն ալարատող հենյույնների լծողման (անկայուն կվարտայի լուծման) մի եղանակ, որ ավանդական է՝

b

f $\frac{f}{g}$ (T)

Վերջապես, եական է մահ ելեզային միևնույն դարձվածքը մտրական տարբեր դիրքերում օգտագործելը:

100(91). *Մի գնա, մի գնա*: ԱժԻ-ում՝ «Լա՛յ գիտի բյուրյույա»: Նույն եղանակով կա 720/10բ-10 գրառումը (տարբերակ), որ ունի ազգային-ազատագրական բովանդակությամբ խոսքեր: Այստեղ Կոմիտասը մակնագրել է՝ «Աշուղի, ժողովրդականացած»:

101(92). *Տասն ավոյր ծանապարե*: Աշուղական պատմողական ռոմով է, փոփոխական մտքով: Վերջում գրառողի ծանոթագրությունը՝ «Հիվանդ տղայի երգ Փամբակում»: Միջին և վերջին կաղանկային հնչյունների տևո-

ղությունները բնագրում ավելացված են, անկախ դրանից, ԱժԻ մոտային տեքստում կամ մամր վրիպումներ:

102(93). *Հոգիս մարմին համդիպեցին*: Տե՛ս ԵԺ10-ում վիպական-առասպելաբանական երգերի մասին նախաբանում ասվածը և, ք. 94 «Երգին մարմին եղան եղբար» երգի ծանոթագրությունը: Մեղեդին աշուղական-պատմողական ռոմով, քայքայ պարբերական, չափավորված մտքով է, մահ հեռու չէ գյուղական երգի ելեզային կարգից:

103(94). *Փոք ու կնիպք բոտ բռնեց*: Աշուղական-պատմողական երգ է գյուղական ելեզային սարքով: ԱժԻ մոտաներում կա մամր վրիպում:

104, 105, 106 (95ա, ք. գ). *Աղբի մազերով*: Ըստ խոսքերի՝ անցյալ դարավերջից մինչև ներկա դարի կեսերը և դեռ ավելին հայ քաղաքային միջավայրում լայնորեն տարածված քնարական երգ է: Այստեղ գրառված եղանակը տարբերվում է ժամանակին տարածված, տիպիկ քաղաքային-ժողովրդական «ռոմանտականերով» երգի եղանակից գյուղական ժողովրդական երաժշտությամբ իր մոտիվությամբ: Չի կարելի մահ չընչ այս եղանակի խիտ հարուստ պատկերները ավանդական հարսանեկան «Մեր քաղվորն էր խաչ» երգի մի տարբերակին (631/280, ԵԺ10/39): Ա, Բ, Գ նշումները Կոմիտասին են: Բ տարբերակը, որ ԱժԻ-ում բերվում է որպես 1-ին տարբերակ, սկզբնական է եղել: Գ տարբերակը, որ բերված չէ, բնագրում գրված է առանձին, ցածից: Ա և Գ տարբերակները բերված են «Հայ գեղեցկի երաժշտություն» աշխատության մեջ որպես ժողովրդի մեջ եղանակի մասնակի փոփոխման օրինակ (ՄՄ/487-88, ՀևՈւս/43):

108(97). *Նետուրը գնաց Մարգարի գեղը*: Տե՛ս մահ 302/365(335), մուսնակն Կողբում գրառված այլ, ավելի երգեցիկ (քան պարային) տարբերակ: Այն դեպքերից է, երբ Կոմիտասը մուսն տեղում «ստուգում» էր իր վաղուց գրառած երգը և պարզաբանում դրա կրած փոփոխությունները:

110(99). *Ցար ցան*: Անեծք-երգերի մասին տե՛ս ԵԺ10/187-188 երգերը և ծանոթագրությունը: Երգչավարձային մշակումը՝ ԵԺ3/125:

111(100). *Բարբոտ ծաղ քար կուտա՜*: ԱժԻ-ում 2-րդ ֆրագի ոխքն սխալ է գրված:

112(101). *Մայրիկին յազմա բերին*: Կատակերգ, տե՛ս մահ ԵԺ10/196: ԱժԻ-ում գեղեցկված խոսքերում և նույններում մամր վրիպումներ կան: 368/2-ում գրված են 4 տուն խոսքեր՝ որպես ամբողջական երգ: Կա մահ՝ ՀՄՆ2/50, 51:

113(102). *Ղարսա բերդը բլր է*: Տե՛ս ԵԺ9/41 և ծանոթագրությունը: Վերջին աղբ բնագրում ավելացված է:

114(103). *Քյուլյույալ եմ: Բնագրի վերջում պարզորոշ վրիպում կա, ԱժԺ-ում յուրաքանչյուր ուղղված է: Այստեղ, ցվա-գազայն միջամտությամբ, վերջին երկու հնչյունն տեղա-թյունը կրկնապատկեցինք (սանուշադրությամբ մույնստիպ վրիպումներ էլի հանդիպել են կրմիտասյան գրառումնե-րում): Նախավերջին մեկ կամ երկու բառը (երկու կամ երեք վանկ) ամրոքեցինք:*

115(104). *Հողայլոջ քան: Կոմիտասի գրառումներում երկու ձևով է գրված՝ Հողայլոջ և Հո. դալլո, ինչպես և հան-գավորվող քաջակամությունը՝ դալլալո և դալլալ, լո (հան-դիպում է նաև տ տառը ք-ի տեղում՝ Հո, տալլո և հո, տե-լո): Նկատի ունենալով «Հողայլ յար քան» արտահայտու-թյունը, «հողայլ»-ը երբեմն դիտվել է որպես «հոտաղ»-ի տա-նադարձության արդյունք: Կան տարբեր վայրերում և տարբեր ժամանակ իրականացված մի շարք հոգրվածքում՝ 318/5(ԵԺ9/10), այս 302/104, 325/234, 325/52 և այլն: Այն դեպքում, երբ 325/52-ում վերին զո-թա հորիզոնում սկս-վելով՝ մեղիդին անցնում է ստորին աջ-ջա հորիզոնը և աղարտվում աջ հիմնահենչյունով, ներկա 302/104-ը ահա-մանադարձվում է միայն ներքևի հորիզոնում: Կենցաղում այդ տարբերակները զույգացում են որպես մեկը մյուսի շա-րունակություն կամ զարգացում: Տե՛ս նաև 302/371, ուր կա մի երրորդ տարբերակ՝ ևս, խմբական մշակման մեջ (ԵԺ3/82, «Սեր բաղումը մոռի ծառ») երբեք էլ օգտագործ-ված են:*

116, 117 (105ա, բ). *Շաղկապանքում ձուն կուգա:* Բ տարբերակը ղժվարեթեմեի գրված է տողերի արան-քում, տեղակայվող մշված չէ: Հետաքրքրական է մույն մե-ղեղու սակավադեպ ձայնակարգային տարբերակումը՝ մի դեպքում կվարտային, մյուս դեպքում կվիմտային օ-ժանդակ հենակետով միմյուր:

118(106). *Յար, յար: Այ տղա զնա կայը տես:* ԱժԺ-ում կույնում է «Ջոնթիկի հովը քնել նա»: Հիմնական քա-նատողը բազմաթիվ տարբերակներում կա ԺԽ/490-91-ում: Այստեղ ընթված երկտողի շարունակությունը է՝

*Իմ մեր քեզ աղջիկ չի տա,
Գնա գլխիդ մարդ տես:*

Միանգամայն ինքնատիպ շարահյուսական կառուց-վածք ունեցող այս պարերից՝ 1+2, 1+2, 1+5, 12 տակ-տեղ ուրը կրկնակն են, որոնք «պատում են» քանատող տեքստի կեն միայն: Ուրեմն ամբողջության դեպքում՝ 8 տակից հինգական, 16 տակից կրկնակ, և կրկնակն իր սեփական զարգացումն ունի: Ըստ Լույսյան, մեներգողը (իննջ ինքն էլ հանկարծաբանորեն երգը հորինողը) գայ-թակզում է երգող-պարող խմբին, փորձում է ցրա համ-բերություններ: Սակայն, հանգիս և իմաստի երկարածագված սպասումն ու վայելքն էլ, ըստ երևույթին, գեղարվեստա-կան մի առանձին քավականություն է:

119(107). *Հատախում դում փուշով աղջիկ: «Ամվերջ»* շարունակվող պարերգերից է: ԱժԺ-ում քնագրի չափ-կշռակառույթումն աղտոտված է: Հատախում-փալում, գեղեցկատես, փուշի-մտաքայա գլխաշար:

120(108). *Ամպել էր ամպի մմամ: Խոսքերի մեկ տողն է, որ եղանակավոր երգի մեկ տունն է կազմում, ԺԽ/397-ում կա հետևյալ քառատողը՝*

*Ամպեր էր ամպի մմամ,-
Հարաք էր դամի մմամ.
Մեռներ սարքի որդի,-
Ես՝ էլ իմ սիրած չառա:*

Վերջին տողը պետք է հասկանալ՝ այսինչի պատճառով ես դարձյալ (էլի) իմ սիրածին չառա: Չափակշիռությամբ ձևա-վորումը Կոմիտասինն է՝ քացի կրկնակի երկրորդ հատվա-ծից (բողմված է առանց չափացույցի և տակտագծերի), ուր ենթադրվում է սկզբնական 3/4-ի վերականգնումը, որ նշա-նակեցինք ուղիղ փակագծերում: ԱժԺ-ում Մ.Սեդրյանը տա-րակուսանք է հայտնել 3/4-ի և 5/8-ի հարաբերության մա-սիկ՝ «արդյո՞ք՝ խառնիքի 1/4-ը հավասար է երկտողի 1/8-ին»: Ութնային տարբեր միավորներով չափերի մմամ գու-զողություն ժողովրդական երգերում իրոք արտակարգ է, և անհրաժեշտ էր քվանշաններով ցույց տալ դրանց հարա-բերությունը: Մեր համոզմամբ այստեղ առաջինի 1/4-ը հա-վասար է երկտողի 2/8-ին (նշեցինք ուղիղ փակագծերում), և հենց դրանում է «համը», երբ կրկնակի սկզբնական հաս-վածում տեղի է ունենում յուրատեսակ tempore rubato = ժա-մանակի գոլացում, առևանգում, քվանշանորեն սպասվող 3/4-ից վերջին ութերորդականը փախցվում է:

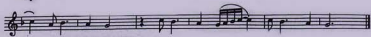
121(109). *Եղինք ծալ: Ընդհանրապես չլինեմ (առանձ-նահատուկ կարծիք կտավ և դրանից կարված կանացի վերնաշալկից) ծալ անիղ ալմմդական հարսանիքի, հարսի արդուգաղը՝ օժիտը «ցուցադրելու» արարողու-թյան մաս է կազմում: Տե՛ս նաև ԵԺ10/55 և ծանոթագրու-թյունը:*

122(110). *Կանչում եմ, յար, արի: Նախերատափ - հո-տի կեսօրյա հանգստի տեղը, որ նաև ժամադրավայր է ծառայել, խմբող տալը՝ սիրավոր խոստովանության, ինչ-պես և ամուսնության առաջարկի նշան:*

123(111). *Իմ աղբեր ծառատ տակին: «Առանց 6-րդ աստիճանի» կվիմտային օժանդակ հենակետով միմյուր ձայնակարգի մի հերթական մտաշ է: Բնագրի վերջին տակնում ամուշադրության վրիպակ կա՝ 3/8 փոխարկած 3/4-ի:*

124(112). *Առաջնություն բարի լուս: Տե՛ս 50/44-ի ծա-նոթագրությունը: Կոմիտասի երաժշտա-ագագրական կարևորագույն գրառումներից է: Բնագիրը գրված է շտապ, ուղղումներով, կրում է միջև վերջ չհասցված մա-տիստազի փոփոխություններ, տակտագծերի տեղը հե-տո է նշանակված և վերջում բերի է: Հնարավոր է, որ այս դեպքում 5/4 տակտը մույնպես թերագրություն չի: ՄՄ-ում (Էջ 484) այդ 9-րդ (5/4) տակտը սկզբից 1/4 պատու-ումն և դարձված է 6/4: Վերջին տակտերը շարավրված են հետևյալ կերպ (բերում ենք մեկ աստիճան ցածր դիր-քով):*

11p.

Այստեղ, ՄՄ-ում, երգը շարադրված է առանց «Հազար երնեկ» հատվածի: 325/41-ում կա այդ «Հազար երնեկ»-ի, որպես ինքնուրույն երգի Մշո մի հեռավոր տարբերակ: 302/112-ում մույն հատվածի վերաբերյալ կա Կոմիտասի հետևյալ դիտողությունը. «Անձնական, անհատական բարքեր - սովորություն»:

Աժ1-ում երգը վերնագրված է «Լորիկ», քայց տեքստի մեջ գործածված է «լուրիկ» քառը (տե՛ս նաև ԵԺ9/121-ի ծանոթագրությունը):

«Առավոտում բարի լուս»-ը Կոմիտասի խմբերգային քաղնածայմության հիմնադիր արգասիքներից է (ԵԺ2/34):

126(114). *Եղա գաղցի սաղ սմբի*: 3-րդ տակտի Ժ-ն մասնապես եղել է 3/4, ուղղել է 2/4-ի:

127, 128(115ա, բ). *Քերդի բուրդ ավազ ա*: Աժ1-ում չկա Մ.Մելիքյանի ծանոթագրությունը՝ «p.115. Քերդի բուրդը ավազա» - չեմ հիշում, գրված չէ» (եջ 91): Տարբեր խոսքերի մույն եղանակով երգվելը շատ քաջատիկ երևույթ չէ: Որքան մեզ հայտնի է, այս երգի «Ալազյազ սարն ամպել ա» խոսքերը ևս Կոմիտասի հայտնաբերումն է (այլ է հարցը, երբ այդ երգի ՀՄՆ1-ում գետեղված ամբողջական տեքստը հավաքված-խմբագրված է առանձին խաղիկներից): Երգը 725/11-ում (ՀՄՆ երաժշտական) գետեղել է՝ «Ալազյազ» խոսքերը նկատի ունենալով:

Գյուլրա - գուլպա:

Գյուլվեզ (թուրք.) - մուգ կարմիր:

115բ-ն այն տարբերակն է, որ հայտնի է դարձել նաև Կոմիտասի մշակումներով՝ մեմբերգային և խմբերգային (ԵԺ1/60, ԵԺ2/82-85): Մեզ հայտնի է ՀԵ/385-ում գետեղված մի այլ տարբերակ, որ գրված է Կոմիտասի կողմից, քայց, հավանաբար, գրված է նրա առաջին տարբերակի պահպանությանը, դարձյալ «Քերդի բուրդ ավազ ա» խոսքերով:

Ծանոթագրվող երգը «Ալազյազ սարն ամպել ա» խոսքերով Մ.Մելիքյանն այնուամենայնիվ գետեղել է Աժ1-ում (Ե.258, էջ 70), վերցնելով այն, ինչպես ինքն է գրել՝ «Արեւդարմի ձեռագրից»՝ p.11: Մտույզը պետք է լինի՝ «Արեւդարմի մոտ պահպանված Կոմիտասի ձեռագրից», p.11: Մասկայն, այդ երգը գետեղված է վիճակով՝ քանակում *Ժ և des* (ա-ի փոխարեն): Արեւդարմի պահպանած Կոմիտասյան գրառումները բերված են և այս հատորում:

129(116). *Միրել եմ սիրեկանս*:

Նիզյար (թրք.) - այստեղ՝ պատկեր:

«Ժանա» քառը հավանաբար աղավաղվում է, քեև 306/1 տարբերակում, որ ժողովա-եկեղային մամբամասերով ու ձևով մի փոքր զանազանություն ունի մերկա տարբեր-

րակից, այդ քառը դարձյալ կա (արդյո՞ք «ժանա»): Երգի խոսքերի իմաստը քաջահայտվում է կրկնակի շնորհիվ, որը 306/1-ում ընդարձակ է՝

*Միրել եմ՝ առմում եմ սիրատերս,
Առմում եմ՝ չի տալիս ամսիդտ մերս:*

130(117). *Մեր դռանը խմիկ ծառ*: Հավանաբար պատահականություն է, որ այս երգը գրված չէ «Ալազյազ»-ին կից:

131(118). *Օրդան քաշեց սարի հովիւ*: Խոսքերն անընթեռնելի են, մերկա հատորում բերված տեղում էլ ստեղծական է: Պարզ կարդացվում է միայն վերջին *Տեր-Ղուկասով* ազգանունը: Հավանաբար, երգը գեներալ Արշալակ Տեր-Ղուկասովի մասին է, որը 1877թ. ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում իր երևանյան զորաջոկատի հետ գրավեց Բայազետը:

132, 133(119ա, բ). *Անձրևն եկավ*: Այսպես, տարբերակները մերկայացնում են գլխավորապես խոսքերի զանազանությունը: Նույն եղանակը 325/132-ում և դրա զուգամտեր տարբերակը 325/159-ում այս խոսքերն ունենմ

*Յայլո միջին խաղում ես,
Իմ քիզյարը դադում ես,
Նայ, նայ, նայ...*

Նույն խոսքերով Կոմիտասը երգը ցուցադրել է 1899թ. հունիսի 14-ին Քեդիմում կարդացած իր դասախոսության մեջ («Նոր-դար», p.115): Սակայն, ԱԵ/86 և ՀԵ/338-ում, ուր երգի հնագույն (մասնական) դաշնակումներ են և որպես հեղինակ նշված է *Սողոմոն սարկավազ Սողոմոնյան* (ուրեմն՝ գրված է 1893-ի սկզբներին կամ ավելի վաղ), խոսքերի Ա տառը «Անձրևն եկավ»-ն է, Բ տառը կազմված է «Աբարամը քառտա ա» և «Արագ եկավ» խաղիկներից: «Աբրեյաս, 325/7-ում կա ևս մի տարբերակ (նշանակի առաջին կեսը միայն)՝ «Քերզնի քան, բերզնի» խոսքերով (այդ խոսքերով երգ կա նաև Ս.Ամասյանում ժողովածուում): Պարզ է, որ ըստ երևույթին մեծ ժողովրդականություն վայելող եղանակը երգվել է միաժամանակ տարբեր խոսքերով, և խոսքերի այդ տարբերակները մույնպես արժանացել են երգահավաքի ուշադրությանը: Աժ1-ում 302-ի 119 համարը չկա («Զի գրված ...»), դրա տեղում Մելիքյանը գետեղել է Արեւդարմի պահպանող (այստեղ՝ p.288, եղանակը p.119-ից չի տարբերվում):

134(120). *Էս սարին բուշ եմ եկել*: Բնագրում և Աժ1-ում առաջին կրկնության ճշանդ սխալ տեղ է դրված, այստեղ տողը չի եղել:

135(121). *Ան ծն, սևափոր հալթ ծն: Խաղիկը կա ՀՄԽԶ/28-ում:*

*Ան ծն, սևափոր հալթ ծն,
Դեղին բևեռվոր հալթ ծն,
Ինձ բողբ, բող բոլնե,
Երամի սափոր հալթ ծն:*

3/4-ի և 6/4-ի մնամ գուգորդում Կոմիտասն էլի է կիրառել:

136(122) - 139(125). Եղանակները մեզ հիշեցնում են հայ գեղեցիկ երգերի ու պարերգերի շարահյուսության մեջ հավասարակշռված ամհամաչափության գնահատելի ավանդույթի մասին:

138(124). *Ամպել և կամար-կամար:* Կոմիտասի գրառումներում այս խոսքերով սկսվող առնվազն 5 մեծուկ կա, բոլորը տարբեր երգեր են:

139(125). *Ջուր կուգար վերին սարին:* Առաջին՝ հռոմայակո մախադատությունը, որ ընդգրկում է քառատող խոսքերի մեկ տողը միայն, ամենայն հավանականությամբ պետք է կրկնվի տեքստի 2-րդ տողով մինչև երգի կրկնական անցնելը: Իսկ քառատողը ինքը քավական տարածված խաղիկներն է, միայն ԺԻ-ում (էջ 420-21) կա մոտ 30 տարբերակով, բոլորի մեջ բնության գեղեցիկ պատկերին (տող 1-2) հակադրվում է անմահական սիրային ողբերգությունը (տող 3-4), օրինակ՝

*Պաղ բուր պրծեր, կուգա սարին,
Կուգա քալիի մարմար քարին,
Չի հովցունե սրտիս յարեն,-
Յարն և դարձեր իր իրարեն ...*

երբեմն էլ ավելանում է նաև ամենքը: Այստեղ երգի կրկնական է, որ, ամենայն հավանականությամբ՝ կատակով, քայց ամենքը է (և հետաքրքրական է, որ ամենքը կրկնակ է դարձված), եղանակը երգային է, նույն խոսքերը հանդիպում են նաև պարային կերտվածքի եղանակով (տե՛ս, օրինակ, ք.385,407, 408):

140(126). *Գուրանը հաց ծն առնում:* Մի բանի այլ գրառումները կա կամ՝ 325/204, 205թ, 63/31 (ԵԺ-10/160), ներկա հատորում՝ նաև ք.281 (Արեղյան): Առանձին ճինքն նաև 325/205 և 321/295, որոնք նույն խոսքերով են, քայց զգալի զանազանվում են մեղեդիով: Այս խիստ փոքրածավալ երգը հայ գեղեցկական երգարվեստի հետաքրքրական մոմաներից է հատկապես ծայրեղանակով և դրա «զործադրության» եղանակով. ծայրակարգային անկայունություն. հաշվի՝ քե. սեկունդային հարաբերության մեջ գտնվող, բնական ձգտող հնչյունով *միտորից* և մեծ սեկունդային ձգտող հնչյունով *սատորից* կազմված փոփոխական համակարգ: Դուրսնալ հետաքրքրական ծայրակարգային եղանակավորում ունեն 325/205ա և ք տարբերակները:

141(127). *Քամին ելավ երան-երան:* «Շուրա, Մալաթ»-ի հատվածներից է (ԵԺԳ/114, ԵԺԳ/124, ներկա հատորում նաև ք.5):

142(128). *Քաղեր, դուր կամաչեցեր:* Պարերգում 1-ին քառի ելեշային առումով զույգադր «այսպ» բառաշեշտը ժողովրդական արվեստում միտումնավոր է՝ երգին և մասնավորապես առաջին պարաբային կորով հարորդելու նպատակով: Կոմիտասի գրառած տողը մոտավորապես հետևյալ շարունակությունն է ունենում՝

*Քաղեր, դուր կամաչեցեր,
Իմ յարին ճամաչեցեր,
Որ գա ձեր մոտովն անցնի՝
Ինձի շուտով կամեցեր:*

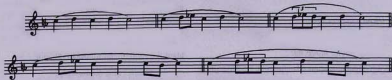
Եղանակն «ամվերջանալի» է:

146, 147(132ա, բ). *Նա լուս էր:* Հարսանեկան արարողության ամենատարակ պահերից մեկի՝ համեղուկի երգեր են իրենց չափա-կշռությամբ կազմակերպված միմյանցից սկզբունքորեն տարբեր՝ առաջինը ամհավասարաչափ, ազատ, երկրորդը՝ հավասարաչափ, պարային կառուցվածքով: Տե՛ս նաև ԵԺԳ/98, ԵԺ10/74-78:

148, 149(133ա, բ). *Կուժն առա ելա սարը:* ԱԺ1 Ա վարիամտի սկզբի *սի-թեմոյր* բնագրում եղել է և Կոմիտասի ձեռքով *դո* է դարձված, քայց նույն տարբերակի մասնավորին տակերը ավելացված է, բնագրում նախավերջին երկու տակերը միասին պարզապես 4/4 են, ինչպես այստեղ ենք գրել: Հետաքրքրական է, որ խաղային տեքստում սկզբնական գրվածքը եղել է՝ «Ջուրն առա» և Կոմիտասի ձեռքով խաղած ու դարձված է «Կուժն առա»: «Ջուրն առա ելա սարը» նշանակում է սարից իջնող առվակի ափով, այդ ուղիորդյամբ սարը բարձրացա (յայրաները տվորաբար տեղավորվում են աղբյուրներին կամ առվակներին մոտիկ): Բնագրում Բ տարբերակից Ա-ի տակ նշված են միայն տարբերություններ, մենք նպատակահարմար գտանք այդ տարբերակի և զետեղել առանձին: Իսկ «Արեղյան» տարբերակը տե՛ս ք.284: 725/9-ում դրված է երգի այն տարբերակը, որ մեմբրալային և խմբական մշակումների հինք է դարձել (ԵԺ1/69, ԵԺ2/51):

150(134). *Սարերի վրով գնաց:* ԱԺ1-ում (էջ 90) կարդում ենք՝ «ք.134. գրված է միայն չափը՝ 6/4 և վերնագիրը: Արտագրել են ըստ տպագրի»: ՄԺ-ում (էջ 488) նույնպես զետեղված է այդ՝ հետագայում խմբերգային մշակման մեջ դրված տարբերակը (մշակումը ԵԺ2): Տե՛ս նաև 631/59 գրառումը (ԵԺ10/148), ինչպես և ԵԺ2/228-29: Այս երգի գրառումները ցայտում օրինակ են այն բանի, ինչպես գեղեցկական երգի մեջ մի եղանակի ուղղումները (ավելի շուտ՝ դրանք տարբերակումները) տարբեր կատարումներում ամվերջ բազմազան են: Ստորև նույն երգի տարբեր կատարումներից առնված մույն մեկ դարձվածքի տարբերակները՝ դասավորված պարզից դեպի համեմատաբար քաղաղ.

12.

151(135). *Էս գիշերը լուսը տեսա* : Տե՛ս մա՛ս ԵԺ2/229: Հանդիպումս է մա՛ս «Մարիցը մարդ ա գալիս» կամ «Հեն տա-րին մարդ ա գալի» խոսքերով (ՀՆՄ 1/24-ում այդ խոսքե-րը երգի վերջին տումն են կազմում) և այդ խոսքերով ևս մախորդ՝ «Մարիքի վրով գնաց» երգի զուգորդումն է. հա-վանալան է, որ այդ երկու երգերի զուգորդումը ևս ժողովր-դի մեջ է գոյացել, մասնավորապես որ քովանդակությամբ էլ կապված են միմյանց:

152(136). *Տիգրան աղի մատի օղը* : «Պարագայա-կան» երգ է, բնագրում Կոմիտասի ծանոթագրությամբ՝ «Տիգրան աղա»։ Նույնը՝ 325/45: Այս դեպքում, ի տար-բերություն ք.120(108)-ից, 6/8 տակտն իր տևողությամբ հավասար է մախլեին 4/4-ին (մշել ենք ուղիղ փակագծե-րով)։ Կարելի էր չափը չիփոխել և երգի երկրորդ կեսը գրել քառորդական տրիբուներով, քայց փոխված չափով գրվածն ավելի պարզ է:

154(138). *Ե՛լ, ե՛լ, ելի՛ պարերնը*:

Մաքաղ (քնագրում՝ սաջախ) – զամազան առարկա-ներով զարդարված երկար ծառը:

Այս 302/139-ը 720/5, 479/3 և 302/131-ի հետ («Չան ու չեն») մեծուցներ են կենցաղային-ժամրային պատկեր մեղ-կայացնող կատակային զուգորդի և զուգապարի, որը լայ-նորեն տարածված է եղել և մինչև այժմ էլ գոյատևում է: 720/5-ը 302/139-ի դաշտային գրառումն է, այստեղ բերում ենք խոսքերի այն մասը, որ 302-ում չի գետեղվել (այլ կերպ վերջ բերված կաքավի պատմությամբ հասկանալի չի լի-նի)։

Տղամ. - *Ե՛լ, ե՛լ, ելի՛ պարերնը*:

Աղջիկը. - *Չեն՛ ու չեն՛, չեն՛, չեն՛ ու չեն՛, Չեն՛ կրճա, կրճա ես պարել ...*

Աղջիկը. - *Քեռորդի ծանրութենն ...*

Տղամ. - *Քեռորդ խամ, դիր պատուհան, Դու կըրճաս, կըրճաս, կըպարիս:*

Աղջիկը. - *Գուրբերի ծանրութենն ...*

Մոլորիս ծանրութենն ...

- *Է՛ն, մազերիս փափկութենն*

- *Կեաքեալմ եկալ՛ բոլոր դրալ ...*

- *Է՛ն, տաքաղիս զրկվողմ կոյոցն*

- *Կեաքեալմ եկալ՛ մուտք տարալ ...*

Կաքավի, իր բնի և ճուխ ներկայությամբ այստեղ ակ-նարկում է (ըստ Եւրոյան «ձեռք է առնում») ժամանակին մոդայիկ դարձած (Արևմտյան Եվրոպայից եկած) կանա-

ցի այնպիսի գլխարկները, որոնց զագաքին տեղադրված էր լինում չափից ավելի առատ զարդարանք՝ ծաղիկներ, բույնիկներ, մուլմիսկ բույնի բույն և ձվիկներ: Հիշեցնենք մա՛ս Ս.Մելիքյանի և Գ. Գաբաշյանի «Վաճառ ժողովրդա-կան երգեր» - ում (Բ., էջ 6) գետեղված տեքստը, որտեղ «կինդղեր, փալթոն և չակետի» համկերս և պատուհանը դնելուց հետո, ասվում է՝ «Ել՛ այսպես, մի՛նչ մեքքմազ-գետը»:

155, 156(139ա, բ). *Մև ժին (Ալ ժին) մալն ի՛նչ ամե*: ԱԺ1-ում վերնագրված է «Ես մարալ եմ, դու ցեյրամ», և տեքստը սխալ է կարդացված («Մի՛նեն մազն»), մա՛ս մո-տային կարևոր վրկայում կա: Բնագրում «Մև» քառի տակ հեղինակը գրել է «Ալ», և «սևը» խազած չէ, մեքք երկտուն էլ պահպանված է: 139ա-ն Կոմիտասն օրհնել է տակտա-բաժանել և ամսակարտ է թողել, մեր մշած տակտաբաժա-նումը հիմնվում է հեղինակի մախատեսած սկզբունքի վրա: 139բ-ն (հեղինակի մշանակած թվահամարն է) հա-վանաբար Ս.Մելիքյանի արտագրելուց հետո է ավելաց-ված՝ լուսամբքում: Թե՛ն խոսքերը գրված չեն, քայց հաս-կացվում են թվահամարից, ոիթմից և լիզաներից: Ի տար-բերություն մախորդի, այստեղ մեղեդին ընթանում է ազատ, ոչ պարբերական մեղոդով: «Ալ ժին» կամ «Մև ժին մալն ի՛նչ ամե» կամ «Ի՛նչ կանե» երգը Կոմիտասին հանդիպել է շատ անգամ. մի երգորդ տարբերակ կա ներկա 302/365-ում, երեք այլ տարբերակներ գետեղված են «Ժամրային» ժողովածուում (ԵԺ10/172, 73, 74), որոնցից մեկի սկիզբը միայն մնում է ներկա 139ա-ին: Գրառումներում կան մա՛ս լրիվ քառատող խոսքեր, տե՛ն մա՛ս ԺԽ/369: Մեներգային մշակումը՝ ԵԺ5/43:

157(140). *Աղջի անունը Եռչան*: «Անընդիսատ» շա-րումակվող, ըստ երևույթին արագ, առնական շուրջպա-րի երգ է, մախադատության վերջում «Հեն» (ավելի հա-մախ) «Հեն»՝ քաղականչությամբ: Տվյալ ծայրնակարգում այս տոմայնությունը Կոմիտասին բնորոշ չէ, այլ դրամից մեկ աստիճան բարձր է: Անընդիսատ, պատահական է:

158(141). *Հով այլանը մտել ես*: Առանձնապես տա-րածված խառիկ է, Կոմիտասի գրառումներում խոսքերի տարբեր մրցություններով («մտել ես», «դեռ ես» և այլն) և տարբեր եղանակներով կա առնվազն 5 մտել: ԱԺ1-ում խոսքերն աղճատված են:

160(143). *Խմոր ունի՛մ կծած ա*: Թե՛ն բնագիրը շատ պարզ ու ողոր է գրված, քայց ԱԺ1-ում երեք եական սխալ կա. Ս. մախադատության ոիթմը փոխված և վերջում պատ-

զա է ավելացված, իսկ բանալիում *ռե-թեմոլի* փոխարեն գրված է *մի-թեմոլ*: Այստեղ շարադրությունն ըստ բնագրի է:

161(144). *Կարավն իթալ*: Տակտագծերը Կոմիտասինմ են, սակայն 9/4-ն այստեղ խառը տակտերով է՝ 2 + 2 + 2 + 3, 3 + 2 + 2 + 2:

162(145). *Երբալու եմ (Խանըմ եկա ջան)*: Գնայումն ընթացքի և արտասանական ռոնով կատարելու պայմաններում երգի հիմնական մասում նրա «խոշորացված» ուղիղ պնդը է ընթանա խառը հաշվով՝ 2 + 3 + 3, 3 + 2 + 2, 2 + 2, և միայն կրկնախում՝ «Խում մնացիդ քաղով» դառնում է կանոնավոր, պարբերական՝ 2 + 2 + 2: Խոշորացված մնամ ուղիղ երգի դինամիկության (որոշ առումով՝ մաս աշուղական բնույթի) հիմքն է: «Շոքոբա, Մալաթ»-ի մնամ շատ տարածված գյուղական աշուղական երգերից է, այս ամբողջ չամրույթից (Ապարամ) կտորին երիտասարդ, դարձյալ պսակված Աղեքիմ կամ Ալեքիմ պատահած դիպվածի մասին: Տե՛ս նաև ԵԺ9/107 «Բերդից դուքս եկա» երգը:

168(151). *Նարե: Մարի ուսին քրե աս*: ԱԺ1-ում՝ «Հեյ Նարե»: Բնագրի տեքստում առաջին տողի բառացի կրկնությունն ամռնել է, խաղիկներում մնամ առաջին տողը սովորաբար հաջորդվում է «Յարս տակին քնեք աս» տողով: Լրացուցիչ «Հեյ» քաջակամությունը հայ ժողովրդական շուրջպարերում առանկանությունը դրսևորող ընդունված միջոց է: Այստեղ առանձնահատկությունն այն է,

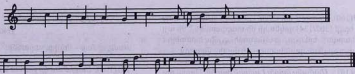
որ այդ «Հեյ»-ը հանդես է գալիս որոշ անհամբերությամբ, կարծես իր ուրիշային տեղից մի փոքր վաղ և ավելի ևս կարևորվում է: «Նարե» քաջակամությունը առօրինակ «Հոյը Նարե» երգի (ԵԺ10/223) ծանոթագրությունը:

169(152). *Կայնել ես քաղի գլխին*: Մեղեդու շարահյուսական կառուցվածքը բնորոշ է անհավասար զույգ և հավասար կենտ քաղկացուցիկների ճարտար համադրությամբ՝ (2 + 4) + (3 + 3): Հայ գեղջուկ երգերում մնամ օրինակներն առատ են:

170(153). *Միդել ես՝ մոտամալ մի*: Ոչ պարբերական, ազատ մետրական հոսքի բնորոշ օրինակ է, «առնակ շարադրություն»:

171(154). *Ուտի ես՝ կեռամալ մի*: Գրառողի համար խնդիր է եղել մեղեդիական մախաղասությունները վերջավորող հնչյունների տևականությունը. ըստ երևույթին տարբեր են կատարվել և, ըստ այնմ, զանազան տարբերակներ են արձանագրվել: Մեծ քողիկ ենք սկզբնական 6/4 և 4/4 տարբերակը: Բնագրում կան նաև մեղեդու տակտարաժանման կամ, ավելի տույգ, ֆրագմենտի քաժանման ամսվարտ փոփոխություններ: Ներկայացված ձևը հեղինակի բաժանումն է՝ մասամբ լրացված: Տևողության միավորը 1/2 է («alla breve»), և ուրեմն չափը խառն է՝ 3 + 2 + 3, 3 + 2 + 3 + 2: Երգը որպես օրինակ բերված է ՄՄ-ում տպագրված «Հայ գեղջուկ երաժշտություն» հոդվածում, ուր եղանակն է վերջը ընդունել է մետրա-ուրիշային հետևյալ տեսքը՝

13.

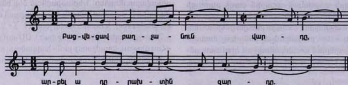

և այնուհետև միշտ 3: Երգը գրառողը սկզբից 1/4 պատգա արվելագնելով, գերադասել է համատարած 3/4 չափը, այդպես է՝ ըստ ՄՄ/480-ի մեմբր գրանցել ենք այստեղ այն տարբերությամբ, որ ՄՄ-ում կրկներգի Ա նախադասությամբ վերջին հնչյունի տևողությունը ոչ թե 6, այլ 3 քառորդ է: Բնագրում խոսքերի վերջին տողի տարբերակ կա՝ «Ես քեզ սիրել եմ» քեզ էլ կատենամ:

173(156). *Ջան աղբիկ, ինձի գովա:* ԱԺ1-ում խոսքերը (և ըստ այնմ՝ վերնագիրը) աղճատված են: «Ուռ-րա» - իլիկը պտտելու, քեզ ուրելու մասին է: Տակտա-բաժանումը միայն քնագրի սկզբում է, կրկնակում մեմբր լրացրինք: Մետրը խառն է՝ 3 + 3 + 4, 3 + 3 + 3, 3 + 4, տակայն կադանսալորող հնչյունների ամբողջ տևողու-թյուններն այստեղ ևս տեսլ պայմանական են, 3/4 դարձ-նելով լինչպես ՄՄ-ում է և մի շարք այլ դեպքերում), ստացվում է անընդմեջ 3/4 մետր:

174(157). *Երբան աղբյուրը ջրի:* Բնագրում խոսքե-րից բերված են քառատող խաղիկի 2-րդ և 3-րդ տողե-րը: ՀՄԽ2/33-ում գտնում ենք լրիվ խաղիկը՝

15.

177(160). *Արտուկ, արտուկ:* Անշուշտ, «Մարտիկ վրով գնաց» երգի (302/134) կրկնակի մի տարբերակն է մի այլ ձայնավարչում. երևալք, որ այնուամենայնիվ մկատելի է ու մաս այդ երգի տարածվածության մասին վկայում:

178(161). *Մաման մտտել է աղբի քաղի:* Արագ, քո-նոցի քևապարի երգ է: Դիլի՛ք՝ Ջավախքի գուսանաշատ գյուղերից:

179(162). *Մոռի տմեն սինին առ:* «Սինի» քաղը որո-շակիչորեն անտեղի է, «իգին» (թրք.) նշանակում է քույրատվություն, արտոնություն, համաձայնություն: Վերջավորության Ա տարբերակում եռանդան համաչա-փությունը պահանջ է առաջացնում հիմնաձայնը մեկ տակտ ևս ձգելու: Երկու տարբերակի դեպքում էլ ձայ-նակարգային տվյալ հակադրությունը, որ հայ գեղեցկա-կան երգերին ընդհանրապես բնորոշ է, առանձնապես արժեքավորում է երգի մեղեդին:

180(163). *Ջաշվի, կորի:* Խոսքերը խաղիկի 3-4-րդ տողերն են, օրինակ՝

*Ալագյազը տուն ունեմ,
Միջին ռսկի տուն ունեմ,
Ջաշվի, կորի, շամ գյաղա,*

*Սափորն ուսիս դրի
Երբան աղբյուրը ջրի,
Ինչ փուշ գա ի՞նձ աղբը՝
Շար պալի սրտով խրի:*

Նույն եղանակով այս խաղիկն ամբողջությամբ երգել կարելի էլինեիր դրա առանձին նախադասությունները կրկ-նելու պայմանով: Մետրը հիմքում եռամաս է:

175(158). *Բացվեցավ քախյանում վարդը:* Խոսքե-րում ինչ-որ աղճատում կա, քերևս պետք է լինի «վար-դը» և «զարդը», «արտը» և «վարդը», «վարդը» և «մար-դը» ... «Ջավախքի բուրմունքում» կա, օրինակ, հետևյալ պատկերը.

*Եղել ես կերթաս կը արտը,
Ճակատող դորն ես վարդը,
Դու վառեցիր գեղի մարդը ...*

(էջ 19)

Եղանակի տակտաբաժանումը կարելի է պատկերել և այսպես՝

Հարություն քեզ պես շուն տմեն:

ԺՆ/378

Բախ, օյմար - մայիր, չարանին:

181(164). *Մարին տակը ջուխտ 'մ ող:* Լրիվ քառյակի մնու՛շ՝

*Շառխ տակին երկու դոշ,
Միմը փնթած, միմը՝ ոչ.
Փառքի 'դ մեռնեմ, ա՛յ Աստված,
Միմին կտաս, միմին՝ ոչ:*

ԺՆ/466

ԱԺ1-ում գրված մի-քանիները քնագրում նախապես եղել են, քայց Կոմիտասի ձեռքով դարձված են *ֆա*, ստացվել է «առանց 6-րդ աստիճանի» ձայնակարգ:

182(165). *Հոյ մազան ու դիրայք:* Խմբերգային մշա-կումը՝ «Հոյ մազան ի՞նձ յարը», ԵԺ5/131:

183(166). *Գլուխ, գլուխ:* Մաժոր և «զուգահեռ» միմու փոփոխականության պարզագույն օրինակ:

184(167). *Գարունը բամբակ ցանեմ:* Ներկա շա-րադրությունը դիմի մանրամասնելով տարբերում է

ԱԺ1-ում տպագրվածից, նկատի ենք առել քննադրում հեղինակի փոփոխությունները: ՄՄ-ում (էջ 481) երեք մասնադասությունների առաջին հնչյունները տասնվեցերորդականներ են առանց տրիտի, և երգի վերջին հղնյունը ձգված է երեք տակ: 720/8թ-ում, որ «դաշտային» գրառումն է, մասնադասությունները տարբեր դիրմով են սկսվում, սակայն դա ամուշադրությունից գոյացած վրիպում է: Այս եղանակում նշելի է երեք եռատակ տասնադասությունների «աստիճանաբար», քնակամորեն կատարվող անցումը չորրորդ, ավարտական քառատակ տասնադասությանը:

185(168). *Այն ազան*: Ա մասնադասության վերջին 3/4 հնչյունը դարձված է 2/4, մույնը պետք է արվեր մասնադասության ամբողջությունում: «Դաշտային» գրության մեջ (720/2) նշված է 3/4 չափ, այդ կապակցությամբ 302/168-ում մույն Ա մասնադասության վերջին հնչյունը մասնադասության փորձ է արված: Գրառման մոտ համեմատության համար նշված է «Կուժմ առա» երգը, որին այս երգի ելևէջային կազմը քավակաճ մնամ է:

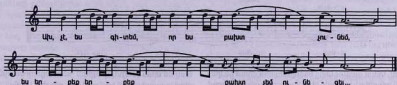
186(169). *Օտար, օտար*: ԱԺ1-ում Ա.Սելիքյանի դիտողությունը «սխալմամբ գրված երկստորի» մասին անտեղի է: Դավադրյունը գրված է 720/2թ-ում:

«*Արամ* (պղնձ)» – վիրավորված, խցված:

187(170). *Յար, քարդու ծաղը*: ԱԺ1-ում կան դիրքի վրիպումներ և խոսքերի աղնառում: Մետրական ազատ հոսքի օրինակ է:

[Տարածված է մաս կրկնեցիկ հետևյալ տարբերակը.

16.

191(174). *Սև տղան, կոլտու տղան*: ԱԺ1-ում խոսքերում վրիպում կա:

192(175). *Կամայ տեփուր*: Տեփուր (մաս)՝ թխպուր, տն՝ ԵԺ10/221ա) նշանակում է քարեղեն կամ խեցեղեն անոթ կամ ընդհանրապես փայտե տափակ ափս: Ծառունակությունը շատ որոշակի է գրված՝ *մարդան ա. Ա.Սելիքյանը* կարդացել է՝ *մարդան ա. Ժողովրդական երգերում կա՝ մարդան* (և մույն ԵԺ10/221ա-ում և այլ-տեղ):

Մաղան – հանք, համածո, մետաղ:

*Կողրա տարեր մարդան ա,
Իմ յարմ իմի քաղան ա:*

ԺՖ/17

*Վայմա է, մարիկ քան, վայմա է,
Իգդիրա տարերը քայմա է:*

Վայմա – վայմատուն, քերև մակ (ռուս.) պատեղազմ:
Քայմա – սակավամարդ. ԳԳ]:

188(171). *Յարին յարյունի*: Ծարցվարի երգեցողության հետաքրքրական առանձնատեսակներից է. ընդամենը երաժշտական մեկ մասնադասություն, որը, սակայն, պարունակում է, որպես կանոն, տարբեր մեծությամբ և տարբեր չափով շարադրվող, «ծարց» ու պատասխանային» բնույթի, փյաճակ և խմբովին կատարվող երկու ֆրագ յուրատեսակ շուրջպարային շուտատեսուկ, որ անշուշտ ունի մաս համապատասխան խորեոգրաֆիական լուծումներ: Նման օրինակ է (երաժշտական առումով) մաս 209(191)-ը:

189(172). *Ազվադարը բեր ա*: Այս խոսքերով (կրկնական խոսքերի տարբերությամբ) 302/336 և 325/230-ը այլ երգ են:

190(173). *Պարտեզով կտվե ծախեցի՞ն*: ԱԺ1-ում խոսքերն առանձնապես սխալ են կադրացված: Հինգում եռամաս մետր ունի, քայց ընթացքն ազատ է, և այդ ազատությունը գոյանում է «պակասավոր» տակտերի, դիրմական միևնույն պատկերները մետրական տարբեր դիրքերում երևան գալու և մետրա-դիրմական այլ բնորոշ հնարների շնորհիվ: Կոմիտասն այս եղանակն օգտագործել է իր անավարտ մնացած «Ամուշ» օպերայի արտահայտչական հատվածներից մեկի՝ Ամուշի զանգատի համար: Ստորև «Ամուշ»-ի ուրվագծերից այդ հատվածը.

Քաղան – նեցուկ իմատուղ:

Գոյություն ունի մաղան-ի փոխարեն մեղրան քառով տարբերակ ա՝

*Կամայ թեփուր մեղրան ա,
Տեսեք իմ յարդ դան ա (մի հատիկ է):*

ԺՖ/171

Եթե սրանցում աղնառում չկա, ապա ուրեմն Ա տողը դրված է զուտ հանգի համար, առանց շարունակության հետ կապի: Նույն երգի երկրորդ կեսի ծայնամիջների տակ Կոմիտասի ձեռքով մատուցվող գրված է մաս «Իգդիր»-ի մամբեն արյուն ա դառել» տողը: Բնագրում 9-րդ՝ 2/4-անոց տակտը հատուկ նշված է:

193, 194, 195, 196(176, 177, 178). Այ ինդիդ, այ սի-
րուն Մայրո, Հո յաման ու յար քան: Վաղագույն պարզ դաշ-
նակամեղեղ հինչել են Գևորգյան ճանապարհի աշակերտա-
կան երգչախմբում (ԵՖ5/91, 94, 78):

197(179). Միրել ես՝ մոռամալ մի: Տե՛ս այստեղ
171(154) «Ուտի ես՝ կեռամալ մի»:

198(180). Արեգակի մամն ես: Սկզբից տևողական
միավոր վերցրել է 2/4-ը և կեսից մեքենայաբար անցել
1/4-ի, ինչպես և գրված է Աժ1-ում: Հետագայում սխալ-
մունքը ուղղել է և վերջից 5-րդ տակտում ավելորդ դոմ-
հանել, ինչպես րեքված է և այստեղ:

199(181). Քա սե, սե, սեավոր աղբիկ: Աժ1-ում չա-
փի փոփոխության մասին դիտողությունն անհետանալի
է և անտեղի է: Մեր և աղբկա այս զուգապար-փոխեր-
գում ավանդաբար և հենց Կոմիտասի դաշնակումբից էլ
հայտնի է, որ չափը չի փոփոխվում: Բնագրի վերջին հըն-
չյունի 2/4 տևողությունն այս դեպքում պատահական
վրիպում է:

200(182). Ամեն երբամ իմ յարը: Աժ1-ում գրված
է: Տե՛ս ԵՖ10/179 և այստեղ՝ 296-297 երգերն ու ծանո-
թագրությունները:

17.

Իրավ, երկու գրեկածները հոգեբանորեն մղում են կա-
տարյաման տարրեր կերպերի. հեղինակայինը տրամաբար
է եղանակի ռիթմային (մետրային) ազատ կատարման, ել-
նելով խոսքի բովանդակությունից ու առամմանահատկու-
թյունից, երաժշտության բնույթից, հոգակամության տեսա-
կից ու լարվածությունից, որ պետք է արտահայտի այս ամ-
սահման վշտով լեցուն, քայց շարժուն եղանակը: Մինչդեռ
երկրորդ՝ «կամեմալը» շարադրությունը տրամադրում է
խոսքի երկրորդական նշանակության, եղանակի ռիթմի
թվաբանական ճշգրտության, ընդհանրապես կաղապար-
ված յավաճակի: Բնագրում նշված է ելեշային մյուսի մնա-
նությունը p.184-ին, որը մույնպես Աբարանի մնալ է և հե-
ռու է: Ողբի երգ լինելուց: Մշակումը ԵՖ3/25 տպագրված
է «Կալ, լե, լե» խոսքերով և վերնագրով:

206(188). Քամաքեռ քաղոք տեղ ա: Ըուրջպարի այս
երգում, ինչպես մի շարք այլ պարերգերի դեպքում, հիմ-

201(183). Քաղաքի մեր, դուրս արի: Տե՛ս ԵՖ10/68-72:

202(184). Յար, լուսի լուսնակը ես եմ: Աժ1-ում վեր-
նագրված է 2-րդ տողով՝ «Մուլի ձկնակը ես եմ»: Ելե՛քնե-
րի և կշռության մասնակերպությունը (փաս-
տորեն՝ սահմանափակությունը) չի խանգարում մեղեդու
եղանակավորությանը:

203(185). Ես եմ քո խաղամիջու:
Գյուլ - վարդ,
Դիրար - գեղեցիկ, գեղեցկուհի:

204(186). Լուսաստղ քիթ գցեց դուս: Աժ1-ում գրված
է՝ «Աբարանի հոռովը», վերնագիր, որ Կոմիտասինը չէ:
Թեև եղանակը մնան է կալի կամ այսի երգերին, ա-
կայն այս երգն այդպիսին համարելու դեպքում կրկնա-
կային «Կալ լե, լե» քաղաքանշարունակը խիստ ան-
սովոր պետք է նկատվեն:

205(187). Ախ, ամամ, յամամ: Ներդաշնակման
բնագրում (391/5թ) կա Կոմիտասի ծանոթագրությունը՝
«Գեղեզմանի, մեռելոցի ժամանակ, հենելուամբ, մեռե-
լի ողբ»: Կոմիտասի՝ հայկական մոտայով կիրառված
գրեկածը պահպանված է: Նոտագրության ակադեմիա-
կան կամեմունքով մույն եղանակն այսպիսի տեսք կու-
նենար.

մական տան (տվյալ դեպքում՝ Քամաքեռի մասին) խոս-
քերը պատահական են: Կարևորը, որոշիչը կրկնակն է, որն,
ամբողջ, պետք է ունենար և իր 2-րդ տողը (հնարավոր է՝
եղանակն էլ աջ հիմնահիշյունով կալարտվեր):

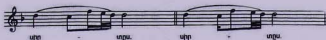
207(189). Պամուր աղբիկ, մի՛ քոմի: Աժ1-ում այս պա-
րերգում ավելացված է խոսքերի 2-րդ տողը՝

Բարով մարդըտ կմեռնի, Նիգյար քան:

Առավել հաճախադեպ շարունակությունն է: Այդ խոս-
քերի մասին մանրամասնորեն տե՛ս ԵՖ9/16 ծանոթագ-
րությունը:

208(190) Յար: Այ հեկա, հեկա սիրտս: Աժ1-ում չկա:
Բնագրում 5-6-րդ տակտի համար անխման զոված են ռիթ-
մական տարբերակներ, որոնց իմաստն այս է.

18.

Մշակումը տեմոը մենբրեյի և արական երգչախմբի համար (Կոմիտասի վաղագույն աշխատանքներից)՝ ԵԺ3/23, ճմարաճական (դիսկանտմենտով) երգչախմբի համար՝ ԵԺ3/173: Ա տողը հանդիպում է նաև «Հելվ ա» ձևակերպմամբ: Մշակված խոսքերը՝ ՀՄԽ/31:

209(191). *Գնացի քաղը*. 188(171)-ի ծանոթագրությունը:

ԱՄԺ-ում 209(191) - 217(199) երգերի տեղավայրը սխալմամբ նշված է *Ղարադաղի, բնագրում՝ Ղուրդուղուի* է:

215(197). *Ես գործանմ եմ*: Գյուլագու երկրագործական գործիքների դերը բացահայտող և դրանք գովերգող, մեծ մասամբ գյուղական աշուղների հորինած դաստաններից է հատվածը: Բնագրում 3-րդ տակտի խոսքերը չկան: ԱՄԺ-ում ավելացվել է «եռերկես» բառը և ամփոփվածություն է գոյացել հնչյունների տեղությունների երկարացնելու: Մեր հավելածը վերցրեցինք մույն երգի մի այլ գրառումից (*Ա Ղանալանյամ, Հայ չինականի աշխատանքային երգեր*, էջ 34):

216(198). *Գնտով, քոփերով աղբիկ*: Այնուհայտ է ելևէջային հարազատությունը «Ամպել ա, ձուս լի գալիս» («Շողեր ջան») երգի եղանակին: ՄՄ-ում (էջ 482) հայ գեղեցկական եղանակներում տեղի ունեցող փոփոխությունների քննարկելիս Կոմիտասն այս եղանակը դիտել է որպես «Շողեր ջան»-ից մնացած ֆրագմենտից մեկը կորցրած, քերի, քայց ինքնուրույն գոյություն պահպանած երգ: Նույն օրինակներում կարելի էր և հակառակ պարզեցող տեսնել: Անկախ դրանից, մեծ մասրազույց մեղաներն իսկ խմամբով գրի առնելը Կոմիտաս բանաստեղծի խորաբանացությունը արգասիքն է:

218(200). *Կայնե՛ս ես կա՛ծ կմանե՛ս*: 3 և 7-րդ տակտերի հնչյունները նախապես եղել են մեկ ամբողջ, ինչպես ԱՄԺ-ում է, և ավելացված են:

219(201). *Քո մատի մատնիքը*: Մետրական կառույցը հայ գեղեցկական երգի համար տոկոսական կենտ և զույգ չափերի համադրությունն է (3 x 3, 2 x 3): Այս երգի հետ համեմատելի են՝ 221(203)՝ «Քո սրտով սիրածը», 709/6 (ԵԺ10/187, «Հորը տունը»), 304/29բ (ԱՄԺ2/73, «Բերրիցը աշեցի»): Նոսրաչափի տեղատույն և ելևէջային կազմում նկատվող ընդհանրությունները կարծել են տալիս, թե դրանք բոլորի հերթափոխի միևնույն անձն՝ մույն Սողոմուն կամ Մուսուն է, որ ողբերգական դիպակով պատճառ է դարձել: Այդ երգերի տեղավայրերն էլ միայնացից հետո չեն:

220(202). *Կայնե՛ս ես քախա-քախա*: Տակտազոնը Կոմիտասին են: Ըարախախտական կառույցը (5+7 տակտ) հավասարակշռված անհամաչափության օրինակ է:

221(203). *Քո սրտով սիրածը*: ԱՄԺ-ում վերնագրված է՝ «Սողոմ ջան»: Բնագիրը միանգամայն պարզ ու որոշակի է: ԱՄԺ-ում 2/4-ամոց տակտերն արհեստականորեն երկարացված են և ամբողջը ենթարկված հավասարաչափ 6/4-ի, ինչն անհրաժեշտ է: Նույնիսկ անկախ տակտերի անհավասարաչափությունից, այս եղանակը ազատ, «արձակ» շարադրություն ունի (6+8+10 տակտ): Ուշագրավ է եղանակի հանգուցալուծման մեջ բովանդակային հարաշարը:

222(204). *Գնացի քուրը քրի*: Անհամաչափության այլ օրինակ՝ 4+3+2 կառուցվածքով:

223(205). *Յար ջան, ուզումի՛չ արա*: Թուրքերեն որոշ արտահայտություններ հայ գյուղաբաղադրներում և քաղաքամեր զուգական շրջաններում տարածվել և յուրատեսակ ազգայնացվել են: Դրանցից է «ուզումի՛չ-դու-ուզումի՛չ»-ը: Եղանակը «առանց 5-րդ աստիճանի» փոքրիկական միմոնի օրինակ է:

224 և 225(206 ա.բ). *Կայնե՛ս ես քաի վերա*: *Չինար ես, կեռամալ մի*: 206 ա-ում տակտազոնը Կոմիտասին են: Նախադասություններն սկսող 2/4-ով տակտերն, անշուշտ, կարող էին միացված լինել հաջորդներից որպես 6/4 (ինչպես դա փորձել է անել Մելիքյանը ԱՄԺ-ում): Քայց հեղինակի համար մեծաբանում, ըստ երևույթին, սկզբունքային նշանակություն ունի. կան շատ այլ դեպքեր ևս, մաս 3/4 և 6/4 տակտերով: 206բ-ի կապակցությամբ տե՛ս նաև այստեղ 14(13)-ը:

Այս երկու՝ 206 ա և բ երգերը Կոմիտասը առանձին (լրացուցիչ) համարակալել է 1 և 2 քվանդաններով, հավանաբար ՄՄ-ի հողվածում որպես օրինակներ օգտագործելու նպատակով՝ դիտելով դրանք որպես մեկը մյուսից գոյացած տարրերակ: ՄՄ-ում (էջ 486) դրանք ընդված են որպես ժողովրդական եղանակներում տեղի ունեցող «փոփոխություններ» (տարրերակումների, Ռ.Ա.) օրինակ, մասնավորապես այն դեպքի համար, երբ որևէ եղանակի «թարդ կանոնավոր չափը դրա մի տարրերակում դասմամբ է մի այլ տալիս քարդ կանոնավոր չափ» (տե՛ս նաև Հևուս, էջ 40-41):

Հիրավի, 206ա և 206բ երգերը (երկուսն էլ Հայկախիսի եղանակներ են) առանց մեծ անճշտություն թույլատրելու, կարելի է ընդամենը որպես մեկը մյուսի տարրերակ, բանաստեղծական կերպարները, եղանակների արտահայտած տրամադրությունները և մեղեդիական ինքնական

շրջագծերը նույնն են: Բայց այս դեպքում կարևոր են ոչ այնքան ընդհանրությունները, որքան տարբերությունները: Կոմիտասի մշած չափի փոփոխությունը, ինարկե, կարևոր գործոն է: Բայց ոչ միայն չափը: Երբ նույնիսկ մի կողմ թողնենք սահմանափակ քանակությամբ հնչյուններ, սակայն մեղեդիական դարձդարձումների օգնությամբ ստեղծվող ելևէջային բազմազանությունը (որ ընդհանրապես հայ գեղեկական մեղեդիական արվեստի ակնառու և զանախտոնի հատկանիշներից է), չենք կարող չլքելու ծայրակարգային միջոցների տարբերությունը և երկու դեպքում էլ դրանց օգտագործման արդյունավետությունը: Համեմատությունը հետևյալ պատկերն է գծագրում.

206ա	206բ
Ա մակադ. «տեղեկային» փո. Բ տեղեկային միներ.	մաժոր
Բ մակադ. → ցկվադադային միներ.	→ ցկվադադային միներ

Մա ընդհանրապես նշանակում է, որ հայ գեղեցուկ երգերում ծայրակարգերը տարբեր հարադարձակցություններ զայցանցելու մեծ ճկունություն ունեն: Երբ ավելացնենք մաև մեղեդիների ինտոնացիոն զանազանությունները, պատկերավոր կարող ենք ասել, որ վերջում նույն տեղը դուրս գալու համար գյուտական երգահանները, տարբեր տեղերից ելնելով, անցել են տարբեր, քայք երկու դեպքում էլ գեղեցիկ արհեստներով:

Աժ1-ում 206բ-ն բերված է: Բնագրում Ս.Մելիքյանի (՝) ձեռքով գրված է՝ «Տեն երես 5, հր. (նամար, Ու.Ա.) 13»:

226(207). Օտար երկիր գաղտ կտոյի: Քաղաքային երգ է՝ սազանդարական-պարային եղանակով, որը ինչ-որ խմամիություն է պահպանել նորակալան ժողովրդից-երաժշտական ոճի հետ: Հավանաբար ազգային-ազատագրական բուլանդադայությամբ խոսքեր ունի, որոնք կարելի է փնտրել ժամանակի բազմաթիվ տպագրված և անտիպ երգարաններում:

227(208). Կոտ ու կես կորեկ ունին: Ս.Մելիքյանը չի արտատել, հույս դնելով անգիր ինչելու վրա և Ծանոթագրել է՝ «Կոտ ու կես»-ի վանի կամ Ուշտունյաց վարիանտը հիշողության մեջ աղավաղված է, ուստի չեն դնում» (Աժ1, էջ 92): Տեն ԵԺ10/260, մաև այդ հատորի ներառված հոդվածը: Հիշատի, մարդկային քննությունքյան արատավոր կողմերը խարազանող մի ծաղի է սա՝ հայ միջնադարյան առակների մեմուրայամբ, որ արտաբերվում շարադրված է մանկական խաղերի ձևով ու ելևէջներով: Մանկական կատարման դեպքում եղանակի մետրն ու ռիթմը առավելապես պարբերացվում են, այդպես էլ երգը դայանակված է պարտամենակ երգչականի համար (ԵԺ5/72): Սակայն այստեղ ազատ, «ստորակ» շարադրված-

յուն է, մասնավորապես ֆրագներն սկսող տակտերը շարժունային վառ հետաքրքրականություն են հաղորդում երգին: Երգի խոսքերը, Կոմիտասի բնութագրությամբ, ժողովրդի մեջ արդեն ամբողջ են, սակայն կենցաղավարում են տարբերակներով՝ ըստ տների քանակությամբ և լեզվական բարբառների: Խոսքերի մի տարբերակ գնաղեղված է ՀՄԽ/19-ում, ուր կան մաև՝ «Կոտ ու կես ցորեն» և «Կոտ ու կես գարի» ծաղիկերգերը:

228(209). Տոն, տոն, տոն, արդիք: Սկսվում է կրկնակով: Բերված է հիմնական խոսքի լրիվ խաղիկը տեն, օրինակ, ԺԽ/274:

229(210). Արագը հեշտացել ա: Տեն ներկա հատորում ք. 46(40) և ԵԺ9/33: Խոսքը ամենատարածված քառատեղերից է, որը միայն Կոմիտասի գրառումներում զանազան տարբերակներով համընկած է մոտ մեկ տասնյակ երգերում, որոնցում երևան է գալիս մեղեդիների ելևէջային կառուցվածքի և բնույթի հարուստ զանազանությամբ: Այն դեպքում, երբ 46(40)-ը պայմանականորեն կարելի է համապատասխանեցնել համընդհանուր օրինակ, ներկա օրինակը համեմատաբար ավելի պարային, ավելի շուտ՝ «թմրեցի» պարի երգ է:

230(211). Կայմեղ ենք ախա-բախա: Գրվածքը կիսատ է: Մանրահատ եղանակալոր մեղեդիներից է, կարող էր ունենալ և մեղեդու հետագա զարգացումը պարունակող շարունակությամբ:

231(212). Այս կանն՝ արուն կուգա: Ներկա հատորի 44(39ա)-ի, ավելի շուտ՝ դրա առաջին կեսի մեմանակ է՝ բարձր դիրքում, ավելի դրամատիկ հնչեղությամբ: Ավարտական համզածեղ մախապես եղել է ժ, Է, Գ, Զ խաղել և ուղղել է՝ ժ, Է, Գ, Զ անխառն պահպանելով մաժոր ծայրակարգը (Աժ1-ում ինքն ձևն է՝ ԷՄ-ով):

Մեղեդական տարբեր պահերը ներառնող հնչյունը մեկ ծայրամիջով (առանց «խմբավորման») գրելու կոմիտասյան եղանակը, որ այդ դեպքերում հոգեբանական մեղեդորժանքն որոշակի իմաստ է ձեռք բերում (տեն, օրինակ, 205(187) երգի ծանոթագրությամբ. ի դեպ, գրության այդ եղանակը հայ ծայրագրության գործնականում ընդհանրապես էլ ընդունված է, երբ մեղեդին գրվում է առանց տակտարքածման), երբեմն արտաբերատ ավելորդ քարդացումներ է առաջացնում, ինչպես այս օրինակում է (նույն երգը այդպես է գրված մաև Աժ1-ում): Միջոցիտ այստեղ երևույթը շատ պարզ է՝ կադանսային հնչյունների մեկ քառորդը պետք է լինի հաջորդ տակտի սկզբում, ուստի եղանակը ոչ քի փոփոխվող, այլ հաստատուն 6/4 չափով է՝

19.

232(213). *Կալ եմ գցել, կալսել եմ*: Բնագրում հիմնական խաղիկից գրված են 1, 3 և 4-րդ տողերը: Աժ1-ում դրանցից մնացել են 1 և 3-րդը: Քառատողն այս է՝

*Կալ եմ գցել, կալսել եմ,
Այ արքշուն ցարսել եմ,
Սրտումս ինչ խորհուրդ կար,
Էմ քափուրին սասել եմ:*

Ժ1/360

Երկրորդ տողում մաս կրկնակը՝ «փակի լխերվիս» վերջավորությամբ: Տե՛ս այստեղ մաս 47(41) և 360(330):

233(214). *Հով, հով, հով եղմի*: Աժ1-ում խոսքերում կան թեթև տարրեր՝ քերականներ: Երգչախմբային մշակումը՝ ԵԺ2/46:

234(215). *Ախ, սևավոր, սևիկ աղջիկ*: Տե՛ս մաս 199(181): Աժ1-ում խոսքերում աղծատումներ կան՝ «ծեղքի փետին, չարխի թելին», ըստ քննադրի պետք է լինի «ծեղքի կելին, չարխի թելին»: Կե՛լ՝ հնարագիտություն, խորամանկություն, արվեստ (Ս.Մախաթյան, 419), այստեղ՝ «փշշակ» իմաստով: «Չու չու դոշին» և «դուշին» թերևս պետք է լինի «չալ-չալ դաշին» (տեսակ-տեսակ քարեղեն, ակնեղեն): Մոր և դստեր երկխոսությունը ներկայացնող «Ախ, սևավոր, սևիկ աղջիկ», «Աղջի, աքի քե ֆաս սանեմ», «Քա սև, սևավոր աղջիկ» խոսքերով «Կոմիտասի գրատումներում» մաս 302/181, 262, 435, ապա՝ 313/29, 325/80 և 214, 630/12 և այլն) երգերը ծաղումով Վանա ժողովրդական երաժշտության արգասիք են և հայ բանասիրության մեջ մի ամբողջ շարք են կազմում, ինչպիսին, օրինակ «Ասյուրիկ», քուրդիկ և հայրիկի՝ շարքն են, որ տարածված է տարբեր, քայց միշտ սրամիտ կատուցված ցայտուն քնուրաքանչև եղանակներով: Երգերի ժանրը լուրջ կատակ է: Բովանդակությունը վերջին հաշվով միասնական է՝ ի հակադրություն մոր փառասիրական և շահամուլական նկրտումների, որ դրսևորումն առաջարկում է ամուսնանալ Վանա փաշայի կամ խոջայի հետ, աղջիկը միշտ հաստատում է իր սերը Սաքոյին և գերադասում է այս հասարակ հովվի քարեմասնությունները: Կոմիտասի գրատումներում խոսքերը սովորաբար սակավ են բերված, իրականում՝ անվերջանալի են՝ երկարաշունչ քվարկումներով և քարառային գունագեղ բառերով ու արտասահայտություններով հագեցված, և, ցավոք, լրիվ հավաքված ու ամբողջացված

չեն (տե՛ս մաս ԵԺ5/58): Երգի կատարումն ուղեկցվում է զուգապարով: Ներկա քննադրում Կոմիտասն ամբողջ եղանակը մեկնույն 7/8-ով գրելու փորձ է արել, մենք թողնեցինք սկզբնական շարադրությամբ, որն առանց այն էլ պետք է կատարվի *rubato* - ազատ դիմում:

235(216). *Այ տղա մեր գեղեցիկ*: Տե՛ս ԵԺ9/12-ի ծանոթագրությունը: խոսքային համեմատաբար լրիվ տեքստը բերված է խմբերգային մշակման մեջ՝ ԵԺ3/117: Աժ1-ում վերնագիրն է՝ Բիրման շալմ օյ, օյ: Զ-ն քննադրի, իսկ 6-ն արտագոյություն վրիպում է, պետք է լինի՝ Թիրմա շալմ, ակնարկվում է սիրածի գեղեցկությունը: Բնագրում տակ-տեղը 4/4 են, քայց չարիք գրված է 4/8, մենք շարադրեցինք այս երկրորդ ձևով:

236(217). *Ջամ աղբեր*: Աժ1-ում սխալ է ներկայացված: Բնագրում *var.* չկա, պարզապես նուստային տողերից մեկի տակ խոսքերն անուշադրությամբ հետևանքով գրված են չեն: Ամբողջությունը վերականգնեցինք՝ ինքն ունենալով մաս 725/33-ը և ԱՄԽ1/33-ը:

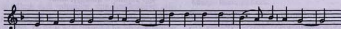
237(218). *Եկավ արամա քամին*: Աժ1-ում սխալ տեղեկություն է տրված, իբր ք.218-ը «Կոմիտասի մոտ ևս չի եղել»: Լայնահուն ասերգային-պատմողական մշակվող մեղեդիներից է, թեև այս ամզած կատարված է հակիրճ, «կոմպակտային» ձևով: Պարզ մշված են տակ-տեղերը, քայց կատարումն այնուամենայնիվ պետք է լինի ազատ մեղեդով, *ad libitum*:

*Արամ – դաշտ:
Քյամին – մավը:*

238(219). *Հոյ մարքմ*, (կանանց ճակարակի երգ): Տե՛ս ծանոթագրությունը ԵԺ10/16-ում, որտեղ, ելնելով ժանրային անհրաժեշտությունից, նույնպես այս երգը բերել ենք: Աշխատանքի բնույթին համապատասխան՝ եղանակն անվերջանալի է: Անձնական ընկալման կամ հարցման արդյունք է երգի մոտ Կոմիտասի ձեռքով մշտմը՝ «ճակարակի ձայնը՝ ճղ-ճղ, վը-ճղ»:

239(220). *Թրգվոր, դու քարով եկար*: Հարսանեկան ծնսի երգերը, դրանք բոլորն և զուգված թագավորին ողջունելու երգը, մանրամասնորեն ներկայացված էին ԵԺ10-ում: Կոմիտասը մոյա տակտաբաժանել է թագվորագույններում ավելի հաճախ համընդլուր եռամաս չափով՝

20.

Թագ-վոր, դու քա - րով ե-կար, այ Թագ-վոր, դու քա - րով ե-կար

հետո, անշուշտ, տվյալ կատարման հիման վրա, վերաշարադրել է զուգ չափով: Հարցն, ըստ երևույթին, այն չէ միայն, որ եղանակը քույլ է տալիս երկտեսակ մետրական մեկնաբանում, այլ և այն, որ զույգ չափն այս դեպքում Վանի քա-

զավորագույնին քննորոշ ռեակցիան հասկանալի է: Ինչևէ, Կոմիտասի գրչության տակտաբաժանումով (և կենսատակտ ֆրագմենտով) այս եղանակը մույրքան քննական է ու քերականվելի հանդիսավոր է հնչում:

240(221). *Լե, լե, յամամ*: Մանրամասն ծանոթագրված է ԵԺԺ 10/131-ում: Սկսել է տակտավորել և իրավացիորեն հրաժարվել, կիսատ է թողել, ինչպես է տակտավորվել, այդ երգին հաստուկ է ազատ մետրն ու ռիթմը:

21.

قرن قرن قرن قرن قرن

Նշված է «Արագի» («Քմար հայկական») և միաժամանակ՝ «Շավալի»: «Քմար հայկական»-ում (էջ 450) այդ քանաստեղծությունն իր հերթին վերցված է «Քաղմալի»-ից (1858, էջ 305), որտեղ այն անվանվում է «Ազգային ռամ-կական երգ», պարզ երևում է, որ հորինված է հատկապես եղանակով երգելու համար, փոխաբերաբար մեղակայաց-

241(222). *Արագի, քարով եկար*: Շատ հայտնի է այս խոսքերով երգվող մի այլ եղանակ, որի հետ մույնն է «Շավալի» կոչվող պարեղանակը: Կոմիտասն այս նա ունեցել է, համեմայն դեպք 720/9-ում կա դրա սկիզբը՝

նում է ժողովրդի ճնշված ազգային վիճակը: Այդ եղանակը լրիվ կա «Հայ գեղջուկ պարը» հոդվածի օրինակներում, քերված է ԵԺԺ 10/248-ում:

Ներկա 241(222)-ի մետրական կառույցը կամոնավոր եռամաս է, ըստ երևույթին այսպիսին՝

22.

242(223). *Քեզ որ տեսա*: ԱԺԺ-ում 1-ին մասիադաստության սկզբի 1/4 պատճառն նկատված չէ, և նույն մասիադաստության վերջին հնչյունը 1/4-ով պակաս է գրված: Այստեղ գետեղված քնագրային շարադրության չափը եռամաս է (ավարտական հնչյունի 1/4-ը սկզբի պատճառի փոխարեն): Սակայն, դարձյալ 3, 6 և 9 քառորդ տակտերի խմբի կա (քնագրում տակտագծերը դրված են միայն կրկնեղբի սկզբում՝ 6/4-ի հաշվով): Անշուշտ, այս երգը 62(56) «Նս քեզ տեսա»-ի մի տարբերակն է՝ ընդարձակված կրկնեղբով:

243(224). *Ես մեր տունը, դու ձեր տունը*: ԱԺԺ խոսքային տեքստում կա աղճատում, որը նույնությամբ անցել է ԺՆ/252, p.973: Եղանակի ռիթմային պարբերականությունից պարզորոշ հասկացվում է՝ այն դեպքերից է, երբ վերջին հնչյունը ստակ պայմանականաճերն, երկար լինելով ցույց տալու համար է, որ նշանակված է ամբողջ ձայնամիջով:

244-249(225-230). *Մոմալար, Ջան, մարալ, Թուրքս քերեք, Բոքիք մի քեմ, Լեյլիսան, Քնարվան կուգեր, Մեկ կոլտոնիկ խայնի՜մ կեր*: Վանա պարերգեր են, մեծ մասամբ, անընդհատ կրկնության համար, եղանակը չվերջավորվող:

Մոմալար - գեղեցկուհիներ:

Լալուիսան - ընդհանրապես կնոջ անուն, այստեղ կրկնակային հավելուկ է:

250(231). *Մայամա քուրը սառն էր*: ԱԺԺ-ում խոսքային տեքստը հիմնովին աղճատված է, այստեղ վերականգնեցինք: Երգը կարող է լինել մաս համոդարտ շուրջադարի ուղեկցություն: Խոսքերի դամոդա, ձգված արտաբերումն այս երգի համար ոճական հատկանիշ է: Մայամա՝ Կոլդա աղբյուր (Ժան. Կոմիտասի):

Էլլու յար - սիրված:

Անցյալ ժամանակով արտահայտվում այս դեպքում ստակ քաղաքային ձև է, բովանդակությունն այս է՝

*Մայամա քուրը սառն է,
Իմ յարն տառնու գառն է.
Վանքերին խնդր գրենք՝
Իմ յարին ոչ որ չառնեն:*

251(232). *Տուն եմ չիմնի փի քերան*: ԱԺԺ-ում գեղեցկված է ինչոդությամբ, պարզեցված:

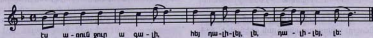
Փի քերան - կամրի մուտ:

252(233). *Հանդեն գաա գեղը մտնիս*: Տես ԵԺԺ 10/188:

253(234). *Էս առուն քուր է գալի*: Ժամանակին Ս.Մեխիթյանը չի արտագրել և ԱԺԺ-ում գետեղել է՝ Ա.Սուրմալուի տարբերակ՝ մշակման տպագրությունից քաղված, Բ.Աբարամի տարբերակ՝ ինչոդությամբ: Այստեղ քերված են քնագրում առկա երեք գրառումները և դրանց առանձին դարձվածքների տարբերակները, որոնցով

ամբողջը ստացվում է երեք տարբեր վայրերից 5-6 տարբերակ: Կա մաս 709/8ր տարբերակը (ԵԺՄ10/219), որ այստեղ ևս բերում ենք որպես օրինակ այն երևույթի, թե ինչպես երբեմն ժողովրդական երգի խոսքը տարած-

23.

*Տաղա – քաղուն, ծածուկ տեղ:
Ֆայա – շահ, օգուտ:*

270(249). *Կարմիր աղույս առնեն:* «Վաղարկեն» քաղ խոսքերում մի փոքր անկանոնություն է մտցնում: Հեռավորագրական է երաժշտական մասի աղանդականության անհամապատասխանությունը՝ երկրորդը՝ սղված (6 + 3):

271(250). *Առնեն կայեն:* Ավելի «առնակալ» (քան մախորդ մոմը) անհամապատասխան օրինակ է՝ 6+4:

272(251). *Շուշան, միմ արի:* Աժ-1-ում կոչվում է «Յարո, հո յարո»: Մեկնականի (երեք մոտիվից կազմված) կառուցվածք:

273(252). *Յար լե: Մեր ձիանոց:* Աժ-1-ում խոսքերն աղանատված են: Լրիվ խաղիկն է՝

*Մեր ձիանոց մալ կղմի,
Խոս մինքսմանս ալ կղմի.
Ախոս իմ ըլլողս լիզում,
Հայտար գալիս լալ կղմի:*

ԺԽ/290

Հայտար – ժամանակը, աղիքը, տեղը:

274(253). *Ախ, մայրիկ ջան:* Խոսքերի օգնությամբ երաժշտական կառուցվածքն ընդարձակելու պարզ օրինակ: Լրիվ խաղիկը՝

*Չարչին ծախում ա քարան,
Աղբկան չկա փարան.-
Աղբին էմ փխտը մեռնի,
Որ բոլ ա մի գազ պատան:*

իր կյանքից դժգոհ աղբկա (հարսի) գանգատ է:

*Վարան – ընդհանրապես՝ հայրենիք, այստեղ՝ հարգատ ատն իմաստով է:
Գազ – երկարության պարսկական չափ (112սմ):*

275(254). *Թալիշու ճամբին դուզ ա:* Տե՛ն ԵԺ-10/216, «Երևանա ճամբին բոզ ա»:

276(255). *Այ աղբիկ, ծանով աղբիկ:* Ընդհանրապես մոտ է հայ քաղաքային ժողովրդա-երաժշտական ոճին: Մեղեդու առումով քերես մի տարբերակ է «Ծաղիկ ունին» շատ բաց ա» սիրային երգի՝ ԵԺ-9/131 և 325/217 «թոփոփիկ, կուզոփիկ» կրկնեղան: Ինչ-որ կերպ (գուցե՝ «ծագումնաբանորեն») հարազատաբանում է մասն ախտեղի 49(43)-ին «Աղբի, իմ վառեց սերըդ», որի եղանակը կարելի է դիտել որպես մերկա երգի եղանակի մախմա-կան ձևերից մեկը: Աժ-1-ում անվանված է «Կարմիկ, կուրդիկ»: Խոսքերային մշակումը Կոմիտասի վաղա-գույն աշխատանքներից է:

Այս երգով ավարտվել է 302 տետրից Ս.Մելիքյանի գրառագրությունը: Աժ-1-ում զետեղված հաջորդ չորս երգը մա վերջով է Մ.Արեղյանի մոտ պահպանված կոմիտասյան գրառումներից: 277(256)-ից սկսած, 302 տետ-

րի մյուս երգերը Կոմիտասը գրի է առել հիմնականում իր ուղևորություններից ամփոփապես հետո (երբեմն էլ, ինչպես Մոկեքի երգերը, Էջմիածնում), գլխավորապես Սիսա-քաղաքում (ոչ պակաս 43 մոմից), ապա մաս Հառիճում (ոչ պակաս 17-ից), Իգդիրում և Կողում (8-ական մոմ) և այլուր, վերջին մի քանի երգի վայրը նշված չէ: 302-ում զետեղված այդ երգերը Ս.Մելիքյանը չի տեսել:

Հավելում «Ազգագրական ժողովածու»-ին

Այս հավելման մասին մանրամասն ասված էր հատորի Նախաբանում: Այստեղ առանձին երգերի մասին տրվում են անհրաժեշտ լրացուցիչ ծանոթագրություններ: Բոլոր երգերը բերված են կոմիտասյան ինքնագրերից. ք.277-281 և 283-290՝ Մ.Արեղյանի մոտ պահպանված ՀՄԽ-ի տպագիր օրինակից (պահվում է Մ.Արեղյանի տանը), ք.282, 291-300, 302 (բացի 298-ից)՝ կոմիտասյան դիվանի ք.382-ից (դարձյալ ՀՄԽ-ի տպագիր օրինակ), ք.303-304՝ ք.384-ից (ՀՄԽ-2), ք.301՝ Կոմիտասի լուսանկարից, որ ձևավորվել է Մ.Արեղյանին և պահվում է մեր տանը: Բ՝.298-ը քաղված է Կոմիտասի 720/9 տետրից և ք.305-ը՝ 431 ձեռագրից:

277. *Հով արեք, սարեր ջան:* Տե՛ն ԵԺ-9/43 և 109 ծանոթագրությունը:

278. *Էս օր ուրբաք է, պաս է:* Տե՛ն ԵԺ-9/123 և այստեղ՝ ք. 11:

279. *Լուսնակն անուշ:* ԵԺ-9/44, 108, ԵԺ-10/152:

280. *Չից տու, քաշի:* ԵԺ-9/91 և այստեղ՝ ք. 33/30:

281. *Գուրանը հաց եմ բերում:* Տե՛ն 140(126):

282. *Արագը հեշտացել ա:* Տե՛ն ԵԺ-9/33 և ծանոթագրությունը:

283. *Չիմար ես:* Տե՛ն այստեղ՝ 14(13):

284. *Կուժն առա ելա սարք:* Տե՛ն 148, 149 (133ա.բ):

285. *Երկինքն ամպել է:* Տե՛ն ԵԺ-10/158:

286. *Ալազյազ սարն ամպել ա:* Տե՛ն Բերդի բլուր ա-վազ ա, 127, 128 (115ա.բ):

287. *Մեր դռանը խմկի ծառ:* Տե՛ն 130(117):

288. *Ամձրեն եկալ:* 132, 133 (119ա, բ):

289. *Պարտեզ ունի:* Տե՛ն Ոսկե մատուց մատներին, 63(57):

290. *Արև քովքով եկալ:* 94(85):

291. *Մատուցը մատուց չէք:* Պահպանվել է մաս 631/55-ը, զետեղված է ԵԺ-10/179:

292. *Ախ կանոն*՝ *արուն կուգա*: Փոքր տարրերություններով՝ այստեղ՝ 231(212):

293. *Լուսնակն ա կայմեղ դարին*: ԵԺ10/175 և 176 տարրերակները ներկա օրինակի հետ միասին ցուցադրում են զեղջկական մեղեդիներում ելևէջային մանրամասները տարրերակելու, զանազանելու առատ հնարավորությունները և այդ համազամանքի մշակակութայինը:

294. *Ախ, մարալ ջան*: Տն՝ ԵԺ10/144 և այստեղ՝ 372(342):

295, 296. *Կայմեղ ես վարդի հովին*: Տն՝ նաև *Կայմեղ ես վանքի հովին* սկզբնատողով, այստեղ՝ 361(331):

297. *Առնեն երբան էն սարը*: Տն՝ ԵԺ10/79 և ծանոթագրությունը: 382/35-ում միմյանցից փոքր զանազանություն ունեցող երկու տարրերակով է, երկրորդը զրեթն մույնն է, ինչ որ այստեղի 200(182)-ը և չի թերվում:

298. *** Զաղված է 720/9-ից, որ «դաշտային» գրություն է, խոսքեր զրված չեն: Եղանակը մախողի որոշակի տարրերակն է՝ փոքր-ինչ զարգացված և քառակուսիքայինը կոտրած:

299. *Գացի արտեր*: Տն՝ ԵԺ9/121 և այստեղ՝ 50(44):

300. *Հավար Զուլա*: Տարրերակները՝ 325/35, 727/16-17 ընդհանրապես միմյանցից քիչ են զանազանվում: Տն՝ նաև ԵԺ10/168 և ՄԱքեղյանի «Ժողովրդական երգ ու «Հազար ու մի խաղ» հոգվածը (Երկեր, է. 406-419), ուր անդրադարձված է ժամանակին այս երգի շուրջ ծագած վիճարկումները:

«Հավար Զուլա»-ն Կոմիտասի՝ Բեռլինում 1899թ. հուլիսի 14-ի դասախոսության մեջ կատարված երգերից է:

Սա մշակակում է՝ այդ երգի մկատմամբ մրա հետաքրքրությունը ծագել է ՀՄԽ երգարանը կազմելուց անկախ և Արեղյանի հետ այդ երգը քննարկելուց վաղ:

301. *Հասարտ քուտակ հեծեղ եմ*: Զաղել ենք Կոմիտասի՝ ՄԱքեղյանին մվիրած լուսանկարի շրջերեսից, որտեղ այն Կոմիտասի ձեռքով, հայկական մոտագրությամբ խմամբով զրված է և մակագրված՝ «Մանուկին» Կոմիտաս վարդապետ: 1903, 4/ԺԱ, Մ.Էջմիածին: Տոմայնությունը հարմարեցված է երգելու, հիմնահայտը Կոմիտասի համար սովորական *քեմկործի* փոխաբեն *խոսքովային* է: Բայց այստեղ զետեղել ենք ընդհանուր սկզբունքով, այնպես, ինչպես և մույն երգի այստեղ զետեղված 21(19) տարրերակն է, որը Արեղյանին մվիրվածի համեմատությամբ փոքր-ինչ պարզ է. և կառուցվածքը (կրկնումների առումով) տարբերվում է ՀՄԽ 1/41-ից:

302. *Նոր ա քազվեղ քարի լուս*: Այս երգը Կոմիտասի գրառումներում կա խոսքերի սկզբնավորության երկու տարրերակով, մեկը «Նոր ա քազվեղ», որի շուրջ ՀՄԽ 1-ում խմբագրված է ընդարձակ տեքստ, և մյուսը՝ «Չուն ղմեն քավեն խաչեն»՝ այստեղ ք.3 և 325-ում՝ ք.49: Երգին ածուր կված է *Ժորիկի մի քելե*, փուշ է» կրկնակը, որ նաև երգը բնորոշողն է:

303. *Աղբի, աղի քե ֆաս առնեն*: Տն՝ 234(215)-ի ծանոթագրությունը:

304. *Դու կանգնեղ ես ընտրական*: Կոմիտասի գրառումներում միակ օրինակն է, 2+2+3 խառը շափով շարժում պարերգ, ողջ պարզ (երգող) խմբի «Հենց մարե» խրդխտ քացականչություններով: Տն՝ նաև ԵԺ 12/223-ի ծանոթագրությունը:

305. *Մարալ գոմեշ*: Տն՝ մույն երգի 32(29) տարրերակի ծանոթագրությունը:

ՔՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	7
Նախաբան անգլերեն լեզվով	15
Նախաբան ռուսերեն լեզվով	17

«Ազգագրական ժողովածու», մաս Ա

1(1). Ընկերով կայանած քույն (Կարմիր վարդ)	21
2(2). Կայանել եմ, գալ չեմ կարա	21
3(3). Չուն ղնեմ քալեմ, խաշեմ	22
4(4). Հոյ, յար	22
5(5). Շորդա, Մալաթ	23
6(6). Լեզուս չի խոսում	23
7(7). Հուլ, հուլ, հուլն ընկալ	24
8(8). Միրամի ծառ, բար մի տա	24
9(9). Հա տվեք, հետ տվեք	25
10(10). Հուլ, հուլ, հուլն ընկալ	25
11(11). Ես օր ուրբաթ չի	26
12(12). Քելե, քելե, քելեով աղջիկ	26
13(12բ). Քելե, քելե, քելեով աղջիկ	26
14(13). Չինադ ես, կեռանալ մի	26
15(14). Ելեք, աղբեր	27
16(15). Ծառի տակին կար կանեմ	27
17(16). Ամպել ա՛՝ ծուկ չի գալի	27
18(17). Գարուն ա, ձին ա արել	28
19(18ա). Միտուն ջան	28
20(18բ). Միտուն ջան	28
21(19). Կապույտ ըռտակ հեծել եմ	29
22(20). Ուսիտ արա, Միտուն ջան	29
23(21). Արորն ասաց տատրակ հավքուն	29
24(22). Ցար, արի, յար	30
25(23ա). Ախ, լոթի Մարան	31
26(23բ). Ախ, լոթի Մարան	31
27(24). Իմ հերը քեզ աղջիկ չի տա	31
28(25). Ալ ու ալվան ես առել	31
29(26). Փափուրի ջան	32
30(27). Ես օր ուրբաթ պիտեք	32
31(28). Հոյ արա, եզո	32
32(29). Մարալ գոմեշ	33
33(30). Չիզ տու, քաշի	33
34(31). Հոռոյ, լո, լո	34
35(32). Մեր տուն ձեր տուն	34
36(33ա). Յաման ամի	34
37(33բ). Յաման ամի	35
38(33գ). Յաման ամի	35
39(34). Ցաղի ծաղիկ Գյուլի ջան	35
40(35). Աղջի, հարսնառել եկալ	36
41(36). Ես յանը ուրի	36
42(37). Հուլ, հուլ, հուլն ընկալ	36
43(38). Կարմիր քաղը տաշած ա	37
44(39ա). Մարերեն գարուն կուգա	37
45(39բ). Մարերեն գարուն կուգա	37
46(40). Արազը հեշտացել ա	38
47(41). Կալ եմ գցել, կալսել եմ	38
48(42). Արտեղ վարած տեսա	38
49(43). Աղջի, ինձ վառեց սերդ	38

50(44). Գազի արտեր ըռնի լոր	39
51(45). Դե չիլ չիլիկ	39
52(46). Ամպել ա՛՝ ըռն չի գալիս	39
53(47). Արարանը քարտու ա	40
54(48). Մաղկեվանքա ձորեն եմ	40
55(49). Աղվես գնաց մտալ քաղաք	40
56(50). Ում կերևա, ծուկ կերևա	41
57(51). Մաղիկ Մաղկեվանա ես	41
58(52). Ջաղաքս մանի մանի	41
59(53).	42
60(54). Խորտու էր, կորտու էր	42
61(55). Ամպել ա ամալի տակին	42
62(56). Ես քեզ տեսա	43
63(57). Ուկե մատմիք մատմերիս	43
64(58). Մեկ օր մե՛ք ժողվանք գնացինք	44
65(59). Նայ-մայ, վաղիտի	44
66(60). Ես եկա գնացի	44
67(61ա). Ուտի ես, կորամալ մի	45
68(61բ). Ուտի ես, կորամալ մի	45
69(62). Որդին ասաց՝ մմաս քաղալ	46
70(63). Հուլ ալվանին ըմել ես	46
71(64). Մարերի սիմձն ինձ ա	46
72(65). Սեղը ինձ ա	46
73(66). Կարավո ա կայանել քարին	47
74(67). Օյ յար, ծաղիկ Մաղկեվանա ես	47
75(68). Թալանն եկալ	47
76(69). Դաշնուք էր. Արագի խոր աղիքը	47
77(70). Կցցեց հայոց հաղկառը	48
78(71). Սար, սար, սարի աղջիկ	48
79(72). Մուրդ Կարապետ, քո վամբը	48
80(73). Չուրի հառովել	48
81(74ա). Հո, հոլ ել, հոլ ել	49
82(74բ). Հոլ արա գնամ	49
83(75ա). Օթխի տակեն ջուր գնաց	50
84(75բ). Օթխի տակեն ջուր գնաց	50
85(76). Օթխի տակեն ջուր գնաց	50
86(77). Էնեկո յարս	51
87(78). Աման մազանի յարս	51
88(79). Ես մի պուճուր հոռառլ եմ	51
89(80). Ըռեհան եմ՝ քար չուրմ	52
90(81). Ախ, վայ է, վայ է	52
91(82). Հոյ, հոյ, Եղադ ջան	52
92(83). Խմուս գեղի մեջտեղ	53
93(84). Ինձմե մի մեղմա	53
94(85). Արև թովտով եկալ	54
95(86). Երևան քաղ եմ արել	54
96(87). Մուղմալ ջուրը սառն ա	55
97(88). Սարի գլխին պաղ արդյուր	55
98(89). Աղբի գլուխ մարմար քար	55
99(90). Լսեցեք, պարոններ	56
100(91). Մի գնա, մի գնա	56
101(92). Տառն ավուր ճանապարհ	56
102(93). Հոգիս մարմին համրիպեցին	57
103(94). Փուր ու կնիք քեռ բոնեցի	57
104(95ա). Աղջի մազերով	57
105(95բ). Աղջի մազերով	58
106(95գ). Աղջի մազերով	58

107(96). Տիտյ աղջիկ	58	161(144). Կաթալմն իջավ վրո սարին	76
108(97). Նետառը գմաց Մարգարի գեղը	58	162(145). Երբալու եմ (Յաանու Եվա ջան)	77
109(98). Գացի տեսա յինարի ծառը	59	163(146). Աստված քո աղբեր պահի	77
110(99). Յար ջան, արի դու մի առնի	59	164(147). Տո յար ջան	77
111(100). Բարդու ծառը քար կուտա	59	165(148). Գրկուլ, գրկուլ լլննմ	78
112(101). Մարիկին յազմա քերին	60	166(149). Էսոր բարխե բալաք է	78
113(102). Կարսա քերդը բլեր է	61	167(150). Գոշա ջուրը սատել ա	79
114(103). Բյուլյուլ եմ	61	168(151). Նարե: Մարի ուսին բլեր ա	78
115(104). Հողալո ջան	61	169(152). Կարմել ես բառի գլխին	79
116(105ա). Ծաղկավանքում ծուն կուգա	62	170(153). Միրել ես՝ մտանալ մի	79
117(105բ). Ծաղկավանքում ծուն կուգա	62	171(154). Ուտի ես՝ կեռանալ մի	79
118(106). Յար, յար, այ տղա զմա	62	172(155). Վարդ եմ քաղել չաղերով	80
119(107). Եառաֆում դուն, վուշուլ աղջիկ	63	173(156). Ջան աղջիկ, ինձի զովա	80
120(108). Ամպել էր ամպի մմամ	63	174(157). Երբամ աղբյուրը ջրի	80
121(109). Ելինե ծալ	63	175(158). Բացվեցավ քաղաքում վարդը	81
122(110). Կամշում եմ, յար, արի	64	176(159). Հայ ամամ, ամամ	81
123(111). Իմ աղբեր ծառան տակին	64	177(160). Արտուլ, արտուլ	81
124(112). Առավոտում քարի լուս	64	178(161). Մաման մտել է աղբրի քարին	81
125(113). Ելա ջրերի համդը	65	179(162). Մոտի տնին սիմին առ	82
126(114). Ելա գացի սար սնձի	65	180(163). Քաշվի, կորի, շամ գյադա	82
127(115ա). Բերդի բոլոր ավազ ա	66	181(164). Մարին տակը ջուլիս՝ մ՝ դոլ	82
(Ալադյազ սարն ամպել ա)	66	182(165). Հոյ մազան ու յիլդար	82
128(115բ). Բերդի բոլոր ավազ ա	66	183(166). Գյուլում, Գյուլում ջան	83
(Ալադյազ սարն ամպել ա)	66	184(167). Գարունը բամբակ ցանն	83
129(116). Միրել եմ սիրելւանս	66	185(168). Այ Նազան, Նազան	83
130(117). Մեր դռանը խնկի ծառ	67	186(169). Օտար, օտար	84
131(118). Օրդան քաշեք	67	187(170). Յար, բարդու ծառը բարձր ա	84
132(119ա). Անձրնն եկավ շաղալեն	67	188(171). Յարին յար յունի	84
133(119բ). Անձրնն եկավ շաղալեն	68	189(172). Աղվեսարը փեր ա	85
134(120). Էս սարին քուշ եմ եկել	68	190(173). Պարսղով կովը ծախեցին	85
135(121). Մե եմ, սևալոր հավը եմ	68	191(174). Մե տղան, կուտու տղան	85
136(122). Մարի տակին սառն աղբյուր	69	192(175). Կամաշ տեխուր մաղալ ա	86
137(123). Մարիցը պաղ քամին փչեց	69	193(176). Այ ինդիլ, ինդիլ	86
138(124). Ամպել ա կամար-կամար	69	194(177ա). Այ սիրում Մար	86
139(125). Ջուր կուգար վերին սարեն	70	195(177բ). Այ սիրում Մար	86
140(126). Գոլթանը հազ եմ տանում	70	196(178). Հո, յաման ու յար ջան	87
141(127). Քամին ելավ երան-երան	70	197(179). Միրել ես՝ մտանալ մի	87
(Շողորա, Մալաք)	70	198(180). Արեգակի մմամ ես	87
142(128). Բաղեր, դուք կամաչեցեք	71	199(181). Քա սե, սե, սևալոր աղջիկ	88
143(129). Ծառան տակին ջուլիտակ դոլ	71	200(182). Առնեմ երբամ իմ յարը	88
144(130). Մարեն եկավ ծխավոր	71	201(183). Թաղվորի մեր, դուս արի	88
145(131). Չեմ, չեմ, չեմ կրնա խաղա	72	202(184). Յար, լուսի լուսնակը	89
146(132ա). Նա լուս էր	72	203(185). Ես եմ թո խաղամիջում	89
147(132բ). Նա լուս էր	72	204(186). Լուսաստղ քիթ գցեց դուս	89
148(133ա). Կուժն առա, ելա սարը	72	205(187). Այ, աման, յաման	90
149(133բ). Կուժն առա, ելա սարը	73	206(188). Քանգեքո քարձր տեղ ա	90
150(134). Մարերի վրով գնաց	73	207(189). Պուժուր աղջիկ, մի թոնի	90
151(135). Էս գիշեր լուրջ տեսա	73	208(190). Յար: Այ ինկա, սիրտս	91
152(136). Տիգրան աղի մաստի օղը	74	209(191). Գնացի քաղը	91
153(137). Ջաղաջս մամի, մամի	74	210(192). Քուլիկս եկավ	91
154(138). Ել, ել, ելի պարենք	74	211(193). Այ լոքի աղջիկ	92
155(139ա). Մե ձին մալն ինչ ամեն	75	212(194). Էրում եմ քաղը	92
156(139բ). Մե ձին մալն ինչ ամեն	75	213(195). Քաղեցին սպանի օձ	92
157(140). Աղբի ամուռն Շուշու	75	214(196). Չոր քաղին կա քաղմանյի	92
158(141). Հով ալվամը մուել ա	76	215(197). Ես գոլթանն եմ	93
159(142). Էս տներ, մամդր տներ	76	216(198). Գնալով, բոխերով աղջիկ	93
160(143). Նմանող ունիմ՝ կծած ա	76	217(199). Քա, մանի ջան	93

218(200). Կայմնել ևս կամ կմաննա	93
219(201). Քո մատի մատնիքը	94
220(202). Կայմնել ևս քախա-քախա	94
221(203). Քո տրտուկ սիրածը	94
222(204). Գնացի ջուրը ջրի	95
223(205). Յասր ջան, ուզուվիշ արա	95
224(206ա). Կայմնել ևս քարի վերա	95
225(206բ). Չիմար ես, կետամալ մի	96
226(207). Օտար երկիր գաղտը կտրիմ	96
227(208). Կոտ ու կես կորեկ ունիմ	96
228(209). Տոմ, տոմ, տոմ, աղբեր	97
229(210). Արագը հեշտացել ա	97
230(211). Կայմնել եմք ախա-քախա	97
231(212). Ախ կամեմ՝ արքուն կուգա	97
232(213). Կալ եմ գցել, կալսել եմ	98
233(214). Հուկ, հուկ, հուկ եղնի	98
234(215). Ախ, սևավոր, սևիկ աղջիկ	98
235(216). Այ տղա մեր զեղեցի	99
236(217). Ջան աղբեր	99
237(218). Եկալ արքանա ըստիմ	100
238(219). Հոյ մարդ	100
239(220). Թագվոր, դու քաղով եկար	100
240(221). Լե, լե, յամամ	100
241(222). Արագի, քաղով եկար	101
242(223). Քեզ ող տեսա	101
243(224). Ես մեր տունը, դու՞մ ձեր տունը	101
244(225). Սոմալար	102
245(226). Ջան, մարալ ջան	102
246(227). Թուրս բերեք	102
247(228). Բորիկ մի քել	102
248(229). Քնարվամ կուգեր	102
249(230). Մեկ կուլտիկ	103
250(231). Մաչանա ջուրը	103
251(232). Տուն եմ շինել	103
252(233). Համոնիմ գաս զեղի մտնես	103
253(234). Ես առուն ջուր է գալի	104
254(235). Աղջի, նոր եկար կալեմ	104
255(236ա). Նազ մի ամի	105
256(236բ). Նազ մի ամի	105
257(236գ). Նազ մի ամի	106
258(237). Ենթամ, ճամբես ես է	106
259(238). Ամպել ա ամպի վերա	106
260(239). Կամալ արտախ քեմարը	106
261(240). Կարմիր քարը տաշած է	107
262(241). Ես սիրեցի՝ ուրիշն առալ	107
263(242). Ես գնում եմ	107
264(243). Եղբ կայմեր խոթոտիկ Մրտոմ	108

265(244). Արծախի ջուրն	108
266(245). Մարը ես եմ	108
267(246). Եկար մեր դռմով ըմցար	108
268(247). Ջար զոնգը	109
269(248). Մառի տակը տալալա յա	109
270(249). Կարմիր ալուխ առնեմ	109
271(250). Առնեմ կայմնեմ	109
272(251). Շուշան, մի՛ն արի	109
273(252). Յար լե, լե	110
274(253). Ախ, մարիկ ջան	110
275(254). Թալիշու ճամբեմ դուզ ա	110
276(255). Ա՜յ աղջիկ, ծամով աղջիկ	111

Հավելում «Ազգագրական ժողովածու»-ին

277. Հուկ արեք, տարեք ջան	112
278. Էս օր արքաքե, պաա է	112
279. Լուսնակն ամուշ, հուկն ամուշ	113
280. Չիզ տո, քաշի	113
281. Գութանը հաջ եմ բերում	113
282. Արագը հեշտացել ա	114
283. Չիմար ես, կետամալ մի	114
284. Կուժն առա, ելա սարը	114
285. Երկնքն ամպել է	114
286. Ալագյալ սարը ամպել ա	115
287. Մեր դռանը խնկի ծառ	115
288. Ամբրևն եկալ շաղալեմ	115
289. Պարտեզ ունիմ	116
290. Արև թողվով եկալ (Իմ չիմարի յարը)	116
291. Մատնիքը մատովս չէր	116
292. Ախ կամեմ՝ արքուն կուգա	116
293. Լուսնակն ա կայմել դարին	117
294. Ախ, մարալ ջան	117
295. Կայմել ես վարդի հովիմ	118
296. Կայմել ես վարդի հովիմ	118
297. Առնեմ երթամ էմ սարը	118
298. Առնեմ երթամ էմ սարը	118
299. Գացի արտեղ, բռնի լոր	119
300. Հավար Ջուլը	119
301. Կապուտ քուտակ հեծել եմ	120
302. Նոր ա քաղվիլ քարի լուս	120
303. Աղջի, արի քե Ֆաս առնեմ	121
304. Դու կայմել ես ցնտրական	121
305. Մարալ գոմեշ	122

Մամուլագրություններ և վեկուծական

դիտողություններ 123

CONTENTS

Preface	7
Preface in English	15
Preface in Russian	17

Armenian Folk Songs

Collection Six - "Ethnographic" (Part One)

1(1). Standing with friends outside (Red rose) (a)	21
2(2). I'm standing, I can't go (a)	21
3(3). I'll put the egg on to boil (a)	22
4(4). Oh, sweetheart (a)	22
5(5). Dance, Salat (a girl's name), dance (h)	23
6(6). I'm tongue-tied (unable to speak) (a)	23
7(7). Coolness in the air (k)	24
8(8). Apricot tree, don't expect fruit (k)	24
9(9). Bring back, return (k)	25
10(10). Coolness in the air (k)	25
11(11). Today's Friday, a fast (b)	26
12(12a). Step along, step (a)	26
13(12b). Step along, step (a)	26
14(13). You are a plane tree, don't bend (a)	26
15(14). Rise, brothers (b)	27
16(15). I'm sewing under the tree (a)	27
17(16). It is cloudy, there is no snow (a)	27
18(17). It's spring, but it's snowing (a)	28
19(18a). Pretty lass (a)	28
20(18b). Pretty lass (a)	28
21(19). I saddled the black steed (k)	29
22(20). Threshing song (e)	29
23(21). The thrush said to the turtle-dove (k)	29
24(22). Come, come, yar (beloved) (a)	30
25(23a). Ah, reveller Maran (b)	31
26(23b). Ah, reveller Maran (b)	31
27(24). My Father will not marry his daughter to you (b)	31
28(25). Dressed up in red (a)	31
29(26). Papuri (dance) (b)	32
30(27). It should be Friday today (h)	32
31(28). Go round the circle, bullock (e)	32
32(29). My bullock, dear (e)	33
33(30). Ploughing song (e)	33
34(31). Horolo, lo, lo (ploughing song) (e)	34
35(32). Our house next to yours (a)	34
36(33a). Oh, father (h)	34
37(33b). Oh, father (h)	35
38(33c). Oh, father (h)	35
39(34). Mountain flower, my Gyuli (b)	35
40(35). Maid, your in-laws have come (c)	36
41(36). Comic song (i)	36
42(37). Coolness in the air (k)	36
43(38). The red stone is hewn (b)	37
44(39a). Spring is coming to the mountains (a)	37
45(39b). Spring is coming to the mountains (a)	37
46(40). Araz, river covered with ice (a)	38
47(41). I ground wheat on the threshing-floor (b)	38
48(42). I saw the field ploughed up (song-malediction)	38
49(43). Your love burned me (a)	38
50(44). I went to the fields and caught a quail (a)	39
51(45). Comic song (b)	39
52(46). It is cloudy, there is no rain (a)	39
53(47). Abaran is a stony land (f)	40
54(48). I come from Tsaghkevan gorge (a)	40
55(49). Foxie came into the mill (i)	40
56(50). Light snow (Shogher, dear) (b)	41
57(51). You are a flower from Tsaghkevan (a)	41
58(52). Grind, mill, grind (a)	41
59(53).	42
60(54). The guy is short but comely (b)	42
61(55). The sky is clouded (a)	42
62(56). I saw you (a)	43
63(57). Golden rings on my fingers (a)	43
64(58). Once we got together (b)	44
65(59). Nai, nai, papuri (dance-song) (b)	44
66(60). I went to the mountains (a)	44
67(61a). You're a plane tree, don't bend (a)	45
68(61b). You're a plane tree, don't bend (a)	45
69(62). My son said: stay in peace (d)	46
70(63). You fell asleep in the shade (b)	46
71(64). What is mountain grass for me (a)	46
72(65). What is love for me (a)	46
73(66). The quail is (standing) on the stone (a)	47
74(67). Oh, yar (beloved), you are a flower (b)	47
75(68). The robbers came (j)	47
76(69). He is handsome (b)	47
77(70). Long live the Armenian faith (j)	48
78(71). The maid from the mountains (b)	48
79(72). Saint Karapet, your monastery (a)	48
80(73). A ploughman's song (e)	48
81(74a). Rise, bullock, rise (bullock-cart song)	49
82(74b). Go round the circle, bullock (threshing song) (e)	49
83(75a). Water went from under the house (b)	50
84(75b). Water went from under the house (b)	50
85(76). Water went from under the house (b)	50
86(77). My beloved Eneko (b)	51
87(78). Oh, my tender (b)	51
88(79). I am a little shepherd (b)	51
89(80). I'm basil herb (b)	52
90(81). Oh, grief, grief (k)	52
91(82). Oh, oh, Eghso, dear (b)	52
92(83). In the village of Khnus (j)	53
93(84). Don't be offended with me (k)	53
94(85). The sun rose playfully (b)	54
95(86). I planted a garden in Yerevan (b)	54

* Letters in parentheses indicate, in a most general way, the genre of the song:

(a) - love-lyrical; (b) - dance-song; (c) - wedding; (d) - recruitment; (e) - labour; (f) - wandering; (g) - pastoral;
(h) - lament; (i) - comic; (j) - social-historical theme; (k) - lyrical, sorrowful

96(87). The Mughni water is very cold (b)	55	the mountain (a)	72
97(88). On the mountaintop there is a cold spring (a)	55	149(133b). I took the jar and climbed the	
98(89). The marble stone at the head of the spring (a)	55	mountain (a)	73
99(90). Listen, gentlemen (a)	56	150(134). He went away through the mountains (d)	73
100(91). Don't go away (a)	56	151(135). Tonight I met the dawn (b)	73
101(92). The long road (f)	56	152(136). The ring on Tigran's finger (h)	74
102(93). Thy soul and body met (religious—moral theme)	57	153(137). Mill, grind, grind (b)	74
103(94). I raised a heavy burden	57	154(138). Get up, let's dance (b, i)	74
104(95a). Capricious maid (a)	57	155(139a). What is the horseshoe for a black	
105(95b). Capricious maid	58	steed? (a)	75
106(95c). Capricious maid	58	156(139b). What is the horseshoe for a black	
107(96). Maid Tilo (a)	58	steed? (a)	75
108(97). Nestor went to Margar's village (everyday)	58	157(140). Maid, your name is Shushan (b)	75
109(98). I saw a plane tree (everyday)	59	158(141). You found some coolness in the shade	
110(99). Dear, don't marry that guy (a)	59	of the balcony (b)	76
111(100). The poplar will give fruit (a)	59	159(142). These tiny houses (b)	76
112(101). They brought a shawl to mother (i)	60	160(143). My apple is taken a bite (b)	76
113(102). The Kars fortress is ruined (a)	61	161(144). The quail came down the mountain (a)	76
114(103). I am a nightingale (a)	61	162(145). I must set out (k)	77
115(104). Odallo, dear (b)	61	163(146). May God keep you, brother (beloved) (a)	77
116(105a). It is snowing in Tsaghkavank (a)	62	164(147). Beloved, be my sweetheart (b)	77
117(105b). It is snowing in Tsaghkavank (a)	62	165(148). If I could embrace you (b)	78
118(106). Yar, yar (b)	62	166(149). This ram is spotty (b)	78
119(107). The round—faced beauty (b)	63	167(150). The river in Gosh has frozen (b)	78
120(108). It became cloudy (a)	63	168(151). Nare (b)	78
121(109). Pack up my clothes (a)	63	169(152). You are standing in the garden (a)	79
122(110). I am calling you, come, yar (a)	64	170(153). You came to love, don't forget (a)	79
123(111). My brother is standing under the tree (b)	64	171(154). You, willow, don't bend (a)	79
124(112). The good light of morning (a,b)	64	172(155). I picked a rose (a)	79
125(113). I went out to the meadow (b)	65	173(156). Beloved, praise me (a)	80
126(114). I went to the mountains to gather		174(157). I'll go to the spring for water (a)	80
some grass (a)	65	175(158). The rose blossomed in the garden (a)	81
127(115a). Sand is around the fortress (Alaghyaz) (a)	66	176(159). Oh, grief to me (h)	81
128(115b). Sand is around the fortress (Alaghyaz) (a)	66	177(160). Across the meadow (fragment of the	
129(116). I came to love (a)	66	song "He went to the mountains") (f)	81
130(117). The incense tree near my house (b)	67	178(161). My Manan is sitting by the spring (b)	81
131(118). Song about general A. Ter—Ghukasov	67	179(162). Enter the house, get my father and	
132(119a). It is drizzling (a)	67	mother's consent (b)	82
133(119b). It is drizzling (a)	68	180(163). Get away, loafer (i)	82
134(120). A mountain rose on my way (a)	68	181(164). Two rams under the mountain (b)	82
135(121). I am a black—winged bird (a)	68	182(165). Oh, mincing and beautiful (b)	82
136(122). Under the mountain is a very cool		183(166). My beloved flower (b)	83
stream (a)	69	184(167). I'll sow cotton in spring (a)	83
137(123). A cold wind blew from the mountains (a)	69	185(168). Ay, Nazan, Nazan (a)	83
138(124). The clouds thickened (a)	69	186(169). Stranger, stranger (a)	84
139(125). A stream is running from the		187(170). Yar, the poplar is tall (a)	84
mountaintop (a)	70	188(171). Fragment of a song—dance	84
140(126). I am taking dinner to the field (a)	70	189(172). The Fox Mountain sank (b)	85
141(127). The storm has blown (fragment of		190(173). The cow was sold for debts (j)	85
the song "Dance, Salat, dance") (j)	70	191(174). The swarthy guy, a squab (a)	85
142(128). Gardens, grow green (b)	71	192(175). The green dish (a)	86
143(129). Two rams under the tree (b)	71	193(176). Ay, indilo (b)	86
144(130). The horseman came down the		194(177a). Ay, beauty Sato (b)	86
mountain (b)	71	195(177b). Ay, beauty Sato (b)	86
145(131). I can't, I can't dance (b,i)	72	196(178). Oh, my sweetheart (b)	87
146(132a). She is like the light (c, i)	72	197(179). You came to love, don't forget (a)	87
147(132b). She is like the light (c, i)	72	198(180). You are like the sun (a)	87
148(133a). I took the jar and climbed		199(181). Oh, you disobedient daughter (i)	88

200(182). I'll take her to the mountains (b)	88	254(235). Fragment of a song—dance	104
201(183). Groom's mother, come out (c)	88	255(236a). Don't be whimsical (a,i)	105
202(184). Yar, I'm the moonlight (a)	89	256(236b). Don't be whimsical (a,i)	105
203(185). Your songs are about me (a)	89	257(236c). Don't be whimsical (a,i)	106
204(186). A star flared up in the evening glow (e) ..	89	258(237). I'm going away, here is my road (fragment) (a)	106
205(187). Oh, grief, grief (h)	90	259(238). The clouds thickened (b)	106
206(188). Kanaker is standing high (b)	90	260(239). The edge of my green field (b)	106
207(189). Little girl, don't jump (b)	90	261(240). The red stone is hewn (b)	107
208(190). My heart, stop beating (a)	91	262(241). I came to love, somebody else got married (a)	107
209(191). I went to the garden (i)	91	263(242). I am going away (a)	107
210(192). My sister came (i)	91	264(243). Mrto, the handsome man (h)	108
211(193). Ay, prankish girl (i)	92	265(244). The Artsap water (b)	108
212(194). I am going to the garden (i)	92	266(245). I'm a tree, you're my fruit (b)	108
213(195). I killed a snake in the garden (b)	92	267(246). You came passing by (b)	108
214(196). The gardener in my garden (a)	92	268(247). Ring, bell (b)	109
215(197). Song about the plough (e)	93	269(248). There is a secluded place under the tree (b)	109
216(198). The girl with earrings (b)	93	270(249). I'll buy red plums (b)	109
217(199). Oh, mother	93	271(250). Let's stand side by side (b)	109
218(200). Spindle song (e)	93	272(251). Come up, Shushan (b)	109
219(201). The ring from your finger (a)	94	273(252). Yar, le, le (b)	110
220(202). You are standing carefree in the garden (a)	94	274(253). Oh, mother (b)	110
221(203). With all heart with you, dear (a)	94	275(254). Straight is the road to Talish (b)	110
222(204). I went for water (a)	95	276(255). Ay, girl with a plait (a)	111
223(205). Give consent, beloved (a)	95		
224(206a). You are standing on the stone (a)	95		
225(206b). You are a plane, don't bend (a)	96		
226(207). The daring fellow came to a foreign land (fragment of an ashugh song)	96		
227(208). I have a handful of millet (i)	96		
228(209). The comely fellow (b)	97		
229(210). Araz, river covered with ice	97		
230(211). We are standing, waiting (a)	97		
231(212). I miss, my heart is bleeding (a)	97		
232(213). I took the sheaves to the threshing—floor and ground (a)	98		
233(214). Let there come a breath of cool air (b) ..	98		
234(215). Oh, you disobedient daughter (i)	98		
235(216). Ay, fellow from our village (b)	99		
236(217). My dear brother (b)	99		
237(218). The wind blew from the field (j)	100		
238(219). Oh, narim (spinning—wheel song)	100		
239(220). Welcome, king (groom) (c)	100		
240(221). Le, le, yaman (a)	100		
241(222). Welcome, stork	101		
242(223). As I saw you (a)	101		
243(224). We live in different houses (b)	101		
244(225). The beauties (b)	102		
245(226). Ah, my doe (b)	102		
246(227). Bring me my sword (b)	102		
247(228). Don't walk barefoot (b)	102		
248(229). The caravan was going (b)	102		
249(230). The squab (b)	103		
250(231). The water of Sachan spring is very cold (a) ..	103		
251(232). I built a house by the bridge (b)	103		
252(233). If you come from the field and enter the village (k)	103		
253(234). The brook (b)	104		
		Supplement	
		277. Make it cool, dear mountains (a)	112
		278. Today's Friday, a fast (b)	112
		279. The moon is tender (g)	113
		280. Pull, bullock, pull (e)	113
		281. I'm taking dinner to the field (a)	113
		282. Araz, river covered with snow (a)	114
		283. You are a plane tree, don't bend (a)	114
		284. I took a jar and went to the mountain (a) ..	114
		285. The sky in clouds (a)	114
		286. Alagyaz (a)	115
		287. The insence tree near our house (b)	115
		288. It's drizzling (a)	115
		289. I have a garden	116
		290. The sun rose playfully (b)	116
		291. The ring does not fit my finger (a)	116
		292. I miss, my heart is bleeding (a)	116
		293. The moon rose over the mountain (a)	117
		294. Ah, my doe (a)	117
		295. You are standing in the shade of a rose (a) ..	118
		296. You are standing in the shade of a rose (a) ..	118
		297. I'll take her to the mountains (b)	118
		298. I'll take her to the mountains (b)	118
		299. I came to the field and caught a quail (a) ..	119
		300. Help, Zulo (a)	119
		301. I saddled a black steed (a)	120
		302. Just now the light of dawn was lit (b)	120
		303. Daughter, let me buy you a fez—hat (i)	121
		304. You are standing by yourself (b)	121
		305. My bullock, dear (e)	122
		Commentaries	123

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	7
Предисловие на английском языке	15
Предисловие на русском языке	17

Армянские народные песни
Сборник Шестой, "Этнографический"
(Часть первая)

1 (1). На улице с друзьями (Красная роза) (а)	21
2 (2). Стою, не могу идти (а)	21
3 (3). Приготовлю завтрак (а)	22
4 (4). Ой, любимая (а)	22
5 (5). Салат (имя девушки), паяши, паяши (з)	23
6 (6). Язык мой онемел (а)	23
7 (7). Повяло прохладой (А)	24
8 (8). Абрикосовое дерево, плодов не жди (А)	24
9 (9). Верните, возвратите (А)	25
10 (10). Повяло прохладой (А)	25
11 (11). Нынче пятница, пост (б)	26
12 (12 а). Шестувий, шестувий (а)	26
13 (12б). Шестувий, шестувий (а)	26
14 (13). Ты — чинар, не гнись (а)	26
15 (14). Вставайте, братья (б)	27
16 (15). Под деревом сижу и шью (а)	27
17 (16). Облачно, но снега нет (а)	27
18 (17). Весна, но снег пошел (а)	28
19 (18а). Красавица (а)	28
20 (18б). Красавица (а)	28
21 (19). Оседлал вороного коня (А)	29
22 (20). Песня гумна (А)	29
23 (21). Молвиа дрозд птице горлице (А)	29
24 (22). Приди, приди яр (любимый) (а)	30
25 (23а). Ах, гуляка Маран (б)	31
26 (23б). Ах, гуляка Маран (б)	31
27 (24). Отец не отдаст дочь за тебя (б)	31
28 (25). Нарядилась в красное (а)	31
29 (26). Папури (название пляски) (б)	32
30 (27). Сегодня быть бы пятнице (з)	32
31 (28). Ходи по кругу, вол (А)	32
32 (29). Буйвол мой дорогой (А)	33
33 (30). Песня пахоты (А)	33
34 (31). Ороло, ло, ло (песня пахоты) (А)	34
35 (32). Наш дом рядом с вашим (а)	34
36 (33а). О, отец (з)	34
37 (33б). О, отец (з)	35
38 (33в). О, отец (з)	35
39 (34). Горный цветок моя Гюли (б)	35
40 (35). Девушка, сваты пришли (в)	36
41 (36). Шуточная (и)	36
42 (37). Повяло прохладой (А)	36

43 (38). Обтесан красивый камень (б)	37
44 (39а). В горах весна наступает (а)	37
45 (39б). В горах весна наступает (а)	37
46 (40). Покрылась льдом Араз — река (а)	38
47 (41). Обомотила на гумне пшеницу (б)	38
48 (42). Вспаханным увидела поле (песня — проклятие)	38
49 (43). Твоя любовь сожгла меня (а)	38
50 (44). Вышел я в поле, поймал перепелку (а)	39
51 (45). Шуточная (б)	39
52 (46). Облачно, но нет дождя (а)	39
53 (47). Абаран — каменный край (е)	40
54 (48). Я из ущелья Цахкеванка (а)	40
55 (49). В мельницу зашла лиса (и)	40
56 (50). Пошел снежок (Шогер джан) (б)	41
57 (51). Ты цветок из Цахкевана (а)	41
58 (52). Мельница, ты мели, мели (а)	41
59 (53).	42
60 (54). Парень мал, да пригож (б)	42
61 (55). Заволокло небо тучами (а)	42
62 (56). Тебя я увидел (а)	43
63 (57). Золотые колечки на пальцах моих (а)	43
64 (58). Однажды собрались вместе (б)	44
65 (59). Най — най, папури (плясовая) (б)	44
66 (60). В горы я пошла (а)	44
67 (61а). Ты — чинар, не гнись (а)	45
68 (61б). Ты — чинар, не гнись (а)	45
69 (62). Сынок сказал: останьтесь с миром (г)	46
70 (63). В тени уснула ты (б)	46
71 (64). Что мне горная трава (а)	46
72 (65). Что мне любовь (а)	46
73 (66). Стоит перепелка на камне (а)	47
74 (67). О яр (любимая), — цветок ты (б)	47
75 (68). Пришли грабители (к)	47
76 (69). Красив он (б)	47
77 (70). Да здравствует армянская вера (к)	48
78 (71). Девушка с гор (б)	48
79 (72). Святой Карапет, твой монастырь (а)	48
80 (73). Песня пахари (А)	48
81 (74а). Вставай, вол, вставай (аробная) (А)	49
82 (74б). Ходи по кругу, вол (песня гумна) (А)	49
83 (75а). Из — под дома пошла вода (б)	50
84 (75б). Из — под дома пошла вода (б)	50
85 (76). Из — под дома пошла вода (б)	50
86 (77). Мой любимый Энеко (б)	51
87 (78). Ой, моя нежная (б)	51
88 (79). Я маленький пастушок (б)	51
89 (80). Базилик я (б)	52
90 (81). О, горе, горе (А)	52
91 (82). Ой, ой, Эксо джан (любимая) (б)	52
92 (83). В селе Хнус (к)	53
93 (84). Не обижайся на меня (А)	53

* Буквы в круглых скобках указывают (разумеется в самой общей форме) на жанр песни:

(а) — любовно-лирическая; (б) — песня-пляска; (в) — свадебная; (г) — рекрутская; (А) — трудовая;
(е) — сюжетная; (ж) — пасторал; (з) — пляс; (и) — шуточная; (к) — социально-историческая тематика; (Л) —
лирическая скорбная

94(85). Играючи солнце взойшло (б)	54	147(132б). Она со светом схожа (в, и)	72
95(86). В Ереване разбил я сад (б)	54	148(133а). Взяла кувшин, поднялась в гору (а)	72
96(87). Студенна Мугтийская вода (б)	55	149(133б). Взяла кувшин, поднялась в гору (а)	73
97(88). На вершине горы студеный родник (а) 55		150(134). Ушел через горы (г)	73
98(89). Мраморный камень у истока		151(135). Нычье ночью я встретила	
родника (а)	55	рассвет (б)	73
99(90). Послушайте, господа (а)	56	152(136). Кольцо на руке Тиграна (з)	74
100(91). Не уходи (а)	56	153(137). Мельница, мели, мели (б)	74
101(92). Долгая дорога (е)	56	154(138). Вставай, спящий (б, и)	74
102(93). Встретились душа и тело		155(139а). На что вороному коню подкова (а)	75
(морально — религиозная тема)	57	156(139б). На что вороному коню подкова (а)	75
103(94). Подня я тяжелую ношу (бытовая)	57	157(140). Девушка, тебя зовут Шушан (б)	75
104(95а). Девушка жеманная (а)	57	158(141). В тени балкона нашла ты	
105(95б). Девушка жеманная (а)	58	прохаду (б)	76
106(95в). Девушка жеманная (а)	58	159(142). Эти мелкие домишки (б)	76
107(96). Девушка Телло (а)	58	160(143). Мое яблоко надкусано (б)	76
108(97). Нестор пошел к Маркару в		161(144). Перепелка опустилась на гору (а)	76
деревню (бытовая)	58	162(145). Я должен отправиться в путь (А)	77
109(98). Увидел чинару (бытовая)	59	163(146). Да хранит Господь брата	
110(99). Милая, не выходи за того парня (а)	59	(любимого) твоего (а)	77
111(100). Тополь даст плоды (а)	59	164(147). Любимый, будь сердцу мил (б)	77
112(101). Матушке шаль привезли (и)	60	165(148). Обнять, обнять бы тебя (б)	78
113(102). Разрушена Карсская крепость (а)	61	166(149). Этот барашек — пыгистый (б)	78
114(103). Соловей я (а)	61	167(150). Замерзла река в Гоше (б)	78
115(104). Одалмо джан (любимая) (б)	61	168(151). Нарз (б)	78
116(105а). В Цахкаванке снег идет (а)	62	169(152). В саду стоишь ты (а)	79
117(105б). В Цахкаванке снег идет (а)	62	170(153). Полнолю — не забывай (а)	79
118(106). Яр, яр (любимый) (б)	62	171(154). Ты — ива, не гнишь (а)	79
119(107). Круглолицая красавица (б)	63	172(155). Сорвал я розу (а)	79
120(108). Стало облачно (а)	63	173(156). Любимая, хвали меня (а)	80
121(109). Сложите одежду (а)	63	174(157). Пойду к роднику за водой (а)	80
122(110). Зову, приходи яр (любимая) (а)	64	175(158). Распустилась роза в саду (а)	81
123(111). Стоит брат под деревом (б)	64	176(159). Ой, горе мне (з)	81
124(112). Утра добрый свет (а, в)	64	177(160). Через луг (фрагмент песни	
125(113). Вышла на луг (б)	65	“Ушел через горы”) (е)	81
126(114). Пошла в горы собрать траву (а)	65	178(161). Моя Манан сидит у родника (б)	81
127(115а). Вокруг крепости песок (Алагяз) (а) ..	66	179(162). В дом войди, получи согласие	
128(115б). Вокруг крепости песок (Алагяз) (а) ..	66	отца и матери (б)	82
129(116). Полубила я (а)	66	180(163). Убирайся, шалопай (и)	82
130(117). Ладан — дерево у дома (б)	67	181(164). Под горою два барана (б)	82
131(118). Песня о генерале А.Тер — Гукасове ..	67	182(165). Ой, жеманная и красивая (б)	82
132(119а). Мелкий дождик моросит (а)	67	183(166). Цветок любимый (б)	83
133(119б). Мелкий дождик моросит (а)	68	184(167). Весной посею хлопок (а)	83
134(120). На пути встала гора (а)	68	185(168). Эй, Назан, Назан (а)	83
135(121). Я — чернокрылая птица (а)	68	186(169). Чужой, чужой (а)	84
136(122). Под горой родник студеный (а)	69	187(170). Яр, тополь — высок (а)	84
137(123). С горы подул холодный ветер (а)	69	188(171). Фрагмент песни — пляски	84
138(124). Стугались тучи (а)	69	189(172). Осела Лисья гора (б)	85
139(125). С верхней горы бежит ручей (а)	70	190(173). За долги корову продали (к)	85
140(126). В поле обед я нес (а)	70	191(174). Смуглый парень, коротышка (а)	85
141(127). Поднялась буря (фрагмент песни		192(175). Зеленое блюдо (а)	86
“Пляши, Салат, пляши”) (к)	70	193(176). Эй, индило (б)	86
142(128). Сады, вы зеленейте (б)	71	194(177а). Эй, красавица Сато (б)	86
143(129). Под деревом два барана (б)	71	195(177б). Эй, красавица Сато (б)	86
144(130). С горы спустился всадник (б)	71	196(178). О мой любимый (б)	87
145(131). Не могу, не могу я плясать (б, и)	72	197(179). Полнолю — не забывай (а)	87
146(132а). Она со светом схожа (в, и)	72	198(180). Ты с солнышком схожа (а)	87

199(181). Ой ты, непокорная дочка (и)	88
200(182). Ее возьму с собою в горы (б)	88
201(183). Матушка жениха, выходи (в)	88
202(184). Яр, я свет луны (а)	89
203(185). Обо мне твои песни (а)	89
204(186). На заре зажглась звезда (А)	89
205(187). Ах, горе, горе (з)	90
206(188). На высоком месте стоит Канакер (б)	90
207(189). Мамышка, не прыгай (б)	90
208(190). Замирай мое сердце (а)	91
209(191). Пошла в сад (и)	91
210(192). Сестрица пришла (и)	91
211(193). Эй, проказница — девица (и)	92
212(194). Иду я в сад (и)	92
213(195). В саду убил змею (б)	92
214(196). Садовник в саду у меня (а)	92
215(197). Песня о плуте (А)	93
216(198). Девушка с сережками (б)	93
217(199). Ой, матушка	93
218(200). Песня веретена (А)	93
219(201). Кольцо с пальца твоего (а)	94
220(202). Стоишь беспечно ты в саду (а)	94
221(203). Всем сердцем с тобой, любимый (а)	94
222(204). Пошла за водой (а)	95
223(205). Дай согласие, любимая (а)	95
224(206а). Стоишь на камне ты (а)	95
225(206б). Ты — чинар, не гнись (а)	96
226(207). В чужую страну приехавший удалец (фрагмент ашутской песни)	96
227(208). Горстка проса у меня (и)	96
228(209). Пригожий парень (б)	97
229(210). Покрылась льдом Араз — река (а)	97
230(211). Стоим в ожидании (а)	97
231(212). Тоскую — сердце кровью обливается (а)	97
232(213). Снопы свез на гумно, обмолотил (а)	98
233(214). Пусть повеет прохладой (б)	98
234(215). Ах, непокорная дочка (и)	98
235(216). Эй, парень из нашего села (б)	99
236(217). Братец дорогой (б)	99
237(218). Подул ветер с поля (х)	100
238(219). Ой, нарим [песня прялки]	100
239(220). Добро пожаловать, царь (женик) (в)	100
240(221). Ле, ле, яман (а)	100
241(222). Добро пожаловать, аист	101
242(223). Как увидел тебя (а)	101
243(224). Живем мы в разных домах (б)	101
244(225). Красавицы (б)	102
245(226). Ах, моя лань (б)	102
246(227). Подайте меч (б)	102
247(228). Не ходи босой (б)	102
248(229). Шел караван (б)	102
249(230). Коротышка (б)	103
250(231). Студенна вода родника Сачан (а)	103
251(232). Дом я построил у моста (б)	103
252(233). Пришел бы ты с поля, вошел бы в деревню (А)	103
253(234). Ручеек (б)	104

254(235). Фрагмент песни — пляски	104
255(236а). Не жеманься (а, и)	105
256(236б). Не жеманься (а, и)	105
257(236в). Не жеманься (а, и)	106
258(237). Ухожу — вот моя дорога (фрагмент) (а)	106
259(238). Стугнулись тучи (б)	106
260(239). Край моего зеленого поля (б)	106
261(240). Обтесан красный камень (б)	107
262(241). Полюбил я — отдала другому (а)	107
263(242). Ухожу я (а)	107
264(243). Красавец Мрто (з)	108
265(244). Вода Арцапа (б)	108
266(245). Я — дерево, ты — плод (б)	108
267(246). Прошла мимо ты (б)	108
268(247). Звени колокольчик (б)	109
269(248). Под деревом укромное местечко (б)	109
270(249). Куплю красивые слявки (б)	109
271(250). Встанем рядом (б)	109
272(251). Подожди, Шушан (б)	109
273(252). Яр, ле, ле (б)	110
274(253). Ой, матушка (б)	110
275(254). Пряма дорога в Талиш (б)	110
276(255). Эй, девушка с косой (а)	111

Приложение

277. Дайте прохладу, любимые горы (а)	112
278. Нынче пятница, пост (б)	112
279. Луна нежна (ж)	113
280. Тини, вол, тини (А)	113
281. В поле обед я нес (а)	113
282. Покрылась льдом Араз — река (а)	114
283. Ты — чинар, не гнись (а)	114
284. Взяла кувшин, поднялась в гору (а)	114
285. Небо в тучах (а)	114
286. Алагяз (а)	115
287. Ладан — дерево у дома (б)	115
288. Малкий дождик моросит (а)	115
289. Сад я имею	116
290. Играючи солнце взошло (б)	116
291. Колечко не по пальцу мне (а)	116
292. Тоскую — сердце кровью обливается (а)	116
293. Луна взошла над горой (а)	117
294. Моя лань (а)	117
295. Стоишь в тени роз (а)	118
296. Стоишь в тени роз (а)	118
297. Ее возьму с собою в горы (в)	118
298. Ее возьму с собою в горы (в)	118
299. Вышел я в поле, поймал перепелку (а)	119
300. Помоги, Зуло (а)	119
301. Оседлал я вороного коня (а)	120
302. Только что зажегся свет зари (б)	120
303. Дочка, куплю тебе феску (шапочку) (и)	121
304. Ты стоишь особняком (б)	121
305. Буйвол ты мой дорогой (А)	122

Комментарии	123
-------------------	-----

ԱՅՐԲԵՆԱԿԱՆ ՑԱՄԱԿ

Աքարանը քարոտ ա	53
Աքարանի հոռովել - տե՛ս Լուսաստղ	
քիթ գցեց դուս	
Ալազյազ սարն ամպել ա - տե՛ս Բերդի	
բոլոր ավազ ա	
Ալազյազ սարն ամպել ա	286
Ալ ծին հալն ինչ կանեն	156
Ալ ու ալվան են առել	28
Ախ, լոթի Մարան	25
Ախ, լոթի Մարան	26
Ախ կանեն, արուն կուգա	231
Ախ կանեն, արուն կուգա	292
Ախ, մայրիկ ջան	274
Ախ, մարալ ջան	294
Ախ, աման, յաման	205
Ախ սևալոր սկիկ աղջիկ	234
Ախ, վայ է, վայ է	90
Աղբրի գլուխ մարմար քար	98
Աղջի ամուսնդ Շուշան	157
Աղջի, արի քե ֆաս առնեն	303
Աղջի, ինձ վառեց քո սիրոդ	49
Աղջի, հարսնաձող եկալ	40
Աղջի ճագերով	104
Աղջի ճագերով	105
Աղջի ճագերով	106
Աղջի, ճոր եկար կալեն	254
Աղվես գնաց մտալ ջաղաց	55
Աղվեսաբոր փեր ա	189
Աման ճագանի յարդս	87
Ամպել ա ամպի վերա	259
Ամպել ա ամպի տակին	61
Ամպել ա՝ թո՛ւ չի գալիս	52
Ամպել ա կամար-կամար	138
Ամպել ա ծու՛ն չի գալի	17
Ամպել ա ամպի նման	120
Այ աղջիկ, ծամով աղջիկ	276
Այ ինդիլու, ինդիլու	193
Այ լիթ աղջիկ	211
Այ հեկա սիրտըս - տե՛ս Յար:	
Այ հեկա, սիրտըս	
Այ Մազան, ճագան	185
Այ սիրուն Մաթո	194
Այ սիրուն Մաթո	195
Այ տղա մեր գեղեցի	235
Անծրեն եկալ չաղալեն	132, 133
Անծրեն եկալ չաղալեն	288
Առավոտուն քարի լուս	124
Առնեն երթան են սարը	297
Առնեն երթան են սարը	298
Առնեն երթան իմ յարը	200
Առնեն կայեն	271
Աստված քո արդեր պափի	163
Արագիլ, քարով եկար	241

Արագը հեշտացել ա	46
Արագը հեշտացել ա	229
Արագը հեշտացել ա	282
Արեգակի նման ես	198
Արև բավով եկալ	94
Արև բավով եկալ	290
Արծափի ջուրն էր շատ սառ	265
Արտավ, արտավ	177
Արորն ասաց տատրակի հավթուն	23
Արտերը վարած տեսա	48
Բաղեր, դուք կանաչեցեք	142
Բաղեբրին սպանի օծ	213
Բացվեցալ բաղչանուն վարդը	175
Բարբու ծառը քար կուտա	111
Բերդի բոլոր ավազ ա	127
Բերդի բոլոր ավազ ա	128
Բյուլբյուլ եմ	114
Բրդի մի քեյն	247
Գարուն ա՝ ծին ա արել	18
Գարունը բամբակ ցանեն	184
Գացի արտեր, թոմի լոր	50
Գացի արտեր, թոմի լոր	299
Գացի տեսա չինարի ծառը	109
Գյուլուն, Գյուլուն ջան	183
Գնացի բաղը	209
Գնացի ջուրը ջրի	222
Գնտով, քովեբրին աղջիկ	106
Գոշա ջուրը սառել էր	167
Գրկով, գրկովդ ըլնեն	165
Գութանը հաց եմ բերում	281
Գութանը հաց եմ տանում	140
Դե ֆե ֆիկո	51
Դու կայնել ես ընտրական	304
Ելա գացի սար սնծի	126
Ելա ջրերի հանող	125
Ել, ել, ել պարենք	154
Ելեր կայնեղ խորոտիկ Մրտուն	264
Ելեք արդեր	15
Եկալ արամա ջամին	237
Եկար մեր դռնով ընցար	267
Ես գնում եմ, լաց չլնես	263
Ես գութանեմ եմ	215
Ես ելա գնացի	66
Ես եմ քո խաղամիջուն	203
Ես մեր տունը	243
Ես մի պուճուր հոտաղ եմ	88
Ես սիրեցի՝ ուղիշն առալ	262
Ես քեզ տեսա	92
Երևան բաժն եմ արել	65
Երթալու եմ	162
Երթան արդուրը ջրի	174
Երկինքն ամպել է	285
Զար զոճոճ	268
Էթուն եմ բաղը	212
Էնեկո յարդս	86
Էս առուն ջուր է գալիս, ա, ք, գ, դ, Ե	253
Էս գիշեր լուսը տեսա	151

ես յանը ուլքի	41	Կաքավն և կայմել քարին	73
ես սարին քուշ են եկել	134	Կաքավն իջավ վըր սարին	161
ես տներ, մանդր տներ	159	Կերթամ, ճամբես ես է	258
ես օր քարխես բալաթ է	166	Կեցցե հայոց հավատը	77
ես օր ուրբաթ ի, պաս ի	11	Կոտ ու կես կորեկ ունիմ	227
ես օր ուրբաթ է, պաս է	278	Կուժն առա, ելա սարը	148
ես օր ուրբաթ պիտեր	30	Կուժն առա, ելա սարը	149
Ընկերով կայմած քուշեն	1	Կուժն առա, ելա սարը	284
Ըռեհան են, բար չունիմ	89	Չայ աման, աման	176
Թազվոր, դու քարով եկար	239	Չավար Զուլո	300
Թազվորի մեր, դուս արի	201	Չա տվեք, հետ տվեք	9
Թալանն եկավ	75	Չեյ մազմմ և, ք, գ, դ	271
Թալիչու ճամբեն դուզ ա	275	Չոգիս մարմին համդիպեցին	102
Թալուս բերեք	246	Չողալլու ջան	115
Իմ աղբեր ծառան տակին	123	Չոլ արա զմանք	82
Իմ հերք քեզ աղջիկ չի տա	27	Չոլ արա, եզո	31
Իմ չինարի յարդ - տնս Արև թավոզվ ելավ		Չո, հոլ ել, հոլ ել	81
Ինձն մի ենդենա	93	Չո, յաման ու յար ջան	196
Լեզուս չի խոսում	6	Չոյ, հոյ, եղտ ջան	91
Լե, լե, յաման	240	Չոյ, յար, հոյ, յար	4
Լեռներ, պարոններ	99	Չոյ մազան ու դիլթար	182
Լուսաստղ քիթ գցեց դուս	204	Չոյ մարդմ	238
Լուսմակն և կայմել դարին	293	Չոռոյո, լո, լո	34
Լուսմակն անուշ	279	Չով այվանը մտել ես	158
Խնձոր ունիմ կծած ա	160	Չով այվանին քնել ա	70
Խնուս գերի մեջտեղը	92	Չով արեք, սարեր ջան	277
(խոսքեր գոված չեն)	59	Չով, հով, հով եղին	233
Խորոտ էր, կոլոտ էր	60	Չով, հով, հովն ընկավ	7
Շաղիկ Շաղկեվանա ես	57	Չով, հով, հովն ընկավ	40
Շաղկավանքա ձորեն են	54	Չով, հով, հովն ընկավ	42
Շաղկավանքում ծուն կուզա	116	Չիգ տու, քաշի	33
Շաղկավանքում ծուն կուզա	117	Չիգ տու, քաշի	280
Շառան տակին ջուլխտակ դոչ	143	Չուն դնեն թավեն, խաշեն	3
Շառո ես են, քարը դուս ես	266	Չաշանգ էր	76
Շառի տակը տալդա յա	269	Չարսա բերդը բլեր է	113
Շառի տակին կար կանեն	16	Մայրիկին յազմա բերին	112
Շիրանի ծառ, բար մի տա	8	Մանան մտել է աղբրի քարին	178
Կալ են գցել, կալսել են	47	Մատմիքը մատովս չէր	291
Կալ են գցել, կալսել են	232	Մարալ գոմեշ	32
Կայմել են՝ գալ չեն կարա	2	Մարալ գոմեշ	305
Կայմել ենք ախա-բախա	230	Մարիամ, եկուր, տնս Լեպիո, հո, լե, լե	
Կայմել են բախա-բախա	220	Մեկ օր լուսին	249
Կայմել են բառի գլխին	169	Մեկ օր լուսին ժողվանք գացինք	64
Կայմել են կած կմանես	218	Մեր քարին կա բաղմանչի	214
Կայմել են վարդի հովին	295	Մեր դառնը խնկի ծառ	130
Կայմել են վարդի հովին	296	Մեր դառնը խնկի ծառ	287
Կայմել են քարի վերա	224	Մեր տուն ձեր տուն	35
Կանաչ արտիս քենարը	260	Մի գնա, մի գնա	100
Կանաչ տեղիուր մաղան ա	192	Մտի տնեն սիմին առ	179
Կանչե կուռնկ - տնս Ինձն մի ենդենա		Մուղմվա ջուրը սառն ա	96
Կանչում են, յար, արի	122	Յաման ամի	36
Կապուտ բուռակ հեծել են	21	Յաման ամի	37
Կապուտ բուռակ հեծել են	301	Յաման ամի	38
Կարմիր ալուզա առնեն յարիս	270	Յայի ծաղիկ Գյուլի ջան	39
Կարմիր վարդ - տնս Ընկերով կայմած քուշեն		Յար: Այ հեկա, հեկա սիրտըս	208
Կարմիր քարը տաշած ա	43	Յար, արի, յար	24
Կարմիր քարը տաշած է	261	Յար, բարդու ծաղը բարդր ա	187

Յարին յար չունի	188	Սարի տակին սառն աղբյուր	136
Յար լե, լե	273	Սարիցը պաղ քամին փչեց	137
Յար, լուսի լուսնակը ես եմ	202	Սար, սար, սարի աղջիկ	78
Յար, յար: Այ տղա գնա կալը	118	Սև եմ, սևավոր հավը եմ	135
Յար քան, արի դու մի առնի	110	Սև ձին նալն ինչ անե	155
Յար քան, ուզուլ միշտ արա	22	Սև տղան, կոլտ տղան	191
Լազ մի անի	255	Սերը ինչ ա	72
Լազ մի անի	256	Սիրել եմ սիրեկանս	129
Լազ մի անի	257	Սիրել ես՝ մոռանալ մի	170
Լա լուս եր, ինչ լուս ելավ	146	Սիրել ես՝ մոռանալ մի	197
Լա լուս եր, ինչ լուս ելավ	147	Սիրուն քան	19
Լայ նայ, նայ նայ, փափոռի	65	Սիրուն քան	20
Լարե: Սարի ուսին բլեր ա	168	Սոնալար, սոնալար	244
Նեստորը գնաց Մարգարի գեղը	108	Սուրբ Կարապետ, քո վանքը	79
Նոր ա բացվել բարի լուս	302	Վայ գիտի քյուլքյուլս, տն՝ Սի գնա, մի գնա	172
Շառաֆուն դուն փուշով աղջիկ	119	Վարդ եմ քաղել շաղերով	101
Շիլեն ծալ	121	Տասն ավուր ճանապարհ	152
Շողեր քան, տն՝ Ամպել ա ձին չի գալի	5	Տիգրան աղի մատի օղը	107
Շորորա, Սալաթ	272	Տիլո աղջիկ	164
Շուշան, մին արի	63	Տո յար քան, սրտի սիրեկան	228
Ոսկե մատնիք մատներիս	22	Տոն, տոն, տոն, աղբեր	251
Ոտիտ արա, Օիրան քան	69	Տուն եմ շինել	56
Որդին սասա՝ մնաս բարյալ	145	Ուն կերևա, ծուն կերևա	171
Չեմ, չեմ, չեմ կրնա խաղա	14	Ուռի ես՝ կեռանալ մի	67
Չինար ես, կեռանալ մի	225	Ուռի ես՝ կորանալ մի	68
Չինար ես, կեռանալ մի	283	Փափուրի քան	29
Չուքի հոռովել	80	Փութ ու կեսից բռն բռնեցի	103
Պարտեզ ունիմ	289	Քամին ելավ երան-երան (Շորորա, Սալաթ)	141
Պարտբով կուլը ծախեցին	190	Քա նա նա, նանի քան	217
Պուռուր աղջիկ, մի թռնի	207	Քանաքեռ բարձր տեղ է	206
Ջաղացս մանի, մանի	58	Քաշվի, կորի, շան գյաղա	180
Ջաղացս մանի, մանի	153	Քա սև, սև, սևավոր աղջիկ	199
Ջան աղբեր	236	Քեարվան կուգեր զընզընգալեն	248
Ջան աղջիկ, ինձի գովա	173	Քեզ որ տեսա	242
Ջան իման	289	Քելե, քելե, քելքով աղջիկ	12
Ջան, մարալ քան	245	Քելե, քելե, քելքով աղջիկ	13
Ջան, յարո քան, տն՝ Վարդ եմ		Քո մատի մատնիքը	219
Քաղել շաղերով		Քո սրտով սիրածը	221
Ջուր կուգար վերին սարեն	139	Քույրիկս եկավ	210
Սաչանա ջուրը	250	Օթխի տակեն ջուր գնաց	83
Սարեն եկավ ծիալոր	144	Օթխի տակեն ջուր գնաց	84
Սարենեմ գարուն կուգա	44	Օթխի տակեն ջուր գնաց	85
Սարենեմ գարուն կուգա	45	Օյ յար, ծաղիկ ծաղկեվանա ես	74
Սարերի սինձը ինչ ա	71	Օտար երկիր գալող կտորի՞	228
Սարերի վրով գնաց	150	Օտար, օտար	186
Սարի գլխին պաղ աղբյուր	97	Օրդան քաշեց սարի հովը	131
Սարին տակը ջուխտա՛մ դղջ	181		

**ԿՈՄԻՏԱՍ
ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ
XI-րդ ՀԱՏՈՐ**

**Յրատ. խմբագիր՝
Ա. Սահակյան**

**Սրբագրիչներ՝
Հ. Պիկիչյան, Ա. Փահլևանյան**

**Ձայնանիշերի համակարգչային շարվածք՝
Գ. Գյողակյան**

**Տեխնիկական խմբագիր՝
Ն. Վերդյան**

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

230007351

